

Šleski ustanci 1919.-1921.

Zrno, Dalibor

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:901114>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

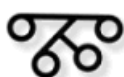
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI STUDIJ POVIJESTI
SMJER: MODERNA I SUVREMENA POVIJEST

Dalibor Zrno

Šleski ustanci (1919.-1921.)

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Damir Agičić, redoviti profesor

2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Stanje u Poljskoj prije 1919. godine.....	8
2.1. Uvodno o Poljsko-Litavskoj Uniji i bitnim ideologemima koji su iz nje proizašli.....	8
2.2. Podijeljena Poljska – ustanci i tajne organizacije.....	10
2.2.1. Ruski dio Poljske od Siječanjskog ustanka do Prvog svjetskog rata.....	12
2.2.2. Pruski, odnosno njemački dijelovi Poljske od Siječanjskog ustanka do Prvog svjetskog rata.....	14
2.2.3. Katolička crkva.....	16
2.3. Prvi svjetski rat.....	16
2.4. Kraj rata, Versajski sporazum i nezavisnost Poljske.....	21
3. Gornja Šleska prije šleskih ustanaka.....	26
3.1. Gornja Šleska pod njemačkom vlašću do 1919. godine.....	27
3.2. Gornja Šleska na Pariškoj mirovnoj konferenciji prije Prvog šleskog ustanka.....	29
3.3. Separatizam i autonomaštvo u Gornjoj Šleskoj na kraju Prvog svjetskog rata.....	41
3.4. Stanje u Gornjoj Šleskoj između kraja Prvog svjetskog rata i početka Prvog šleskog ustanka.....	43
4. Razdoblje šleskih ustanaka.....	48
4.1. Napomena o praćenju šleskih ustanaka kroz zagrebačke novine toga razdoblja.....	48
4.2. Prvi šleski ustanak.....	51
4.2.1. Prvi šleski ustanak u zagrebačkim novinama.....	53
4.2.2. Autonomaštvo i separatizam nakon Prvog šleskog ustanka.....	55
4.3. Dolazak Međusavezničke plebiscitarne komisije u Gornju Šlesku.....	57
4.4. Stanje pred izbijanje Drugog šleskog ustanka i problem političkog nasilja.....	59
4.5. Drugi šleski ustanak.....	62
4.5.1. Drugi šleski ustanak u zagrebačkim novinama.....	65

4.6.	Posljedice Drugog šleskog ustanka.....	68
4.6.1.	Autonomaštvo nakon Drugog šleskog ustanka.....	71
4.7.	Pitanje „vanjskih glasača“	72
4.8.	Borba za naklonost Katoličke crkve prije plebiscita.....	73
4.9.	Plebiscit u Gornjoj Šleskoj i reakcije na rezultat.....	75
4.10.	Pitanje njemačkog terora nad glasačima.....	79
4.11.	Treći šleski ustanak.....	82
4.11.1.	Treći šleski ustanak u zagrebačkim novinama.....	87
4.12.	Konačni pokušaj separatizma.....	92
4.13.	Diplomatska borba za razgraničenje.....	92
4.14.	Podjela Gornje Šleske i stanje nakon ustanaka.....	96
5.	Zaključak.....	98
6.	Abstract.....	101
7.	Bibliografija.....	102
7.1.	Kratice.....	102
7.2.	Literatura.....	102
7.3.	Novine.....	103
7.4.	Prilozi.....	103

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada nedvojbeno je nepoznata većini ljudi u Hrvatskoj. U najmanju ruku, to je iskustvo autora ovoga rada kada bi je spomenuo svojim poznanicima. Stoga, počnimo s pitanjem: koji je uopće značaj tih šleskih ustanaka? Na to je moguće odgovoriti iz kuta gledanja lokalne zajednice na mjestu tih događaja, kao i iz šire (europske, ili neke nacionalne) perspektive.

Lokalnu sliku možemo vidjeti iz osobne perspektive, koju ću kao autor dati na temelju studijskog semestra kojeg sam kao polaznik programa Erasmus+ proveo na Šleskom sveučilištu (Uniwersytet Śląski), boraveći u gradu Sosnowcu pored Katowica. Tijekom tog semestra, išao sam na tečaj poljskog jezika, koji se održavao u zgradi Filološkog fakulteta u Katowicama. Stoga, dvaput tjedno bih autobusom dolazio u Katowice. Smatram da put kojim sam išao do mjesta gdje se tečaj odvijao može dočarati važnost šleskih ustanaka u lokalnoj kulturi i politici sjećanja (naime, upravo su se u Gornjoj Šleskoj, regiji gdje se nalaze Katowice i Sosnowiec, ustanci i odigrali).

Ako biste danas išli tim putem, nakon kratke vožnje autocestom ući ćete u Katowice, a potom, dok se autobusna linija bliži kraju, dolazite do kružnog toka sa znakovitom Galerijom „Rondo”. Skrećući lijevo, s lijeve strane autobusa možete vidjeti **Park šleskih ustanika u Katowicama** (Park Powstańców Śląskich w Katowicach) sa spomenikom sastavljenim od tri velika krila, koja simboliziraju tri šleska ustanka. Sada idete **Alejom Wojciecha Korfantyja** (Aleja Wojciecha Korfantego),

jednom od glavnih ulica tog važnog regionalnog središta Gornje Šleske. Ulica vodi do središnjeg gradskog trga, a malo prije je skretanje za glavni javni autobusni kolodvor, s kojeg

Slika 2. Plebiscytowa ulica u Katowicama

se put nastavlja pješice. Prešavši glavni trg, kratko pješačite sljedećom ulicom te, prešavši ispod željezničkog nadvožnjaka, uskoro skrećete u **Plebiscytowu** ulicu. Nakon kratke šetnje tom i Jagiellońskom ulicom, konačno dolazite do Placa Sejmu Śląskiego, gdje se nalazi i zgrada Filološkog fakulteta. Pritom ćete, prije nego što uđete, vrlo vjerojatno primijetiti veliki kip **Wojciecha**

Slika 1. Aleja Korfantego u Katowicama

Korfantya koji dominira trgom.

Imena koja sam u prethodnom odlomku podebljao sva su vezana uz razdoblje šleskih ustanaka. Vidljivo je da u Katowicama osobe, institucije i događaji vezani uz te sukobe zauzimaju vrlo važno mjesto u službenom lokalnom sjećanju, budući da im je dodijeljen niz važnih ulica i trgova. Njihov konkretni značaj nastojat ću objasniti u ovome radu.

O međunarodnoj važnosti pitanja Gornje Šleske nakon Prvog svjetskog rata, dakle i šleskih ustanaka te popratnih događaja u to doba, nešto nam mogu reći sljedeće činjenice. Gornja Šleska je bila jedno od ključnih pitanja kojima su se u godinama neposredno nakon rata bavile diplomacija pobjedničkih sila Antante i novoosnovana Liga naroda. Radilo se o drugom najvažnijem industrijsko-rudarskom području Njemačkog Carstva, odmah nakon Ruhrskog područja. Njemački diplomati nastojali su uvjeriti pobjedničke saveznike da im ostave cjelokupnu Gornju Šlesku tvrdnjom kako bi njezin gubitak bio toliki gospodarski udarac da bi onemogućio Njemačku u plaćanju ratne odštete. O istinitosti te tvrdnje može se raspravljati, no neupitno je da je Gornja Šleska bila iznimno važna za njemačko gospodarstvo. A koliko bi dobitak te regije pomogao novonastaloj i slabo razvijenoj poljskoj državi, koja inače nije imala značajnih industrijskih područja, ne treba posebno ni govoriti. I jedna i druga država su na taj spor gotovo gledale kao na pitanje života i smrti, no njihovo djelovanje bilo je ograničeno djelovanjem i željama sila Antante te događajima koji su se paralelno odvijali, poput revolucionarnih zbivanja u Njemačkoj ili Poljsko-sovjetskog rata.

U sklopu ovog diplomskog rada obuhvatit ću prvenstveno razdoblje od 1919. do 1921. godine, no budući da je potrebno razumjeti povijesni kontekst koji je doveo do krize, dat ću i nešto osnovnih informacija o sljedećem:

- nekim relevantnim aspektima povijesti Poljske od podjela i nestanka države u 18. stoljeću, preko razlomljenosti u tri carstva (Ruskom Carstvu, Habsburškoj odnosno Austro-Ugarskoj Monarhiji te Kraljevini Pruskoj a potom Njemačkom Carstvu) i, konačno, ponovnog osnivanja države 1918. godine

Slika 3. Spomenik Wojciechu Korfantyu na Plac Sejmu Śląskiego u Katowicama

- kraćoj povijesti Njemačkog Carstva, te revoluciji i početku Weimarske Njemačke, uz poseban osvrt na Versajski sporazum
- nešto širem opisu specifičnog razvoja Gornje Šleske, gdje su jedinstveni uvjeti krajem 19. i početkom 20. stoljeća stvorili društveni mentalitet koji donekle postoji i ima posljedice do današnjih dana, među ostalim i kroz demografsku sliku regije.

Vidjet ćemo i najosnovnije o stanju kakvo je uspostavljeno nakon Trećeg šleskog ustanka i podjele te regije između Njemačke i Poljske, a koje će potrajati sve do osvita Drugog svjetskog rata (1939. g.).

Budući da se radi o temi koja je hrvatskoj javnosti – pa i stručnoj – uglavnom nepoznata, događajni opis temeljen na historiografskoj literaturi zauzet će velik, pa i najveći dio ovog rada. Međutim, proveden je i rad na izvorima, u vidu nekoliko zagrebačkih novina onoga doba. Time sam nastojao ispitati kakvu je sliku čitatelj tadašnjeg zagrebačkog tiska mogao imati o događajima u Gornjoj Šleskoj – dakle, koliko je bio informiran, te kakvo su mišljenje (odnosno kakvu pristranost) novine nastojale stvoriti kod čitateljstva. Neke od novina koje sam proučio bile su ‘opće’ (*Jutarnji list, Obzor, Večer*), dok sam druge namjerno izabrao zbog pretpostavke da će imati jasan stav kao glasila pojedinih političkih opcija (*Hrvat, Narodna politika*). Pritom sam želio i provjeriti vlastitu hipotezu da će *Narodna Politika*, kao medij katoličkih klerikalaca, zauzimati stavove uglavnom u prilog poljske strane (budući da su Poljaci u golemoj većini rimokatolici, dok su Njemačkom tradicionalno dominirali protestanti, te budući da je sjećanje na protukatolički *Kulturkampf* provođen u Njemačkoj tijekom kasnog 19. stoljeća još bilo relativno svježije).

Literatura korištena za ovaj rad bila je na engleskom ili na hrvatskom jeziku. Poljskom literaturom se nisam služio zbog nedovoljnog znanja jezika i vremenskih ograničenja, a njemački jezikom se uopće ne znam služiti. Nažalost, to znači da nisam mogao proučiti veći dio historiografskog korpusa napisanog o šleskim ustancima. Temeljiti znanstveni rad bi zahtijevao i poznavanje tih dvaju jezika.

Metodološki gledano, primarni pristup u ovome radu jest deskripcija. Razlog tome jest nužnost da se objasni povijesna pozadina šleskih ustanaka, kao i slijed događaja tijekom njihova trajanja. U ovome radu šleski će ustanci biti obrađeni kroz nekoliko aspekata – lokalnih događaja u Gornjoj Šleskoj, perspektive i odgovora njemačke vlade, autonomaštva i separatizma nevezanog uz poljski nacionalni pokret, diplomatske borbe u Parizu i drugdje, te

pitanja nacionalnih i vjerskih identiteta čije se kompleksnosti u Gornjoj Šleskoj nisu mogle svesti na dva jasno odijeljena političko-nacionalna bloka.

Cilj ovoga rada jest istražiti navedene aspekte problema, te odgovoriti na sljedeća pitanja:

- Jesu li šleski ustanci bili tek nacionalni sukob Poljaka i Nijemaca za kontrolu nad područjem Gornje Šleske kakvim ih se obično u osnovnim crtama prikazuje? Ako nije tako, koje činjenice ili interpretacije narušavaju sliku binarnog nacionalnog sukoba?
- Zašto je, na području za koje su sve zainteresirane strane tvrdile da je većinski poljsko – ili da je u najmanju ruku materinji jezik većine stanovnika poljski, što svakako nije bilo bez osnove – na plebiscitu 1921. premoćna većina stanovništva glasovala da Gornja Šleska pripadne Njemačkoj, a ne Poljskoj?
- Jesu li se hipoteze o stavovima zagrebačkih novina prema poljskoj odnosno njemačkoj strani u gornjošleskim sukobima ispostavile kao točne? Kakve razlike u praćenju tih događaja možemo primijetiti? Ima li kod tih stavova ikakvih korelacija s tadašnjim službenim međudržavnim odnosima Republike Poljske i Kraljevstva SHS?

2. Stanje u Poljskoj prije 1919. godine

Cilj ovoga poglavlja jest dati osnovni pregled nekih događaja važnih za razumijevanje konteksta i pozadine šleskih ustanaka. Spominju se bitne ideološke odrednice poljskog nacionalizma, uz poseban osvrt na tradiciju ustaničkog djelovanja protiv sila djelateljica i stvaranja tajnih organizacija s ciljem vraćanja nezavisnosti koju je Poljska ranije imala, budući da će takvi fenomeni biti važne odrednice poljskog djelovanja i u šleskim ustancima. Kratko potpoglavlje o uvjetima u ruskom dijelu podijeljene Poljske prisutno je s razlogom: fokusirano je na djelovanje određenih političara ključnih za vođenje poljske politike tijekom i nakon Prvog svjetskog rata, a čije se djelovanje neizbježno prelilo i na diplomatska nadmetanja za Gornju Šlesku. Potpoglavlje o austrijskom dijelu Poljske je izbačeno, budući da nije bilo naročito relevantno za situaciju u Gornjoj Šleskoj. Prvi svjetski rat u Poljskoj i neposredno poraće su imali značajan i direktan odraz i na borbu za Gornju Šlesku, pa su i opširnije prikazani.

2.1. Uvodno o Poljsko-Litavskoj Uniji i bitnim ideologemima koji su iz nje proizašli

Teritorij većinski naseljen Poljacima u 20. stoljeće ulazi podijeljen između tri carstva. Kako je do toga došlo, i kako je to oblikovalo svijest brojnih Poljaka? Odgovore možemo naći na prvim stranicama knjige *Kratka povijest Poljske* povjesničara Michała Tymowskoga.¹

Prva poljska država nastaje u 10. stoljeću, ujedinjavanjem plemena bliskih po kulturi i jeziku, međutim već u 13. stoljeću snažno je doseljavanje njemačkog i židovskog stanovništva. Etnička i vjerska raznolikost povećana je zauzimanjem Crvene Rutenije u 14. stoljeću, te stvaranjem unije s Velikom Kneževinom Litvom 1385. godine. Ta država, poznata kao Poljsko-Litavska Unija, obuhvaćala je dakle ne samo stanovnike poljskog govornog područja, nego i velik broj Nijemaca, Rusina i Litavaca, te značajan broj ljudi židovske vjere.² U 19. stoljeću, kada se tijekom ustanaka protiv vlasti djelatelja učvršćuje moderni nacionalni

¹ Michał Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 9-11.

² Poljski povjesničar Michał Tymowski na 9. stranici hrvatskog prijevoda svoje *Kratke povijesti Poljske* navodi kako su „Poljaci, koji su bili u većini, živjeli u istoj državi s Nijemcima, Rusinima, Židovima a nakon unije također s Litavcima”. Međutim, smatram da takva formulacija pretpostavlja postojanje nacionalnih skupina mnogo prije nego što su te etnije formirane kao nacije. To je posebno problematično u slučaju Židova, čija je prvenstvena identifikacijska karakteristika tada bila vjerska različitost, a ne nužno jezična. Iz toga razloga tvrdnja je preformulirana na način koji autor ovoga rada smatra da bolje odražava situaciju tijekom ranijih stoljeća Poljsko-Litavske Unije.

poljski osjećaj te razvijaju ideje o oslobođenju i težnje za ponovnim ujedinjenjem dijelova podijeljene države, njegovana je uspomena na Poljsko-Litavsku Uniju kao na veliku, uspješnu i tolerantnu državu. Međutim, težnja za njezinim obnavljanjem je, zbog multinacionalne i multireligijske prirode te nekadašnje države, dolazila u sukob s idejom o stvaranju Poljske kao nacionalne države Poljaka, tada popularnom u srednjoj Europi (a i drugdje).

Nakon procvata u 16. stoljeću i jačanja kulturnih veza sa zapadnom i južnom Europom, u 17. stoljeću kod šljahte (poljskog plemstva) dolazi do pojave poljskog mesijanizma, odnosno uvjerenja o „posebnoj ulozi i posebnoj Božjoj zaštiti nad Poljskom”. I kod poljskog plemstva, kao i u Hrvatskoj, postoji ideja o predziđu zapadnog (katoličkog) kršćanstva, nasuprot zemalja poput muslimanskog Osmanskog Carstva, pravoslavne Rusije ili protestantske Švedske. Primjer konkretnog djelovanja inspiriranog time jest obrana Beča od osmanskog napada 1683. godine. Ovaj ideologem je relevantan jer će se ponovo pojaviti kao element poljskog nacionalizma u 19. i 20. stoljeću.

U prvoj polovici 18. stoljeća, dolazi do slabljenja države uslijed slabosti centralne vlasti i uspona apsolutnih monarhija u susjedstvu. Postojao je niz pokušaja reformi, uključujući Ustav 3. svibnja 1791., no Poljsko-Litavska Unija je u konačnici ipak podijeljena intervencijama susjednih država i krajem 18. stoljeća nestala s karte Europe.

Ipak, ideja o poljskoj nezavisnosti nastavila je živjeti. U 19. stoljeću dolazi do niza poljskih ustanaka, prvenstveno u dijelu koji je pripojila Rusija. Svi su ustanci poraženi, što uz ostale traume vezane uz podjele Poljske dovodi do oživljavanja poljskog mesijanizma, uključujući ideju o mučeništvu, odnosno Poljskoj kao Kristu „koji pati za druge europske države i narode”, odnosno i njihovu slobodu. To je donekle nailazilo i na pozitivan odaziv te simpatije kod drugih naroda i zemalja, uključujući južnoslavenske. Poljsko mesijanstvo prizivat će se i tijekom Drugog svjetskog rata, kao i kod otpora komunističkom sustavu nakon njega.

S druge strane, postojale su i negativne asocijacije vezane uz Poljsku. Tymowski spominje stavove o „civilizacijskoj zaostalosti Poljske, dubokoj provaliji između obrazovanih elita i siromašnog i neobrazovanog puka, o perifernosti i ovisnosti poljskog gospodarstva, o iskorištavanju radnika i arhaičnim društvenim strukturama”.³ Bilo kakva mesijanska uloga, smatrali su kritičari, ne bi bila moguća bez modernizacije, bilo ona ekonomska, upravna ili

³ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 11-12.

društvena. Tymowski navodi kako su sami Poljaci mogli prihvaćati oba stava istovremeno – o Poljskoj kao zemlji s posebnom civilizacijskom misijom (naročito naspram još slabije razvijenih istočnih susjeda), a istovremeno zaostalom u usporedbi sa zapadnim zemljama, te često poraženom u sukobima. Negativne vizije i stereotipi igrat će važnu ulogu u događajima poput šleskih ustanaka, kroz utjecaj na samosvijest lokalnog slavenskog stanovništva i kao sredstvo kojim se služila njemačka propaganda tijekom sukoba.

Konačno, spomenimo i kontrast poljske i ruske državne te crkvene tradicije, koji je bio posebno značajan za najveći dio podijeljene Poljske, onaj u sklopu Ruskog Carstva. Prije podjela, Poljsko-Litavska Unija pripadala je prvenstveno zapadnom civilizacijskom krugu, u kojem su se tražili i uzori za način upravljanja zemljom. Zato je ruski model carskog samodržavlja i podčinjavanja crkve državi poljskim elitama bio stran i dodatno proizvodio sukobe.⁴

2.2. Podijeljena Poljska – ustanci i tajne organizacije

Konačna, treća podjela u kojoj je Poljsko-Litavska Unija nestala s karte Europe dogodila se 1795. godine. Sljedeće 123 godine obilježio je niz poljskih ustanaka, svi od kojih su završili porazom. Tome je pridonijela i politika sila djelateljica, koja je uglavnom težila međusobno mirnim odnosima. Poljsku tradiciju „plemičke republike“ zamijenila su tri sustava koji su svi bili apsolutističke monarhije, no različitih vrsta. Najpogodniji za razvoj poljske kulture bio je austrijski tip prosvijećenog apsolutizma. Pruska je pak bila centralizirana država čiji je prvi prioritet bio jačanje vojske i povećavanje teritorija, dok je carsko samodržavlje u Rusiji značilo neograničenu vlast cara.⁵

Praktički odmah nakon gubitka nezavisnosti počinju se osnovati **tajne poljske organizacije** s ciljem njezinog povratka – od umjerenih do izrazito radikalnih, te od republikanskih do monarhističkih. Time je uspostavljena tradicija koja će se očitovati i u Poljskoj pred i tijekom Prvoga svjetskog rata, pa i u doba šleskih ustanaka nakon njega.⁶

Poljsko Kraljevstvo uspostavljeno nakon Napoleonovih ratova bilo je autonomni dio Rusije, a ruski car bio je njegov kralj. Političke napetosti i represija te odbojnost u vojsci

⁴ Piotr S. Wandycz, *Cijena slobode*, (Zagreb: Srednja Europa, 2004), 3.

⁵ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 81.

⁶ Damir Agičić, *Podijeljena Poljska*, (Zagreb: Srednja Europa, 2004), 29-30.

Poljskog Kraljevstva prema slamanju revolucija u Francuskoj i Belgiji u kojemu su trebali sudjelovati izazvali su 1830. poljski **Studenački ustanak**, koji je 1831. poražen. Uslijedili su veliki politički progoni, odlazak sudionika ustanka u emigraciju, te ukidanje velikog dijela autonomije.⁷ U Poljskome je Kraljevstvu gotovo odmah nakon njegovog osnivanja došlo do bujanja brojnih tajnih i polutajnih organizacija.⁸

Represija je 1830-ih godina provođena i u pruskom dijelu, uz germanizaciju školstva i uprave te doseljavanje Nijemaca. Ipak, tada upravo u Velikoj Poznanjskoj Kneževini poljska inteligencija i dio plemstva započinju „**organsku djelatnost**“, odnosno širenje nacionalne svijesti na niže društvene slojeve. Time je težište prebačeno na rad u obrazovanju, kulturi i gospodarstvu, a ne nasilje i ustanke (koji su se pokazali ne samo neuspješnima, nego i kontraproduktivnima). Ta politika pokazala se u velikoj mjeri uspješnom, rezultirajući velikim napretkom za Poljake u navedenim sektorima. Organski rad provodio se i u drugim dijelovima podijeljene Poljske, no u mnogo manjoj mjeri.⁹

Tajna konspirativna djelatnost nakon Studenačkog ustanka iz 1830. bila je najrazvijenija u Krakovskoj Republici i u Galiciji. Najveća od njih, **Društvo poljskog naroda**, nastala je 1835. u Galiciji, ali djeluje u sva tri dijela podijeljene Poljske, čak i na područjima današnje Litve i Ukrajine. Malo kasnije, 1840-ih godina, i u Poljskome Kraljevstvu raste želja za novim ustankom.¹⁰

1840-ih godina je u austrijskoj Galiciji i pruskoj Velikoj Poljskoj došlo do neuspješnog ustanka, no idući uistinu veliki, **Siječanjski ustanak** dogodio se 1863. godine, na prostoru Poljskog Kraljevstva i nekih istočnih krajeva naseljenih Poljacima. Bila je to gerilska borba, uz stvaranje paralelnih poljskih struktura vlasti. Kmetstvo je konačno ukinuto, no to nije dovelo do jakog sudjelovanja seljaštva na poljskoj strani (među ostalim i zato što je isti takav dekret potom izdao i ruski car). Do priželjkivane međunarodne intervencije nije došlo, a ustanak je ugušen 1864. godine. Ponovno je uslijedila represija, a preostala upravna autonomija Poljskog Kraljevstva je ukinuta. Ipak, kraj kmetstva omogućio je gospodarski razvoj poljskih teritorija, budući da su imanja modernizirana a seljaci postajali potrošači

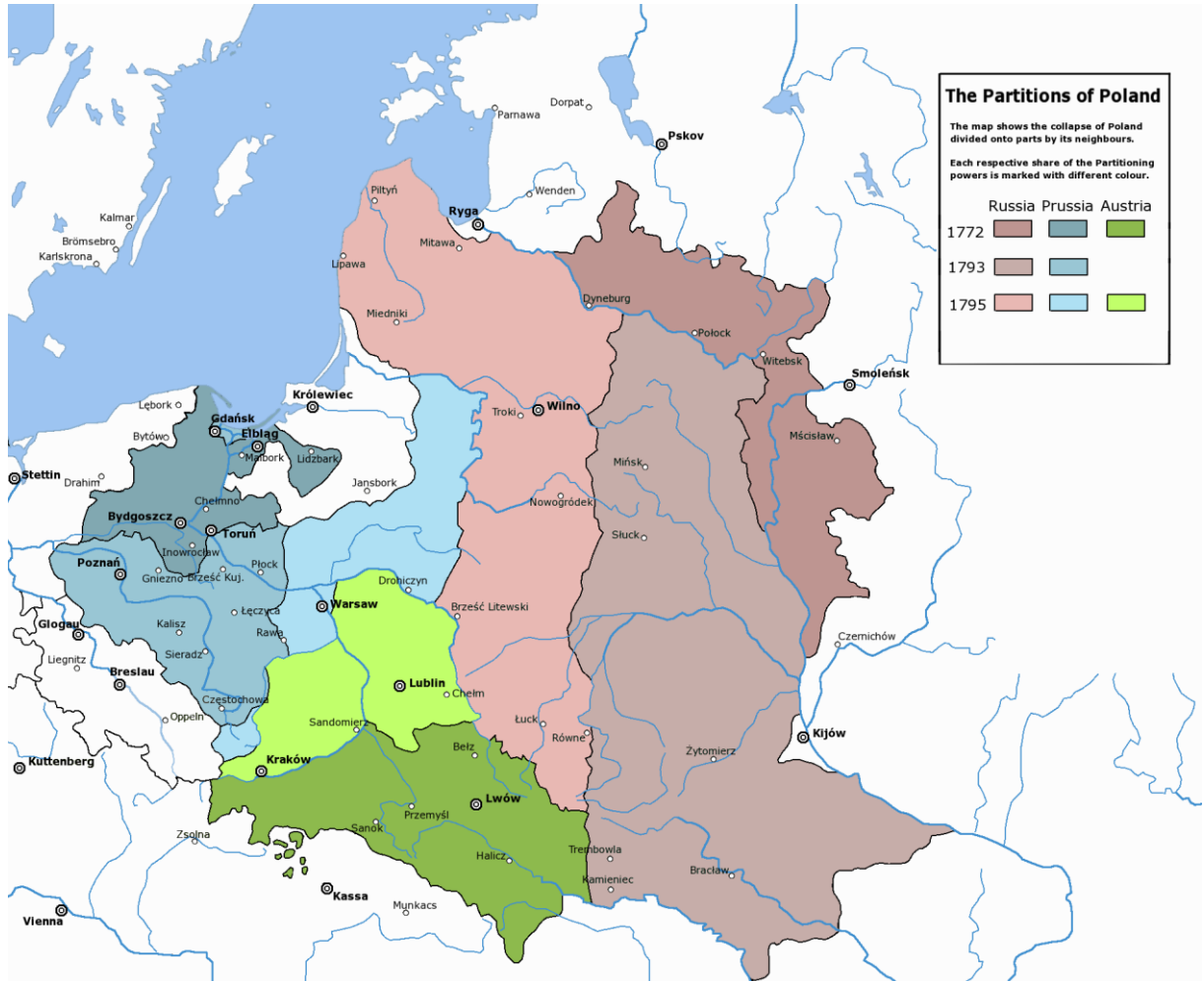
⁷ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 83-86.

⁸ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 43-45.

⁹ *Ibid.*, 62-64.

¹⁰ *Ibid.*, 64-66.

industrijskih proizvoda, te je postojalo veliko rusko tržište.¹¹ Ustanak je k tome kasnije bio inspiracija za daljnju borbu za nezavisnost.¹²

Karta 1. Tri podjele Poljsko-Litavske Unije. Podaci o licenci nalaze se u bibliografiji.

2.2.1. Ruski dio Poljske od Siječanjskog ustanka do Prvog svjetskog rata

Nakon ustanka, ruske vlasti su Poljsko Kraljevstvo službeno preimenovala u **Povišljanski teritorij**. Izvanredno stanje proglašeno 1861. trajalo je sve do početka 20. stoljeća. Ruski jezik postaje jedini službeni jezik uprave, školstva (nastava od 1880-ih godina je *isključivo* na ruskom), sudstva i općenito na javnim mjestima. Na sve više činovničke položaje dovedeni su Rusi. Obrazovna politika je čak rezultirala porastom nepismenosti osamdesetih i devedesetih

¹¹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 86-88.

¹² Agičić, *Podijeljena Poljska*, 90.

godina 19. stoljeća. Državnom represijom je kao važan poljski simbol bila pogođena i Katolička crkva. Ovakvo stanje je dovelo do širenja ideja **trolojalizma**, odnosno sporazumijevanja Poljaka u tri dijela podijeljene Poljske s vlastima država djelateljica, što je smatrano jedinim potencijalno produktivnim rješenjem.¹³

Javno političko djelovanje u ruskom dijelu podijeljene Poljske više nije bilo moguće, no zahvaljujući industrijalizaciji i ukidanju kmetstva, svejedno je dolazilo do velikih društvenih promjena. Radnici teško žive, što je potaknulo rast radničkog pokreta (prve radničke organizacije i veliki štrajkovi javljaju se sedamdesetih godina 19. stoljeća¹⁴). Među ostalima, godine 1892. osnovana je **Poljska socijalistička stranka** (PPS), čiji vođa uskoro postaje socijalistički aktivist iz Vilna **Józef Pilsudski**.¹⁵

Što se tiče poljskog nacionalnog pokreta, značajna pojava na političkoj sceni Poljskog Kraljevstva značilo je osnivanje **Nacionalne lige** 1893. godine. Zapravo se radilo o preimenovanju tada već postojeće emigrantske Poljske lige, osnovane 1887., te njezinom premještanju u Varšavu nakon unutrašnjeg prevrata pod vodstvom **Romana Dmowskoga**. S njome je povezano i osnivanje **Nacionalno-demokratske stranke** (*Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne*, skraćeno SND, ali poznata i kao Nacionalna Demokracija, s popularnom kraticom **endecija**) 1897. godine, koju također vodi Dmowski. Nacionalna liga djelovala je i u pruskom te austrijskom dijelu podijeljene Poljske. Isprva veoma kritična prema carskim vlastima, kao i sam Dmowski, meta je represije, te se njeno vodstvo 1894. godine seli u Galiciju.¹⁶ Potaknut svojim geopolitičkim stavovima, Dmowski 1902. godine radikalno mijenja smjer, te se zalaže za suradnju s Rusijom, a otpor Njemačkoj u kojoj je vidio veću opasnost. Nadao se obnovi autonomije Poljskog Kraljevstva, te okupu svih poljskih zemalja u okviru ruskog protektorata.¹⁷

Iako su nacionalni demokrati odbacili oružanu borbu i zagovarali parlamentarnu borbu i široku prosvjetnu djelatnost, njihov stav prema nacionalnim manjinama na poljskom teritoriju bio je ksenofoban, te su u njima vidjeli opasnost. To se naročito odnosilo na Židove.¹⁸

Godine 1905., poraz u rusko-japanskom ratu i revolucija odrazili su se i na političku scenu Poljskog Kraljevstva. Nakon ugušenja radničkih štrajkova u poljskim gradovima,

¹³ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 91-92.

¹⁴ Ibid., 93.

¹⁵ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 103.

¹⁶ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 97.

¹⁷ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 104. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 97.

¹⁸ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 98.

Poljska socijalistička stranka (PPS) se dijeli na PPS-Ljevicu i PPS-Revolucionarnu frakciju. Dok je **PPS-Ljevica** bila za suradnju s ostalim ruskim revolucionarnim snagama, antiruska **PPS-Revolucionarna frakcija** (pod vodstvom Józefa Piłsudskoga) je pak odmah organizirala oružanu borbu protiv carskih vlasti (koristeći metode poput atentata), a namjeravala je pokrenuti i poljski nacionalni ustanak. Radnički sindikati i znanstvena udruženja mogli su legalno biti osnivani tek od 1906. godine.¹⁹

2.2.2. Pruski, odnosno njemački dijelovi Poljske od Siječanjskog ustanka do Prvog svjetskog rata

Kancelar Otto von Bismarck nakon ujedinjenja Njemačke 1871. godine nastoji jačati središnju vlast, ali i osigurati prusku hegemoniju u novoj državi. To su osjetili i Poljaci; naime, pod najjačim pritiskom našla se Poznanjska pokrajina (tadašnji službeni naziv za nekadašnju Veliku Poznanjsku Kneževinu).²⁰

Ujedinjenje Njemačke 1871. je za pruski dio Poljske značilo nacionalni i vjerski sukob s protestantskim Nijemcima, budući da kancelar Bismarck uskoro pokreće *Kulturkampf* („borbu za kulturu“) protiv Katoličke crkve.²¹ To podređivanje Katoličke crkve državi ciljalo je primarno na katoličke države južne Njemačke, no jako se osjetilo i u Poznanjskoj pokrajini, gdje je Kulturkampf imao i protupoljsko obilježje.²²

To je značilo i sustavnu germanizaciju školstva, sudstva i uprave. Godine 1876. njemački jezik postaje službeni za upravu i komunikacije (dakle poštu i željeznice).²³ Zabrana je 1877. proširena i na sudstvo.²⁴ Činovnici su morali znati njemački ili ostati bez posla, a nazivi naselja su mijenjani.²⁵

Što se tiče školstva, godine 1874. praktički je zabranjeno podučavanje poljskoga u osnovnim školama – bilo državnima ili privatnima.²⁶ U početku je u nižim razredima poljski jezik bio dopušten samo u nastavi vjeronauka. Međutim, godine 1901. zabranjen je čak i

¹⁹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 104-105. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 96.

²⁰ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 105.

²¹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 99-100.

²² Agičić, *Podijeljena Poljska*, 105.

²³ Ibid., 105-106.

²⁴ Joseph F. Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, *The Polish Review* 19/2 (1974.): 26. <https://www.jstor.org/stable/25777197> (posjet 11. 6. 2019).

²⁵ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 105-106.

²⁶ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 26.

vjeronauk na poljskom jeziku (uz fizičko kažnjavanje djece koja to prekrše), što je pak rezultiralo **školskim štrajkom u Wrześni**. Poljski jezik je još rijetko postojao u srednjim školama, kao izboran predmet.²⁷

Poljski seljački posjedi u Poznanjskoj pokrajini bili su tipično veći nego u Galiciji. Bismarck uvodi i nasilnu gospodarsku politiku s ciljem promjene vlasničke strukture. Poljaci koji nisu imali prusko državljanstvo su 1885. godine prisilno iseljeni, a 1886. je osnovana **Kolonizacijska komisija** s ciljem kupovanja posjeda vlasnika Poljaka i njihove dodjele Nijemcima, za što je imala golema financijska sredstva (1 milijardu maraka na početku 20. stoljeća). Potom je dobila i pravo prisilnog otkupljivanja posjeda. Tome je 1904. pridodan i zakon koji je branio gradnju objekata bez dozvole vlasti, a kojim se ciljalo na Poljake.²⁸

Represija je donekle smanjena nakon Bismarckovog odlaska s vlasti 1890. godine, no uskoro je nastavljena drugim sredstvima. Godine 1894. osnovana je politička organizacija nazvana **Njemačko društvo Istočne Marke** (*Deutscher Ostmarkverein*), poznata po skraćeni **Hakata** koja je izvedena iz početnih slova prezimena njezinih osnivača. Radilo se o izrazito nacionalističkoj skupini koja nije prezala ni od nasilja.²⁹

Rast njemačkog nacionalizma imao je i poljski odgovor, a rezultat je bio jačanje Nacionalne demokracije (endecije) u pruskom dijelu Poljske, naročito u Poznanjskoj pokrajini. Germanizacija i prisila nad Poljacima u Njemačkoj pridonijeli su i jačanju stava endecije kako su Nijemci veća prijatelj Poljacima nego Rusi.³⁰

Ipak, niz oblika legalnog otpora bio je moguć, poput osnivanja poljskih udruga. Inicijative poput njemačke Kolonizacijske komisije ili Hakate nisu donosile velike rezultate. Poljski zastupnici izabirani su u pruski parlament i u *Reichstag*, te su mogli osnivati klubove poljskih zastupnika. Usprkos germanizacijskim pritiscima, širi se poljski nacionalni pokret, čemu pridonose prosvjetna nastojanja i poljske novine.³¹ U Velikoj Poznanjskoj Kneževini nije bilo značajnijih poljskih socijalističkih snaga.³²

²⁷ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 106.

²⁸ Ibid., 107.

²⁹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 99-100. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 107.

³⁰ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 107-108.

³¹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 99-100.

³² Ibid., 103.

U poznanjskoj regiji razvija se poljoprivreda te proizvodnja strojeva za poljoprivredu i željeznice, dok Gornja Šleska postaje važna rudarska i metalurška regija.³³ Pozitivno je bilo i iskorjenjivanje nepismenosti u pruskim područjima krajem 19. stoljeća. Poljska kultura se razvija, a u Gornjoj Šleskoj i Mazurima (jugu Istočne Pruske), gdje nije bilo poljskih nacionalnih elita, počinje preporodni pokret.³⁴

Više o ovome razdoblju u pruskom dijelu Poljske bit će rečeno u posebnome poglavlju o Gornjoj Šleskoj.

2.2.3. Katolička crkva

Utjecaj Katoličke crkve u svim dijelovima podijeljene Poljske bio je veoma velik. Imala je jaku ulogu u prosvjeti i brizi za siromašne, no i u poljskom nacionalnom pokretu. Bez pritisaka je djelovala jedino u Galiciji. U pruskim dijelovima (Velikoj Poznanjskoj Kneževini i Šleskoj) *Kulturkampf* i dominacija protestantizma pretvorili su je u simbol poljskog nacionalnog otpora, a slično je bilo i u Poljskom Kraljevstvu (otpor rusifikaciji i širenju pravoslavlja).³⁵

Shodno tome, u devetnaestom stoljeću došlo je kod Poljaka do jačanja vlastitog stereotipa o jednakosti poljaštva i katoličanstva – dakle, pripadnost poljskoj naciji podrazumijevala je i pripadnost Rimokatoličkoj crkvi.³⁶

2.3. Prvi svjetski rat

Izbijanje prvog svjetskog rata dovelo je pred poljsku politiku nove prilike. Naime, sile djeliteljice bile su međusobno zaraćene (Njemačka i Austro-Ugarska protiv Rusije), a neka od strana morala je odnijeti pobjedu. Dmowski i Nacionalna demokracija i dalje podržavaju Rusiju, nadajući se autonomiji i uključivanju svih poljskih zemalja u zajednički okvir Ruskog

³³ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 107.

³⁴ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 108.

³⁵ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 104.

³⁶ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 118.

Carstva. U Galiciji su pak sve relevantne političke snage (konzervativne, seljačke i socijalističke) podržale austrijsku stranu.³⁷

Situaciju dodatno komplicira manje ili više tajna djelatnost izbjeglica iz ruskog dijela Poljske, odnosno Poljskog Kraljevstva. U Galiciju su prešli Józef Piłsudski i Kazimierz Sosnkowski, vođe PPS-Revolucionarne frakcije, te osnovali tajni **Savez aktivne borbe**, s ciljem pripreme proturuskog ustanka u Poljskom Kraljevstvu. U sklopu tog Saveza osnovane su 1908. godine i dvije paravojne udruge za školovanje vojnih kadrova: „**Strijelac**“ u Krakovu, s Józefom Piłsudskim na čelu, te **Streljački savez** u Lavovu³⁸, koji je vodio Władysław Sikorski.³⁹ I druge političke skupine osnivale su vlastite slične paravojske.⁴⁰

Navedena politička prilika proistekla iz sukoba sila djeliteljica bila je popraćena iznimnim ratnim stradanjima. Poljski prostori bili su ključno bojište istočnog fronta, a Poljaci su sudjelovali u velikom broju u sve tri vojske, što je značilo i da su Poljaci pucali jedni na druge. Rat je ipak srušio nekadašnji *status quo* koji su sile djeliteljice održavale vezano uz poljsko pitanje, te su gotovo odmah po izbijanju rata, već u kolovozu 1914., uslijedili proglasi svih strana s ciljem pridobivanja poljskog stanovništva, bilo civilnog ili vojnog. Dok su njemačka i austro-ugarska obećanja bila vrlo neodređena, rusko je barem podrazumijevalo slobodu vjere, jezika i samouprave.⁴¹

„Strijelac“ iz Krakova odmah ulazi na teritorij ruskog dijela Poljske, no ni pokušaj ustanka niti formiranje Nacionalne vlade tamo nisu uspjeli. Naime, poljski stanovnici nisu bili skloni ustanku, a potpora austrijskih vlasti bila je nedovoljna.⁴² Ipak, niz galicijskih stranaka stvara zajednički **Vrhovni nacionalni komitet** kao svoje predstavničko tijelo, te **Poljske legije** kao posebni dio austro-ugarske vojske (postojeće poljske paravojne formacije u Galiciji su im pridružene). Iako Piłsudski vodi samo njihovu Prvu brigadu (od ukupno tri), on k tome radi i na novim pripremama ustanka protiv Rusije: na teritoriju Poljskog Kraljevstva i Litve osniva tajnu **Poljsku vojnu organizaciju** (*Polska Organizacja Wojskowa*, skraćeno **POW**). Nastavši u jesen 1914., prvo se bavila špijunažom i obukom, a tek kasnije i oružanom borbom.⁴³

³⁷ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 109.

³⁸ Ibid., 109-110.

³⁹ Sikorski će u vrijeme Drugog svjetskog rata biti premijer poljske izbjegličke vlade do svoje smrti 1943. godine.

⁴⁰ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 109.

⁴¹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 110.

⁴² Agičić, *Podijeljena Poljska*, 107. i Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 110.

⁴³ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 110. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 110-111.

Godine 1915. dolazi do velike promjene, u vidu njemačke i austro-ugarske **okupacije Poljskog Kraljevstva**. Politika pridobivanja Poljaka očituje se u organizaciji lokalne samouprave, polonizaciji školstva te stvaranju poljskog sveučilišta i politehničke škole⁴⁴, iako je njemačka okupacija bila obilježena i pljačkom te jakom gospodarskom eksploatacijom njihove zone (dok je austrijska okupacija bila nešto blaža).⁴⁵

Potaknuti manjkom vojnika, krajem 1916. njemački i austrijski car izdaju još jedan proglas, **Akt 5. studenoga**, kojime obećavaju da će od poljskih teritorija oduzetih Rusiji nakon rata biti stvorena „samostalna država s nasljednom monarhijom i ustavnim poretkom“, ponovno nazvana Poljsko Kraljevstvo. Zapravo bi se radilo o marionetskoj državi pod njemačkim protektoratom, a u skladu s geopolitičkom idejom „Mitteleurope“. Dva mjeseca kasnije, dvije okupacijske sile stvaraju **Privremeno državno vijeće** s funkcijom parlamenta. Njegovu Vojnu komisiju vodio je Piłsudski. Ipak, vlast i dalje obnašaju okupacijski vojni gubernatori.⁴⁶

Poljsko pitanje zahvaljujući Proglasu 5. studenoga definitivno postaje međunarodno relevantno. Rusija je formalno uložila protest, no uskoro je i ruski premijer pred Dumom morao izjaviti da je nužno stvaranje „slobodne Poljske u njezinim etnografskim granicama“, iako u sastavu Rusije. To je uskoro izrijeком potvrdio i car Nikola II. Februarska revolucija i careva abdikacija dovest će do razvoja situacije gdje su Poljaci entuzijastičnije sudjelovali u ruskoj politici, pa i kroz vojnu potporu.⁴⁷

Gospodarsko stanje Kraljevstva je 1917. godine bilo veoma teško. Uz glad i epidemije, tome je pridonijelo i iskorištavanje industrije za vojne potrebe okupatora (a Rusi su tijekom povlačenja sa sobom povukli i značajan dio strojeva, pogona i kadrova). Ipak, političko stanje za poljske vođe se poboljšalo: naime, revolucije oslabljuju Rusiju, a Centralne sile su u vojno sve težoj situaciji. **Piłsudski** širi Poljsku vojnu organizaciju i priprema se za vojno osamostaljenje, koje počinje u srpnju 1917.⁴⁸ Tada Piłsudski odbija dati prisegu vlastima Poljskog Kraljevstva i njegovih okupatora, u čemu ga slijedi dio časnika i vojnika. Naime, njemačke vlasti nisu bile sklone punom ostvarenju obećanja iz proglasa 5. studenoga, poljskim snagama uglavnom zapovijedaju njemački časnici, a Piłsudski je prije daljnjeg

⁴⁴ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 110-111.

⁴⁵ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 110.

⁴⁶ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 110-111. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 111.

⁴⁷ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 111.

⁴⁸ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 111.

sudjelovanja u borbama htio jasan dogovor o budućem političkom ustroju Poljske.⁴⁹ Svi ti poljski časnici su zatvoreni (Piłsudski u Magdeburgu), a vojnici zatočeni ili prebačeni u druge jedinice austro-ugarske vojske. Poljskom vojnom organizacijom u odsustvu Piłsudskog zapovijeda **Edward Rydz-Śmigły**, koji će kasnije, u vrijeme izbijanja Drugog svjetskog rata, biti poljski maršal i vrhovni vojni zapovjednik.⁵⁰

Privremeno državno vijeće također je raspušteno, a njemačke i austrijske vlasti stvaraju novo **Namjesničko vijeće** te imenuju premijera. No svi njihovi pokušaji održavanja naklonosti Poljaka bili su nedovoljni u usporedbi s proglasom koji će uskoro doći od strane američkog predsjednika.⁵¹

I u zapadnim zemljama Antante poljska emigracija vrlo je aktivna. Još jedna poljska vojska osnovana je u Francuskoj u lipnju 1917., na inicijativu Romana Dmowskog, koji je prešao na Zapad. U Parizu je Dmowski bio na čelu **Poljskog nacionalnog komiteta** osnovanog u kolovozu 1917., koji do konca te godine britanska, francuska, talijanska i američka vlada priznaju kao legitimno i službeno predstavničko tijelo poljskih interesa.⁵²

Poljski nacionalisti imali su saveznika bliskog američkom predsjedniku – **pukovnika Edwarda Mandella Housea**. Neki od njih su s njime prijateljevali, a naročito poznati pijanist i budući poljski premijer **Ignacy Paderewski**. Paderewski je preko Housea primljen 6. studenoga 1916. u audijenciju kod američkog predsjednika **Thomasa Woodrowa Wilsona**, koji mu je obećao da će „čudo Poljske doći sa Zapada“. Bliski odnosi su nastavljeni; kada su Poljaci saznali da Wilsonovi ljudi sastavljaju program nazvan **Četrnaest točaka** koji će služiti kao prijedlog budućega mira u Europi, predsjednik Poljskog nacionalnog komiteta Roman Dmowski je Housea zamolio da Wilsonu preda njegov memorandum o potencijalnim granicama, koji je bio maksimalistički: obnovljena Poljska bi imala granice od prije Prve podjele iz 1772., a k tome bi uključivala i Gornju Šlesku.⁵³

Wilson je međutim postupio u skladu s prijedlozima američkih stručnjaka iz poluformalne skupine koja je razrađivala Četrnaest točaka, tzv. **Inquiry** (Istraživanje). Dana 8. siječnja 1918. objavio je svojih Četrnaest točaka. **Trinaesta točka** – ona koja se ticala obnove nezavisnosti Poljske – glasila je ovako:

⁴⁹ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 112-113.

⁵⁰ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 111. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 113.

⁵¹ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 113-114.

⁵² Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 112. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 112.

⁵³ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 27-28.

Potrebno je stvoriti nezavisnu poljsku državu koja bi obuhvaćala područja **nastanjena nesumnjivo poljskim stanovništvom**, kojoj se mora jamčiti slobodan i siguran izlaz na more, te kojoj se mora međunarodnim sporazumom garantirati politička i gospodarska neovisnost te teritorijalni integritet.⁵⁴

Francuska i Engleska su obnovu Poljske konačno mogle podržati, budući da je Oktobarska revolucija krajem 1917. dovela na vlast u Rusiji boljševike, koji su namjeravali potpisati mir što je prije moguće, a prijetili su i „izvozom revolucije“. Dana 3. ožujka 1918., Brest-litovskim mirom Rusija i službeno izlazi iz rata, a Antanta gubi svoju istočnu članicu.⁵⁵

Prema odredbama **mira iz Brest-Litovska**, Sovjetska Rusija odrekla se niza područja – Poljskog Kraljevstva, Bjelorusije, Litve, Latvije, Estonije – i prepustila ih Njemačkoj okupaciji. Ukrajina je priznata kao nezavisna država, koja je uključivala i Helmsku guberniju, prisilno izdvojenu 1912. iz Poljskoga Kraljevstva.⁵⁶

Francuska, Velika Britanija i Italija 3. lipnja 1918. godine objavljuju Versajsku deklaraciju, u kojoj se među ostalim zalažu za stvaranje „ujedinjene i nezavisne poljske države sa slobodnim pristupom moru“, što je bilo u skladu s Wilsonovom trinaestom točkom. Poljska vojska stvara se u nizu zapadnih zemalja, poput Francuske, SAD-a i Kanade.⁵⁷

Pred sam kraj rata, američka skupina *Inquiry* je u listopadu 1918. dovršila svoj prijedlog interpretacije Četrnaest točaka u tzv. **izvještaju Cobb-Lippman**, koji je imao službeni karakter. Prihvaćen je stav iznesen u Trinaestoj točki kako Poljska treba „obuhvaćati samo područja nastanjena nesumnjivo poljskim stanovništvom“. Iznesen je i stav o Gornjoj Šleskoj: iako je načelno bilo moguće da ona pripadne Poljskoj, naglašeno je da će pri određivanju granice ključna biti formulacija o područjima „nesumnjivo“ većinski naseljenima Poljacima, uz mogućnost prethodnog nepristranog popisivanja stanovništva.⁵⁸

Poljsko Namjesničko vijeće u listopadu 1918. izdaje proglas kojime su formulirani temelji buduće nezavisne poljske države. Na prostoru Poljske postojala je opasnost od revolucije, budući da je većina stanovnika živjela u vrlo teškim uvjetima, a vratio se i velik broj demobiliziranih vojnika s ruskih bojišta koji su imali direktni susret s revolucijom.

⁵⁴ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 28. Prijevod s engleskog jezika obavio je i dio teksta masnim slovima naglasio autor ovog diplomskog rada.

⁵⁵ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 112. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 112.

⁵⁶ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 114.

⁵⁷ Ibid., 114.

⁵⁸ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 28.

Poljska komunistička partija, **Socijaldemokracija Poljskog Kraljevstva i Litve (SDKPiL)**, to je nezadovoljstvo nastojala raspirati u stvarnu revoluciju.⁵⁹

2.4. Kraj rata, Versajski sporazum i nezavisnost Poljske

Konačno dolazi i kraj Prvog svjetskog rata. Njemački vojni vrh shvatio je da je ratni poraz neizbježan. Početkom listopada glavni zapovjednici Hindenburg i Ludendorff traže od kancelara princa Maxa Badenskog da od Antante zatraži primirje, a potom i dogovori mirovni sporazum temeljen na Wilsonovih Četrnaest točaka. Primirje je potpisano 11. studenoga 1918., a uključivalo je među ostalim i odredbu o njemačkom povlačenju sa svih područja okupiranih nakon početka rata.⁶⁰

Njemački poraz popraćen je socijalnom revolucijom te unutrašnjim kaosom u Njemačkoj, a raspad Austro-Ugarske je brzo dovršen nakon kapitulacije 3. studenoga. Rusija je izbačena iz rata već godinu dana ranije, Oktobarskom revolucijom. Dogodilo se ono što početkom rata nitko nije mogao očekivati: poražene su *sve tri* sile djelateljice, te niti jedna nije bila u stanju intervenirati i spriječiti proglašenje poljske nezavisnosti.⁶¹

Poljska vojna organizacija (POW) kreće u akciju tijekom listopada 1918. razoružavanjem austro-ugarske vojske u Zapadnoj Galiciji, većinski naseljenoj Poljacima, te u dijelu Poljskog Kraljevstva pod austro-ugarskom okupacijom. Tijekom noći 6. na 7. studenog osnovana je u Lublinu pod zaštitom POW **Privremena narodna vlada Poljske Republike**, koju vodi Ignacy Daszyński, a predstavlja socijaliste (uključujući PPS) i seljake te obećaje velike društvene reforme.⁶²

I Piłsudski ponovno stupa na scenu, stigavši u Varšavu nakon puštanja iz Magdeburga 10. studenoga 1918. Idućeg dana POW i poljski civili počinju razoružavati njemačku vojsku na teritoriju Kraljevstva, uključujući njemačke jedinice koje su se preko njega povlačile s istoka. Namjesničko vijeće samo sebe raspušta nakon što 14. studenog **Piłsudskome** daje vlast (na zahtjev svih poljskih stranaka osim SDKPiL⁶³), te on preuzima novi, vrhovni položaj **Načelnika države**, kao i vrhovnog zapovjednika poljske vojske. Nedavno formirana lublinska

⁵⁹ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 114-115.

⁶⁰ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 28.

⁶¹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 112.

⁶² Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 112-113. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 115.

⁶³ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 115.

vlada Ignacyja Daszyńskog daje ostavku, a novu, opću poljsku vladu predvodi Jędrzej Moraczewski, koji je kadar Piłsudskoga. Tymowski i Agičić u tim političarima vide izvor stabilnosti i općepriznatu vlast, nasuprot SDKPiL-u i PPS-Ljevici, za koje tvrde da su tada poticali društveni kaos koji bi doveo do revolucije. Međutim, Poljska socijalistička stranka (PPS) imala je snažniju podršku.⁶⁴

Na stranačkom planu, dolazi do ujedinjavanja nekih lijevih opcija. **PPS-u** se pridružuju socijalističke stranke iz pruskog i austrijskog dijela Poljske, a PPS-Ljevica i SDKPiL se spajaju pod novim nazivom – **Komunistička radnička partija Poljske (KPRP)**.⁶⁵

Piłsudski i Moraczewski 22. studenoga proglašavaju republikansko uređenje, čime je konačno i službeno stvorena Republika Poljska.⁶⁶

U siječnju 1919. provedeni su demokratski izbori za Ustavotvorni sejm, „opći, ravnopravni, tajni, neposredni i proporcionalni“; nakon njih Ustavotvorni sejm postat će najviše tijelo vlasti u novoj Republici Poljskoj, a Piłsudskome će ponovno dodijeliti funkciju Načelnika države. Žene su na tim izborima prvi put mogle glasovati. Pitanje provođenja izbora bilo je komplicirano time što poljske granice još nisu jasno definirane. Osim u nekadašnjem Poljskom Kraljevstvu i u Galiciji, glasovalo se i u Cieszyńskoj Šleskoj. Izbori na prostoru Velike Poljske (regiji oko Poznańa) provedeni su naknadno, u lipnju. Nacionalna demokracija je dobila najviše glasova (36%), no podjela mandata između desnice, centra i ljevice bila je gotovo podjednaka. Židovska i njemačka manjina imale su zastupnike u Sejmu.⁶⁷

Na polju radničkog zakonodavstva, uveden je osmosatni radni dan, te je uvedeno mirovinsko osiguranje.⁶⁸

Uskoro će se kao ključno pitanje nametnuti stvaranje **poljske vojske**. Početnih stotinjak tisuća dragovoljaca iz siječnja 1919. je novačenjem, povratkom vojske generala **Józefa Hallera** iz Francuske te vraćanjem drugih jedinica do sredine 1919. već narasla na otprilike

⁶⁴ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 113. i Agičić, *Podijeljena Poljska*, 97.

⁶⁵ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 97.

⁶⁶ Ibid., 115.

⁶⁷ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 113.

⁶⁸ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 115.

600 000 ljudi. Jedan od najvažnijih problema radi kojih su jake vojne snage smatrane potrebnima bilo je pitanje granica i odnosa sa susjednim nacijama.⁶⁹

Tada je na nekadašnjem prostoru Poljsko-Litavske Unije postojalo nekoliko formiranih nacija koje su sve težile stvaranju vlastitih država, a čiji su teritorijalni zahtjevi međusobno dolazili u sukob. Prihvatanje podjele po etničkom načelu nije moglo poslužiti kao jednostavno rješenje, budući da su u mnogim područjima Poljaci, Ukrajinci, Litavci i Bjelorusi živjeli izmiješano u značajnim brojevima. Čak i neki povijesno poljski krajevi s većinski poljskim stanovništvom našli su se izvan granica poljske države: kada je proglašena nezavisnost u studenome 1918., Velika Poljska još je bila dio Njemačke. Međutim, već idućeg mjeseca dolazi do ustanka koji traje do veljače 1919., a u kojemu poljska strana odnosi pobjedu.⁷⁰

Mirovnim sporazumom Velika Poljska bit će i službeno pripojena Poljskoj. Poljska delegacija sudjeluje na Versajskoj mirovnoj konferenciji; vode je predsjednik vlade Ignacy Paderewski i predsjednik Poljskog nacionalnog komiteta Roman Dmowski. **Versajskim mirom** 28. lipnja 1919. odlučeno je da Njemačka Poljskoj treba prepustiti Veliku Poljsku i Istočnu Pomeraniju, s iznimkom Gdańska (njem. Danzig), koji će postati slobodan grad. U Gornjoj Šleskoj i Istočnoj Pruskoj provest će se plebisciti, rezultati kojih neće biti povoljni po poljske zahtjeve (još jedan plebiscit održat će se u sjevernom Schleswigu, na granici Njemačke i Danske, gdje će Njemačka posljedično izgubiti mali dio teritorija⁷¹). Ipak, Poljska će na koncu 1922. dobiti dio Gornje Šleske, nakon Trećeg šleskog ustanka. Sporazum između Poljske i Čehoslovačke o podjeli Cieszyńskiej Šleske nije ispoštovan, budući da je Čehoslovačka vojno zauzela čitav taj prostor.⁷²

Poljska je došla u sukob i s nekoliko istočnih susjeda. Vode se poljsko-ukrajinske borbe za Lavov, a Litva zamjera Poljskoj zauzeće Vilna (današnjeg Vilniusa). S porazom Njemačke, Sovjetska Rusija otkazuje mirovni ugovor iz Brest-Litovska, te kreće u ofenzivu prema zapadu (na prostorima Ukrajine, Litve i Bjelorusije). Slijedi poljska protuofenziva 1919., no Piłsudski se nije htio uključiti u protuboljševičku ofenzivu, naročito budući da je smatrao

⁶⁹ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 113-115.

⁷⁰ Ibid., 115.

⁷¹ T. Hunt Tooley, „German Political Violence and the Border Plebiscite in Upper Silesia, 1919-1921“, *Central European History* 21/1 (ožujak 1988.): 56. <https://www.jstor.org/stable/4546111> (posjet 11. lipnja 2019.)

⁷² Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 115-116.

kako bi i vraćanje ruskog carizma s njegovim imperijalnim težnjama također bilo velika opasnost za Poljsku.⁷³

U prosincu 1919., Vijeće ambasadora sazvano na konferenciji u Versaillesu dalo je prijedlog poljske granice na istoku: tzv. **Curzonovu liniju**, koja bi uglavnom pratila rijeku Bug. Iako je ideja te linije bila da Poljska ostane u granicama koje bi obuhvaćale neupitne poljske većinske teritorije, problem je predstavljalo to što bi takvo rješenje milijune Poljaka ostavilo izvan Republike Poljske.⁷⁴

Poraz proturevolucionarnih snaga u Rusiji i napredovanje Crvene armije dovode do stvaranja komunističke vlade u Kijevu početkom 1920. godine, te intenziviranja poljsko-sovjetskog rata. Velika Britanija i Francuska pristaju slati pomoć u naoružanju Poljskoj. Potpisan je sporazum s ostatkom ukrajinskih protuboljševičkih snaga, predvođenih ukrajinskom vladom atamana **Semena Petlure**. Poljska je tu vladu priznala, no uvjet je bio ukrajinsko odricanje od Istočne Galicije i Volinja. U travnju 1920. poduzimaju zajedničku ofenzivu, a u svibnju već ulaze u Kijev. Iako se činilo da bi se ideja Józefa Piłsudskog o savezu Poljske, Ukrajine, Litve i Bjelorusije mogla ostvariti, Poljska je za to bila preslaba. Crvena armija predvođena **Mihailom Tuhačevskim** slama frontu, te brzo napreduje – u srpnju ulazi u Grodno i Białystok, a u kolovozu 1920. dolazi sve do Varšave. Već je u Białystoku pripremljen i **Privremeni poljski revolucionarni komitet** koji bi preuzeo vlast u Poljskoj, a koji vode boljševici Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński te Feliks Kon. Osim širenja revolucije na Poljsku, sovjetski cilj je bio i spajanje snaga s njemačkim komunističkim revolucionarima.⁷⁵

⁷³ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 116.

⁷⁴ Ibid., 116-118.

⁷⁵ Ibid., 118-119.

Međutim, predviđeni poljski poraz nije se dogodio. Maršal Piłsudski na rijeci Wieprz okuplja jake vojne snage pod svojim osobnim zapovjedništvom, pripremajući se za bitku u okolici Varšave. Bitka vođena na prilazima Varšavi od 12. do 15. kolovoza 1920. završila je odbijanjem boljševičkog napada, a napad poljske vojske pored rijeke Wieprz 16. kolovoza prisilio je Crvenu armiju da se povuče. Nakon još nekoliko pobjeda, primirje potpisano 1920. dovest će do mirovnog **sporazuma u Rigi** potpisanog 18. ožujka 1921. Rezultat je po Poljsku bio povoljan: istočna granica na liniji Dzisna-Korzec-Zbrucz, ratna odšteta Poljskoj, te vraćanje kulturnih dobara odnesenih za vrijeme ruske uprave u doba podjela. Time je privremeno osigurana nezavisnost novonastale poljske države.⁷⁶

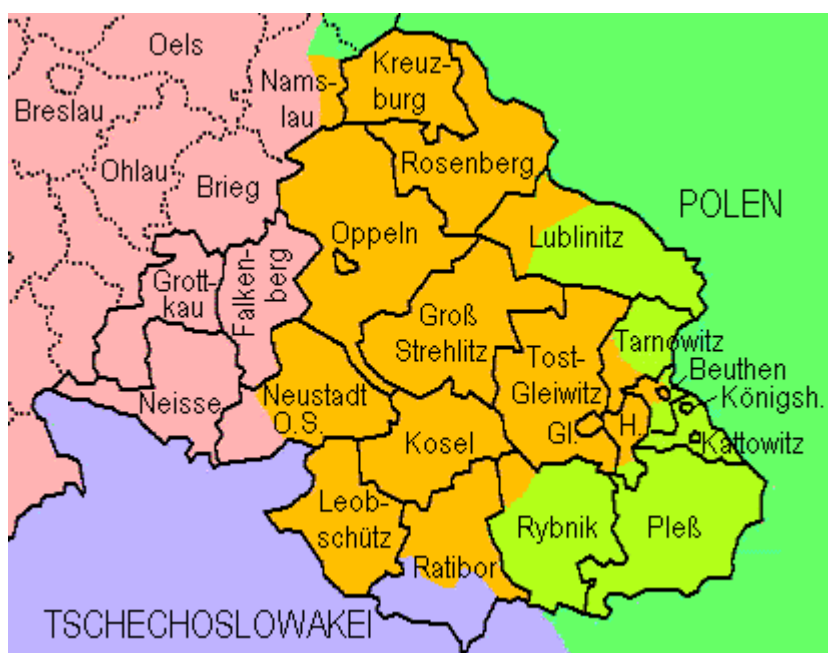

Karta 2. Republika Poljska u međuratnom razdoblju nakon stabilizacije granica. Podaci o licenci nalaze se u bibliografiji.

⁷⁶ Tymowski, *Kratka povijest Poljske*, 119.

3. Gornja Šleska prije šleskih ustanaka

U doba postojanja tri velika carstva koja su podijelila Poljsko-Litavsku Uniju, Gornja Šleska (koja *nije* bila dio Unije) postaje jedna od najvažnijih rudarsko-industrijskih područja u Europi. To neveliko područje je na sjeveru i zapadu bilo sasvim poljoprivredno, te uglavnom naseljeno Nijemcima. Jugoistočni dio bio je također poljoprivredni, no tu je seosko stanovništvo bilo gotovo sasvim poljsko, iako su vlasnici veleposjeda bili Nijemci. Između ta dva područja nalazio se tzv. „industrijski trokut“, etnički mješovit a gospodarski iznimno važan – jedino područje koje ga je u Europi nadmašivalo bio je Ruhrski bazen. Na primjer, 21% predratne njemačke proizvodnje ugljena (godine 1913.) nalazilo se u Gornjoj Šleskoj.⁷⁷

Karta 3. Upravna podjela Gornje Šleske (narančasto: teritorij dodijeljen Njemačkoj nakon plebiscita; svijetlozeleno: teritorij dodijeljen Poljskoj). Podaci o licenci nalaze se u bibliografiji.

⁷⁷ F. Gregory Campbell, „The Struggle for Upper Silesia, 1919-1922“, *The Journal of Modern History* 42/3 (rujan 1970): 361. <https://www.jstor.org/stable/1905870> (posjet 27. 7. 2019).

3.1. Gornja Šleska pod njemačkom vlašću do 1919. godine⁷⁸

Poljska vlast u Gornjoj Šleskoj prestaje još u 14. stoljeću, kada je preuzimaju češki vladari. U 16. stoljeću postaje posjed Habsburgovaca, da bi je u 18. stoljeću zauzela Pruska. Uslijedilo je naseljavanje njemačkog stanovništva, naročito na sjeverozapad regije i u područja bogata rudama.

Oko 1870. godine već je nastajalo industrijsko područje poznato kao „industrijski trokut“, između gradova **Gleiwitza**⁷⁹ (polj. Gliwice) na zapadu, **Beuthena** (polj. Bytom) na sjeveru, te **Myslowitza** (polj. Mysłowice) na istoku (alternativno: **Kattowitza/Katowica**⁸⁰). Među važnim rudarsko-industrijskim lokacijama valja spomenuti rudnike ugljena, željeza i cinka kod Kattowitza, ugljena i željeza kod Königshuttea (polj. Królewska Huta; današnji naziv mjesta je Chorzów), te valjaonice i kemijske tvornice u Beuthenu.

Razvoj Gornje Šleske i njezinih gospodarskih kapaciteta bio je važan element politike Njemačkog Carstva, čije je vodstvo među ostalim prepoznalo i stratešku važnost tamošnjih ruda i industrije za uspješno vođenje ratova. Državno poticani razvoj doveo je i do golemog rasta broja stanovnika: tijekom trideset godina nakon Francusko-pruskog rata 1870/71., broj stanovnika regije je utrostručen, te je narastao na otprilike jedan milijun ljudi. Godine 1913. 23% proizvodnje ugljena, 34% olova i 81% cinka u Njemačkom Carstvu pokrivala je sama Gornja Šleska.

Prema Harringtonu, naseljavanje Nijemaca rezultiralo je gubitkom političkog, gospodarskog i društvenog statusa lokalnih Poljaka, te uništenjem ostatak poljske kulture u Gornjoj Šleskoj. Iako su Poljaci zadržali osnove svojeg jezika i kulture, prijetila im je germanizacija, što se očitovalo u tome da na poljskome praktički i nisu pisali, dok su usmeno koristili jezik koji se na njemačkom nazivalo *Wasserpölnisch*, svojevrsnu kombinaciju elemenata poljskog i njemačkog jezika.

Svjestan i sistematski pokušaj brisanja poljske kulture dolazi tek 1870-ih godina s već spomenutim *Kulturkampfom*, iza kojega je stajao kancelar Bismarck. Poljski odgovor nije trebalo dugo čekati. Diskriminacija je dovela do porasta poljskog nacionalizma, što se očitovalo u različitim vidovima društvenog života. Na kulturnom planu nastaju poljske

⁷⁸ Literatura za potpoglavlje: Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 25-27.

⁷⁹ U tekstu su primarno korišteni njemački nazivi budući da je Gornja Šleska tada bila dio Njemačke.

⁸⁰ Pojedini autori se ne slažu oko toga koji točno gradovi omeđuju područje „trokuta“. Dok npr. Campbell kao granični grad na njegovom istoku vidi Katowice, za Harringtona su to pak Mysłowice.

čitaonice, gimnastički klubovi i društva za uzajamnu pomoć, a u Bytomu su osnovane i katoličke novine na poljskom jeziku, primjereno nazvane *Katolik*. Radnicima i seljacima su pomagala nova obrtnička društva i zadruge. Promjene su stizale i na polju politike: Katolička stranka centra nije više neupitno dominirala Gornjom Šleskom, jer je dobila značajnog suparnika u vidu nove Poljske stranke. Harrington u tome vidi emancipaciju lokalnog poljskog stanovništva od mirnog trpljenja diskriminacije koju je vršila njemačka vlada.

Naznake budućeg sukoba postajale su vidljive kako se kraj Prvog svjetskog rata bližio. Obećanja o obnovi Poljske, kao i sve veća izvjesnost poraza Centralnih sila, djelovali su u smjeru jačanja jasnih podjela: i poljski i njemački nacionalizam dobivali su na snazi. Stvarala su se dva nacionalna bloka od kojih niti jedan nije imao jasnu brojčanu premoć, te su oba bila sklona maksimalističkim teritorijalnim zahtjevima.

Saveznički stručnjaci koji su pripremali prijedloge za rješenje različitih problema kad se rat završi nisu bili sasvim svjesni dubine podjela. Britanski stručnjaci iz ministarstva vanjskih poslova (engl. *Foreign Office*) tvrdili su da većinu stanovništva čine Poljaci, te da bi – shodno tome – Gornja Šleska poslije rata trebala pripasti Poljskoj. Tamošnje rezerve ugljena su k tome bile potrebnije Poljskoj nego Njemačkoj. S druge strane, dvije francuske komisije su objavile zajednički memorandum naziva „*Projet de préliminaires de paix avec l'Allemagne*“, u kojemu su priznali da Gornja Šleska „u suvremenom dobu“ nije bila dijelom Poljske, no da se svejedno radi o poljskome području. I u SAD-u jedno je poluformalno tijelo (ranije navedeni *Inquiry*) 22. prosinca 1917. objavilo memorandum koji je Wilson koristio pri formuliranju svojih Četrnaest točaka. U memorandumu nije bilo jasnih prijedloga što činiti s Gornjom Šleskom, no u njemu se u najmanju ruku zagovaralo stvaranje nezavisne i demokratske Poljske.

3.2. Gornja Šleska na Pariškoj mirovnoj konferenciji prije Prvog šleskog ustanka

Nakon Prvog svjetskog rata i obnove poljske državnosti, Gornja Šleska postaje predmetom teritorijalnog spora između Njemačke i Poljske. To pitanje uskoro postaje međunarodno, pa i jedna od bitnih tema Pariške mirovne konferencije.⁸¹

S krajem rata postalo je očito da će se mirovni pregovori voditi na osnovi Wilsonovih Četrnaest točaka. Razumljivo je da poljski diplomati nisu htjeli prepustiti interpretaciju Trinaeste točke slučaju: tako **Roman Dmowski** u tjednima nakon potpisivanja primirja uporno ponavlja Wilsonu da je Gornja Šleska sastavni i nužan dio Poljske. Koliko je to imalo učinka nije poznato, no čini se da je Wilson bio sklon takvoj interpretaciji: naime, jedino njegovo spominjanje vlastitih stavova o pitanju Gornje Šleske prije Pariške mirovne konferencije bilo je 3. lipnja 1919., kada je rekao da je prije te konferencije Gornju Šlesku smatrao nesumnjivo poljskim područjem, što je s obzirom na tekst Trinaeste točke sugeriralo da je Wilson podržavao njezino pripajanje Poljskoj.⁸²

Problem Gornje Šleske predstavljen je na Pariškoj mirovnoj konferenciji 29. siječnja 1919., niti dva tjedna nakon njezinog otvaranja. Predstavnicima država Antante, tzv. **Vijeću desetorice**, tada se obratio i Roman Dmowski kao predstavnik Poljske. U peterosatnom govoru na francuskom i engleskom jeziku, izložio je svoje viđenje njemačke politike u istočnim, poljskim krajevima carstva kao diskriminatorne i kolonizatorske (uz navođenje konkretnih primjera). Naveo je i granice Poljsko-Litavske Unije od prije 1772. godine kao polaznu točku za utvrđivanje granica, iako konačne granice mogu biti i drugačije. Jedina iznimka koju je naveo bila je Šleska, za koju je tvrdio da 90 posto njezinog stanovništva govori poljskim jezikom i snažno se osjeća Poljacima (što realno nije odgovaralo istini ni u Gornjoj Šleskoj, a kamoli Šleskoj u cjelini). Vijeće desetorice je mišljenje Dmowskoga dalo na razmatranje **Poljskoj komisiji** čiji su članovi bili.⁸³

- predsjedatelj: **Jules Cambon**
- predstavnik Francuske: **general Henri Louis Edouard Le Rond**
- predstavnik Ujedinjenog Kraljevstva: **Sir William Tyrell**
- predstavnik Italije: **markiz Pietro Tomasi della Torretta**

⁸¹ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 361-362.

⁸² Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 28-29.

⁸³ Ibid., 29.

- predstavnik Japana: **Kentarō Otchiai**⁸⁴
- predstavnik Sjedinjenih Američkih Država: **dr. Isaiah Bowman**⁸⁵

Usprkos idejama o davanju Gornje Šleske Poljskoj, primirje iz studenoga 1918. ostavilo je, dakle, tu pokrajinu kao dio Njemačke. Međutim, njemačke vlasti već su se u siječnju 1919. pribojavale da bi Poljaci mogli zauzeti to područje i njegovu industriju. U tu svrhu, njemačka vlada tamo šalje generala **Karla Höfera** na čelu 117. pješачke divizije, sa zadatkom da spriječi takve pokušaje i održi red. Međutim, upravo taj potez je i izazvao štrajkove poljskih rudara pod vodstvom nacionalista **Wojciecha Korfantyja**. Höfer je štrajkove uskoro ugušio, što je 29. siječnja Dmowski prikazao Vijeću desetorice kao primjer represije nad poljskim stanovništvom Gornje Šleske.⁸⁶

Problemom se nadalje bavilo **Vrhovno vojno vijeće**, koje je bilo nadležno za pregovore o nastavku primirja, zakazane za 16. veljače. Vijeće je od maršala Ferdinanda Focha, šefa Savezničke komisije za primirje, tražilo da ne dopusti daljnja njemačka ofenzivna djelovanja protiv Poljaka. K tome mu je dalo dopuštenje da između njemačkih i poljskih vojnih snaga postavi demarkacijsku crtu kojom bi se daljnji oružani sukobi sveli na minimum. Iako je samo njemačka strana opomenuta, Gornja Šleska je i dalje trebala ostati pod njemačkom upravom tijekom cijelog razdoblja primirja.⁸⁷

Uvidjevši da je potrebno obratiti veću pozornost na pitanje granica, Poljska komisija je 26. veljače osnovala poseban odbor za pitanje poljskih granica, koji je vodio general Le Rond. Međutim, kao ni ostali slični odbori, ni ovome odboru nije stavljeno do znanja da će njegove preporuke biti uzete kao ključne i konačne. Tijekom iduća dva tjedna odbor je raspravljao o pitanju granica, među ostalim i u Gornjoj Šleskoj. Predstavnici Francuske nastojali su što više područja dati Poljskoj, za razliku od Britanaca i Amerikanaca, koji nisu bili toliko pristrani.⁸⁸

Američki predstavnici informirali su se na temelju izvještaja *Inquiryja*, kao i nedavne misije kapetana Gherardija u Gornjoj Šleskoj. Izvještaj Gherardijeve misije predan je 6. ožujka. Stav tih vojnih promatrača bio je u neku ruku dvojak: pohvalili su radišnost lokalnih

⁸⁴ Puno ime je napisano na hrvatski način, dakle prezime nakon osobnog imena. Japanska imena se inače pišu na suprotan način.

⁸⁵ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 29.

⁸⁶ Ibid., 30.

⁸⁷ Ibid., 30.

⁸⁸ Ibid., 30.

Nijemaca, ali i napomenuli da čak i prema njemačkim podacima Poljaci čine najmanje 53% stanovništva Gornje Šleske.⁸⁹

Britanci su svoje podatke temeljili na Priručnicima Foreign Officea (engl. *Foreign Office Handbooks*) i na Izvještajima Admiraliteta (engl. *Admiralty Reports*). Ti spisi su citirali njemački popis stanovništva iz 1900. godine, prema kojemu su barem 61% stanovništva područja gornjeg toka Odre (drugim riječima, Gornje Šleske) činili Poljaci. Prema tim podacima, Nijemci su u laganoj većini bili tek u industrijskim gradovima – Beuthenu (Bytom), Gleiwitzu (Gliwice), Kattowitzu (Katowice) i Königshutteu (Królewska Huta). Britanski i američki stručnjaci su na temelju toga smatrali da je Gornja Šleska etnografski nedvojbeno poljsko područje, te preporučili da pripadne Poljskoj. Koncepti poput povijesnih prava ili gospodarskih argumenata nisu tada uopće razmatrani.⁹⁰

Le Rondov odbor za granice svoj je prijedlog predao Vijeću desetorice 8. ožujka 1919., a ono ga je pročitao 19. ožujka. Britanski premijer **David Lloyd George** imao je zamjerke na prijedlog granica: smatrao je da bi uključivanje Danziga (polj. Gdańsk), Marienwerdera (polj. Kwidzyna) te, općenito, preko 2 milijuna Nijemaca u novu poljsku državu bilo recept za njemački iredentizam i ponovno izbijanje rata u budućnosti. Zbog toga je i vratio izvještaj Poljskoj komisiji na daljnje razmatranje, no valja napomenuti da tada nije imao nikakvih zamjerki na prepuštanje Gornje Šleske Poljskoj.⁹¹

Usprkos prigovorima Lloyda Georgea, Poljska komisija nije htjela promijeniti svoj izvještaj, te je 22. ožujka njezin predsjedatelj Jules Cambon ponovno predao isti izvještaj – nepromijenjen. Budući da ni Lloyd George nije htio odstupiti, Vijeće desetorice je prihvatilo prijedlog Poljske komisije, ali uz napomenu da će prije podastiranja Njemačkoj prijedlog proći kroz ponovno razmatranje. Međutim, Vijeće četvorice je potom ustanovilo da za prolazak kroz svih 440 članaka⁹² tog sporazuma nema dovoljno vremena, pa je konačno prijedlog Poljske komisije u potpunosti prihvaćen. Lloyd George se i dalje protivio, zbog čega je došao i u sukob s francuskim premijerom **Georgesom Clemenceauom**, no to nije dovelo do nikakvih promjena u mirovnim odredbama koje su se ticale Gornje Šleske.⁹³

⁸⁹ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 30.

⁹⁰ Ibid., 30-31.

⁹¹ Ibid., 31.

⁹² Za prevođenje pravnih termina s engleskog jezika korišten je sljedeći priručnik:

http://www.mvep.hr/files/file/prirucnici/MEI_PRIRUCNIK.pdf

⁹³ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 31.

Dana 19. travnja Njemačkoj je poslan poziv da u Pariz pošalje opunomoćenike ovlaštene da pregovaraju u njezino ime. Nijemci su se za to već spremili, osnovavši vlastite komisije za sastavljanje izvještaja i statističkih podataka. Paxkonferenz je bila najvažnija, a vodio ju je bivši njemački veleposlanik u SAD-u, grof Bernstorff. Imala je 40 službenika, a usklađivala je i djelovanje drugih dviju važnih agencija: **Odbora za mirovne pregovore** u Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini, te **Heidelberške udruge za politiku temeljenu na pravdi** (*Heidelberger Vereinigung für Politik des Rechts*). Ministarstvo vanjskih poslova je na njihovim prijedlozima temeljilo svoje upute njemačkim opunomoćenicima. Konkretno, upute su bile da Gornju Šlesku zbog rezervi ugljena svakako treba zadržati, a u tu svrhu trebalo je tražiti da se tamo i na drugim spornim mjestima koja nisu „nedvojbeno poljska“ održe plebisciti koje bi nakon potpisivanja mirovnog sporazuma proveli nepristrani tribunali.⁹⁴

Krajem travnja u Pariz je s navedenim uputama stiglo 160 njemačkih delegata predvođenih ministrom vanjskih poslova **Ulrichom von Brockdorff-Rantzauom**. Dana 7. svibnja primili su uvjete mira, a potom su u svojem hotelu počeli s prevođenjem teksta Versajskog sporazuma, koji je imao 440 članaka. U tu svrhu je generalni povjerenik njemačke delegacije **Walter Simons** već podijelio delegaciju na pet komisija za različita područja: političko, gospodarsko, pravno, financijsko i radničko. Pitanja njemačke istočne granice bila su u nadležnosti političke komisije, tako da je ona bila zadužena i za problem statusa Gornje Šleske. Clemenceau je njemačkoj delegaciji dao samo 15 dana da sastavi svoj odgovor, što nije bilo dovoljno vremena, pa je Brockdorff-Rantzau zatražio (i dobio) još tjedan dana vremena.⁹⁵

Nijemce je posebno brinuo 27. članak II. dijela ovog nacrtu ugovora, kojime je Poljskoj dodijeljeno cijelo područje istočno od okruga (njem. *Kreis*) Falkenberg – dakle i Gornja Šleska. Njemačka delegacija je počela sastavljati povijesne, gospodarske i kulturološke argumente u prilog pripadnosti Gornje Šleske Njemačkoj, koji su objavljeni 29. svibnja u njemačkoj diplomatskoj noti. Ona se pak sastojala od tri dijela: popratnog pisma, primjedaba i protuprijedloga. Popratno pismo i primjedbe konstatirali su da se Njemačka mora odreći Gornje Šleske, no protuprijedlozi su se pozivali na Wilsonova „Četiri načela“ – u prilog Njemačke. Naime, citirali su Wilsonov govor o „Četiri načela“ koji je održao 11. veljače 1918. godine, a na temelju kojega su Nijemci tvrdili da bi predaja Gornje Šleske bila osnova za moguće kasnije sukobe. Argument u prilog tome bila je i njemačka tvrdnja da stanovnici

⁹⁴ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 31-32.

⁹⁵ Ibid., 32.

Gornje Šleske koji govore tzv. *Wasserpölnischom* više nemaju kulturnih veza s Poljskom, te da nema nikakvih prepreka da ih se smatra Nijemcima.⁹⁶

Nijemci su imali važan razlog da ospore vezu između jezika i nacionalnosti: prema pruskom popisu stanovništva iz 1910., 57% stanovništva Gornje Šleske govorilo je poljskim (odnosno *Wasserpölnisch*) jezikom. Tvrđili su i da bi ti govornici poljskoga, da se stvarno radi o pripadnicima poljske nacije, u Reichstag izabrali Poljaka i prije 1903. godine. Zaključili su da se na Gornju Šlesku, dakle, ne može primijeniti formulacija iz trinaeste Wilsonove točke o „nesumnjivo poljskom stanovništvu“.⁹⁷

Što se tiče ekonomskih argumenata, Nijemci su tvrdili da je s doprinosom od 43 milijuna tona ugljena (ili 23% ukupne njemačke proizvodnje) godine 1918. Gornja Šleska za Njemačku gospodarski neophodna. Tvrđili su da Poljskoj pak *nije* potrebna, na temelju podataka da je cijeli prostor Poljske 1913. godine potrošio samo 10,5 milijuna tona ugljena, od kojega je tek 1,5 milijuna došlo iz Gornje Šleske. Nadalje, rekli su da su ležišta ugljena koje Poljska već ima dovoljna za njezine potrebe, samo što još nisu „racionalno razvijena“. K tome, prema njihovom stajalištu, Njemačka bez Gornje Šleske ne bi mogla izvoziti ugljen, već bi ga morala čak i uvoziti – što je značilo i da ne bi bila u stanju platiti ratnu odštetu. Njemačka delegacija je tako zadržavanje Gornje Šleske predstavila kao nešto što je u interesu i saveznicima.⁹⁸

Takav njemački stav o Gornjoj Šleskoj saveznike nije iznenadio. Svi njihovi izvještaji, pa i obavještajni, jasno su pokazivali da se njemačko javno mnijenje i njemačke vlasti izrazito protive gubitku Gornje Šleske i njezinih ležišta ugljena. Nekoliko njemačkih ministara je u razgovorima sa savezničkim časnicima iskazalo stav da u Gornjoj Šleskoj treba održati plebiscit.⁹⁹

Dakle, prema nacrtu Versajskog sporazuma, cijelo područje Gornje Šleske trebalo je pripasti Poljskoj. Međutim, njemačka strana je za svoj protest dobila podršku britanskog premijera **Lloyda Georgea**, koji se zalagao za plebiscit – nasuprot francuskom premijeru **Clemenceauu**¹⁰⁰ (američki predsjednik **Wilson** bio je neodlučan po tom pitanju, no Lloyd

⁹⁶ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 32-33.

⁹⁷ Ibid., 33.

⁹⁸ Ibid., 33.

⁹⁹ Ibid., 33-34.

¹⁰⁰ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 361-362.

George ga je uspio nagovoriti na promjenu sporazuma¹⁰¹). Lloyd George je uspio u konačni sporazum uključiti odredbu o plebiscitu u Gornjoj Šleskoj. Takav odnos premijera prema pitanju Gornje Šleske bio je znakovit, jer će iste stavove nadalje općenito zauzimati i njihove zemlje: dok će Francuska konzistentno podržavati interese poljske strane, Ujedinjeno Kraljevstvo (i Italija) uglavnom će zauzimati stavove bliske njemačkima.¹⁰²

Clemenceau je svoju podršku Poljskoj argumentirao s nekoliko stvari. Kao prvo, snažnu poljsku državu koja bi dobila dio njemačkog teritorija vidio je kao prirodnog saveznika Francuske. Nadalje, Gornju Šlesku je smatrao toliko važnom za njemačku mogućnost vođenja rata da je rekao kako bi u slučaju zadržavanja te regije Njemačka mogla pokrenuti novi rat već za pet ili deset godina. Pokušao je pridobiti i Wilsona, no on je argumente Nijemaca i Lloyd Georgea smatrao uvjerljivijima.¹⁰³

S početkom lipnja, diplomatske aktivnosti postaju izrazito intenzivne, te se razgovori važni za budućnost Gornje Šleske odvijaju svakodnevno.

Lloyd George i Wilson sastali su se sa savjetnicima radi formuliranja odgovora na njemačku notu. **Lloyd George** se na sastanku delegacije Britanskog Carstva 1. lipnja založio za promjenu Versajskog sporazuma po pitanju Gornje Šleske, prihvativši njemački stav da bez nje neće moći plaćati ratnu odštetu. Delegati su se složili da u toj regiji treba održati plebiscit.¹⁰⁴

Već idućega dana, 2. lipnja, sastalo se Vijeće četvorice. Lloyd George je bio za plebiscit; tvrdio je da će Gornja Šleska ionako glasovati za Poljsku, a održavanje plebiscita spriječilo bi mogućnost budućega rata s Njemačkom zbog odvajanja te regije. Sutradan se **Wilson** sastao sa svojim savjetnicima, te je od **Roberta H. Lorda**, stručnjaka za Poljsku, zatražio da se izjasni o pitanju granica i Gornje Šleske. Lord se protivio plebiscitu, jer je smatrao da bi Nijemci koristili teror i ekonomski pritisak da silom utječu na glasovanje Poljaka, iako je smatrao da bi opcija za Poljsku ionako pobijedila: smatrao je da dvije trećine tamošnjeg stanovništva čine Poljaci, što Gornju Šlesku čini „nedvojbeno poljskim“ područjem. Konačno, u suprotnosti s njemačkim stavom, Lord je smatrao da je Gornja Šleska gospodarski mnogo

¹⁰¹ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 34.

¹⁰² Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 361-362.

¹⁰³ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 35.

¹⁰⁴ Ibid., 35.

potrebnija Poljskoj nego Njemačkoj. Međutim, državni tajnik **Robert Lansing** i neki drugi članovi delegacije dali su niz ekonomskih argumenata za reviziju nacrtu sporazuma. Dobrim dijelom bili su identični njemačkima, a uz to su mislili da bi Poljska nakon preuzimanja regije nacionalizirala industriju i drugo vlasništvo Nijemaca bez kompenzacije, što su smatrali nepravdom. Lansing se zalagao za plebiscit kao pravedno rješenje, iako se slagao da bi moglo biti izbornih nepravilnosti.¹⁰⁵

Odmah potom, Wilson se sastao s Lloyd Georgeom i Clemenceauom s ciljem raspravljanja o Gornjoj Šleskoj. Američki predsjednik i britanski premijer nisu se slagali. **Wilson** je smatrao da Gornju Šlesku treba dati Poljskoj, eventualnu nacionaliziranu imovinu Nijemaca treba kompenzirati Poljska, a nakon poljskog preuzimanja regije obje države – Poljska i Njemačka – moraju biti u mogućnosti kupovati gornjošleski ugljen po jednakim cijenama. **Lloyd George** je tražio plebiscit, na što je Wilson odgovorio Lordovom tezom o tome da ne bi bilo moguće garantirati pravedni plebiscit na kojem Njemačka ne bi vršila pritisak na birače. Lloyd George je tome kontrirao rekavši da izbori iz 1907. i 1912. godine pokazuju da su pravedni izbori mogući, budući da su pet, odnosno četiri od ukupno osam zastupnika izabranih u Gornjoj Šleskoj bili Poljaci. Ponovio je i tezu da će rezultat plebiscita biti u korist Poljske, a njegovo održavanje udobrovoljit će Njemačku. Radi osiguravanja pravednih uvjeta održavanja izbora, Lloyd George je predložio osnivanje **međusavezničke komisije** koja bi upravljala plebiscitarnim područjem nakon što se njemačka vojska iz njega povuče.¹⁰⁶

Konačno se javio i **Clemenceau**, rekavši da poštene izborne uvjete nije realno očekivati, a i da održavanje plebiscita ne bi smanjilo njemačke pritužbe. Smatrao je da bi Nijemci u slučaju predviđene poljske pobjede samo tvrdili da su saveznici utjecali na glasanje. Clemenceau se zalagao za prihvaćanje nacrtu Versajskog sporazuma kakav jest, bez izmjena. **Lloyd George** je odgovorio kako bi se time ignorirala Wilsonova trinaesta točka, te da bi se Clemenceauov prigovor mogao riješiti jednostavno time da se postavi uvjet Njemačkoj da prethodno pristane na bilo kakav rezultat plebiscita koji bi provela međusaveznička komisija. Wilson se na kraju složio s Lloyd Georgeom.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 35-36.

¹⁰⁶ Ibid., 36.

¹⁰⁷ Ibid., 36-37.

Dan kasnije, 4. lipnja, Vijeće četvorice je osnovalo **Odbor stručnjaka** s ciljem dogovaranja izmjena njemačkih granica u odnosu na nacrt mirovnog sporazuma. Njegovi članovi bili su:¹⁰⁸

- James Headlam-Morley (Ujedinjeno Kraljevstvo)
- Robert H. Lord (SAD)
- general Henri Le Rond (Francuska)
- markiz Pietro Tomasi della Torretta (Italija)

Pritom je Odbor stručnjaka morao uzeti u obzir i osigurati rješavanje niza prethodno navedenih problema:¹⁰⁹

- provođenje općih priprema za plebiscit
- osiguranje prava Njemačke da kupuje ugljen po istoj cijeni kao i Poljska na prostorima koji će biti predani Poljskoj
- promjena ekonomskih odredbi Versajskog sporazuma koja bi u slučaju poljske likvidacije privatnog vlasništva građana Njemačke tim osobama garantirala odštetu od strane poljske države.

Odluka o takvom rješavanju situacije nimalo se nije svidjela Poljacima. Već 5. lipnja poljski premijer **Paderewski** obratio se Vijeću četvorice. Protivio se plebiscitu, te je u svojem objašnjenju Gornju Šlesku podijelio na dva dijela: poljoprivredni zapad i industrijski istok. Paderewski je nemogućnost provedbe pravednog referenduma u zapadnom dijelu argumentirao neobičnom tezom da je tamošnjih 600,000 stanovnika „nedvojbeno poljsko i želi biti dijelom Poljske“, no da će kao katolici svejedno glasovati za Njemačku, jer će to od njih tražiti nadbiskup Breslawa – što taj njihov izbor čini neslobodnim. S druge strane, Paderewski je smatrao da je na industrijskom istoku – gdje je Poljaka dvostruko više nego Nijemaca – pravedan plebiscit moguć, te da bi na njemu pobijedila poljska opcija. Ipak, ukupno gledano bi u Gornjoj Šleskoj glas za Njemačku lagano prevagnuo, no Paderewski je naglasio da to ionako nije bitno, jer do plebiscita ne bi smjelo ni doći, nego bi se nacrt ugovora trebao prihvatiti neizmijenjen po pitanju granica. Ukoliko Vijeće odluči drugačije,

¹⁰⁸ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 37.

¹⁰⁹ Ibid., 37.

upozorio je, on će dati ostavku a poljski narod biti razočaran gubitkom onoga što su im saveznici već obećali.¹¹⁰

Lloyd George je na to reagirao izrazito negativno, rekavši da Poljskoj ništa nije obećano, te da stav koji je Paderewski iznio pokazuje nepoštivanje savezničkih ratnih žrtava – britanskih, francuskih i američkih – koje su za Poljsku izborile slobodu. Paderewski se ispričao, no stav Lloyda Georgea ostao je čvrsto na strani plebiscita.¹¹¹

Tijekom idućeg tjedna, pitanjem Gornje Šleske bavio se Odbor stručnjaka. Usprkos pritisku francuskih novina, prijedlozi i smjernice za plebiscit u Gornjoj Šleskoj bili su gotovi za nekoliko dana. Kao opća pravila za provođenje plebiscita preuzeta su već postojeća za plebiscite u Allensteinu i Schleswigu. Područje provođenja plebiscita okupirat će savezničke vojne snage predvođene međusavezničkom plebiscitarnom komisijom. Pravo glasa imat će svaka osoba rođena na području plebiscita, bez obzira na to gdje trenutno boravi. Međutim, postojalo je nekoliko spornih pitanja:¹¹²

- kada će se plebiscit održati?
- na koji način prebrojavati glasove?
- hoće li plebiscit nadzirati Liga naroda, ili savezničke i pridružene sile (Antanta)?

Prvo pitanje bilo je važno, jer su saveznici bili svjesni da stanovnici Gornje Šleske koje su smatrali Poljacima dobrim dijelom još nisu bili „nacionalno osviješteni“, te da taj nacionalni osjećaj zapravo tek treba stvoriti. Headlam-Morley, britanski član Odbora stručnjaka, smatrao je da plebiscit treba održati za najkasnije šest mjeseci, što bi bilo dovoljno vremena za uvesti red i plebiscitom utvrditi trenutni stanje mišljenja stanovništva, te ne bi tražilo dugi angažman britanskih vojnika. Le Rond je tražio mnogo više vremena – čak tri godine, kako bi se neutralizirao njemački utjecaj i suzbijanje poljskoga nacionalizma. Na kraju je postignut kompromis: Vijeće četvorice odlučit će točan datum plebiscita, koji će biti u periodu između osamnaest mjeseci i dvije godine nakon ulaska savezničkih trupa u Gornju Šlesku.¹¹³

Što se tiče drugog pitanja, odnosno metode prebrojavanja glasova, Lloyd George je Headlam-Morleyju dao uputu da inzistira na postotku glasova ljudi cijele Gornje Šleske kao

¹¹⁰ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 37-38.

¹¹¹ Ibid., 38.

¹¹² Ibid., 38.

¹¹³ Ibid., 38-39.

relevantnom mjerilu općeg mišljenja. Kao i Paderewski, smatrao je da će glas za Njemačku pobijediti, no u tome je vidio poželjan ishod. Međutim, tri preostala člana – Le Rond, Lord i Torretta – smatrali su da se glasovi trebaju brojati po pojedinačnim naseljima, kao što je pravilo kod allensteinskog plebiscita. Granica bi dakle bila utvrđena u skladu s većinskim rezultatima glasovanja pojedinih naselja, ali i ekonomskim te geografskim faktorima.¹¹⁴

Treće pitanje – određivanje tijela nadležnog za nadzor plebiscita i utvrđivanje granica – nije riješeno. Odbor stručnjaka je odluku o tome da li da to bude Antanta ili Liga naroda prepustio Vijeću četvorice.¹¹⁵

Konačno, Odbor stručnjaka je trebao raspraviti još dva problema o kojima je od njega Vijeće četvorice zatražilo mišljenja: jednake cijene ugljena za Poljsku i Njemačku, te uvjete poljskog oduzimanja njemačke imovine. Svi članovi Odbora složili su se oko oba pitanja. Po uzoru na rješenje već doneseno za Saarsku regiju, Njemačka će u slučaju poljskog preuzimanja Gornje Šleske nakon pobjede na plebiscitu dobiti pravo da 15 godina kupuje gornjošleski ugljen po jednakim cijenama kao i Poljska. Što se tiče likvidacije njemačkog vlasništva, odlučeno je da Poljska – ako to uradi – mora platiti odštetu bivšem vlasniku.¹¹⁶

Le Rond je 11. lipnja Vijeću četvorice predao izvještaj Odbora stručnjaka, te su Lloyd George, Wilson i Clemenceau iduća tri dana o njemu raspravljali i s većinom se prijedloga složili. Odlučili su da će plebiscit nadzirati Antanta, preko međunarodne komisije koju će činiti četiri člana, predstavnika SAD-a, Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva i Italije. Njemačke vojne snage morat će napustiti Gornju Šlesku unutar 15 dana od stupanja na snagu Versajskog sporazuma.¹¹⁷

Lloyd George je ipak naglasio još jedan problem: smatrao je da plebiscit neće biti pravedan ako njemačka industrija u Gornjoj Šleskoj bude uključena u plaćanje ratne odštete, budući da bi Nijemci vlasnici poduzeća glasali za Poljsku kako bi izbjegli plaćanje reparacija. Iako se Clemenceau s njime složio, Wilson je rekao da prijašnja razmatranja tog problema nisu dovela do rješenja. Vijeće četvorice je odlučilo odgoditi raspravu te teme.¹¹⁸

Nekoliko dana prije završetka rada na problemu Gornje Šleske Paderewski i Dmowski pozvani su na sastanak Vijeća četvorice 14. lipnja 1919., na kojemu je Paderewski iznio svoju

¹¹⁴ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 39.

¹¹⁵ Ibid., 39.

¹¹⁶ Ibid., 39.

¹¹⁷ Ibid., 39-40.

¹¹⁸ Ibid., 40.

zabrinutost povodom vjerojatnog rezultata plebiscita. Nakon toga je Vijeće donijelo i konačnu okvirnu odluku o datumu odvijanja plebiscita, koja je bila nešto drukčija od ranijih ideja: plebiscit će se održati između šest i osamnaest mjeseci nakon dolaska međusavezničke komisije u Gornju Šlesku.¹¹⁹

Dana 16. lipnja Vijeće četvorice je odgovorilo na njemačku notu danu 29. svibnja. Naglasili su elemente u kojima su popustili po pitanju Gornje Šleske, ali i da daljnjih obnavljanja primirja neće biti. Njemačkoj je dan rok od sedam dana da prihvati ili odbije mirovni sporazum. Njemačka je delegacija bila razočarana činjenicom da su teritorijalni ustupci dobiveni jedino u Gornjoj Šleskoj, a ministar vanjskih poslova Brockdorff-Rantzau je smatrao da ni od toga nema nikakve koristi jer će tamošnje stanovništvo ionako glasati za Poljsku kako bi izbjeglo plaćanje ratne odštete. Shodno tome, delegacija je preporučila Weimarskoj skupštini da sporazum **odbije** potpisati.¹²⁰

Međutim, tijekom idućih tjedan dana pojavila su se još dva problema. Kao prvo, Nijemci su primijetili da u dokumentima prihvaćenima 16. lipnja postoji kontradikcija: dok se u jednome spominje stvaranje *neovisne* komisije, u drugome se tvrdi da će komisiju napraviti *isključivo vlade Antante*. Clemenceau je to 21. lipnja objasnio rekavši kako će *Antanta stvoriti neovisnu komisiju*, u čemu je tvrdio da nema nikakve kontradikcije. Drugi problem ticao se ratne odštete u slučaju predaje Gornje Šleske Poljskoj nakon plebiscita. Vijeće četvorice je to pitanje prenijelo u nadležnost **Odbora novih država**, a on ga je pak prebacio na **Financijsku komisiju**. Ta komisija i Vijeće četvorice zajednički su odlučili da će čak i dijelovi Gornje Šleske koje dobije Poljska morati plaćati reparacije kao da su ostali dijelom Njemačke.¹²¹

Što se tiče same Njemačke, pitanje potpisa sporazuma dovelo je do krize vlade. Kancelar **Philipp Scheidemann** dao je ostavku, time okončavši prvu koalicijsku vladu weimarskog razdoblja, nakon što 19. lipnja Weimarska skupština nije mogla donijeti odluku o potpisivanju mirovnog sporazuma. Iz istog razloga odstupili su i Simons te Brockdorff-Rantzau, vođe njemačke delegacije. Novi kancelar **Gustav Bauer** postavio je novog njemačkog pregovarača, **Haniela von Haimhausena**. Weimarska skupština je 23. lipnja pristala na potpisivanje mirovnog sporazuma, što je i učinjeno 28. lipnja 1919. Njemački potpisnici

¹¹⁹ Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 40.

¹²⁰ Ibid., 40.

¹²¹ Ibid., 40-41.

Versajskog mira bili su ministar vanjskih poslova **Hermann Müller** i ministar kolonija **Johannes Bell**.¹²²

Članak 88. i njegov prilog (aneks) ticali su se isključivo statusa Gornje Šleske. Njime je određen geografski opseg područja plebiscita, koji se gotovo poklapao s upravnom regijom (njem. *Regierungsbezirk*) Oppeln, osim nekoliko okruga zapadno od Odre koji su ostavljeni Njemačkoj budući da su bili naseljeni gotovo isključivo Nijemcima. U prilogu tog članka bili su dane opće smjernice za provođenje plebiscita. Valja istaknuti sljedeće važne dijelove:¹²³

- Sve njemačke vojne snage i časnici napustit će Gornju Šlesku unutar 15 dana od stupanja mirovnog sporazuma na snagu, te će se smjesta raspustiti lokalne vojne i paravojne organizacije.
- Područje plebiscita doći će pod upravnu i izvršnu kontrolu međusavezničke komisije u kojoj će biti predstavnici Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva, Italije i SAD-a. Ovlasti te komisije bit će sljedeće:
 - imat će sve dotadašnje ovlasti njemačke i pruske vlade, s iznimkom zakonodavnih i poreznih
 - imat će punomoć da sama razriješi eventualne probleme koji nastanu kao posljedica korištenja njezinih ovlasti
 - komisija će sve odluke donositi većinom glasova
- Plebiscit će se održati između šest i osamnaest mjeseci od dolaska međusavezničke komisije na teren.
- Pravo glasa imat će sve osobe starije od 20 godina koje su rođene na području održavanja plebiscita, ili su tamo živjele od datuma kojeg će se naknadno odrediti.
- Relevantne jedinice glasovanja bit će pojedinačna naselja, te će međusaveznička komisija na temelju pobjedničkih opcija u njima dati konačnu preporuku Vrhovnom vijeću o državnoj granici. Osim većine glasova po naseljima, relevantni za utvrđivanje granice bit će i geografski te gospodarski čimbenici.
- Konačnu granicu utvrdit će Vrhovno vijeće, koje će potom obavijestiti Njemačku i Poljsku da u roku od mjesec dana sastave lokalne vlasti koje će preuzeti dodijeljena im područja te privesti kraju mandat međusavezničke komisije.

¹²² Harrington, „Upper Silesia and the Paris Peace Conference“, 41.

¹²³ Ibid., 41-42.

Prije nego nastavimo, jedna opaska: čitatelji su možda primijetili u ovome poglavlju da je narativ uglavnom bio obilježen jednim binarnim pogledom na lokalnoj razini Gornje Šleske – naime, da se radilo o sukobu lokalnih Nijemaca i Poljaka. To je bilo namjerno, budući da je u diplomatskim sferama u Parizu takav relativno jednostavan pogled i prevladavao, a ranija historiografija (poput literature koja je primarno korištena za ovo poglavlje) nije ni prepoznavala neke finese koje su bolje istražene i istaknute u kasnijoj historiografiji. Prije nego nastavimo s temom Prvoga šleskog ustanka (koji je izbio samo dva mjeseca nakon potpisivanja Versajskog sporazuma), valja obratiti pažnju na neke lokalne fenomene – poput ondašnjeg separatizma u Gornjoj Šleskoj koji nije nužno bio potaknut poljskim nacionalizmom.

3.3. Separatizam i autonomaštvo u Gornjoj Šleskoj na kraju Prvog svjetskog rata¹²⁴

Na kraju Prvog svjetskog rata postojao je čitav niz separatističkih pokreta (termin podrazumijeva i autonomističke) u Njemačkoj koji su bili različitih karaktera. Neki od najznačajnijih separatističkih pokreta bili su onaj u Porajnju i Ruhru (aktivan sve do 1924.), te onaj u Istočnoj Pruskoj. Njemačka vlada protivila se svima (barem javno). Njemački predsjednik Friedrich Ebert je 31. prosinca 1918. na zajedničkom sastanku vlade i Središnjeg vijeća rekao da državne granice neće biti mijenjane prije sastanka nacionalne skupštine.

Separatizam je itekako postojao i u Gornjoj Šleskoj, od traženja različitih razina pokrajinske autonomije, pa sve do potpunog odcjepljenja i stvaranja nezavisne države. Primjer takvoga pokreta koji nije bio inspiriran poljskim nacionalizmom i željom za pripajanjem poljskoj državi bio je pokret naziva *Gornja Šleska za Gornje Šleze*, koji je pozivao na „samoobranu od diskreditirane diktature Berlina, te od poljskog i njemačkog boljševizma“, a 20. prosinca 1918. je pozvao čak i na stvaranje Slobodne države Gornje Šleske. Pokret je imao ozbiljnu podršku među svećenicima i industrijalcima iz tamošnje **Katoličke narodne stranke** (njem. *Katholische Volkspartei*, KVP). Glavni upravitelj (*Regierungspräsident*) Ooppelna 23. je prosinca pozvao njemačku vladu na uzbunu zbog ozbiljne prijetnje da bi moglo doći do proglašenja nezavisnosti Gornje Šleske od Njemačke.

¹²⁴ Literatura za potpoglavlje: Ralph Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces of the German Reich at the End of the First World War“, *Journal of Contemporary History* 29/2 (travanj 1994.): 305-317. <https://www.jstor.org/stable/260892> (posjet 11. 6. 2019).

Upozorenja je izdao i u nizu gornjošleskih novina, te je protiv onih koje je smatrao glavnim krivcima za separatizam pokrenuo tužbe.

Stranke i organizacije ljevice u Njemačkoj jasno su osudile takav separatizam. Nezavisna socijaldemokratska stranka Njemačke nazivala je to izdajom njemačkog naroda, te je Katoličku narodnu stranku optužila da želi odvojiti dijelove Reicha kako bi u njima omogućila širenje klerikalne moći. Njemački komunisti osudili su separatizam kao kontrarevolucionarno djelovanje. Stvaranje nezavisne Gornje Šleske odbila je i njemačka desnica, koja je htjela sačuvati jedinstvo snaga koje su se zalagale za očuvanje „Istočne Njemačke Marke“. Pruski ministar pravosuđa Wolfgang Heine je 20. prosinca 1918. svaki separatizam u Gorjoj Šleskoj osudio kao veleizdaju.

Njemačka vlada bila je svjesna da pokret za autonomijom, pa i nezavisnošću Gornje Šleske ima ozbiljan politički i gospodarski utjecaj, da ga nije moguće silom suzbiti, te da su njegovi zagovornici potrebni njemačkoj vlasti kao protuteža onima koji su unutar zemlje protiv vlasti pozivali na revoluciju. Njemačka vlada zato je na sastanku 28. prosinca 1918. – nakon razgovora s **Ewaldom Lataczem**, jednim od separatističkih vođa – pristala na kompromis u najkraćem roku.

Dana 30. prosinca, na sastanku Šleskog pokrajinskog odbora u Breslauu gdje je prisutan bio i pruski predsjednik vlade Paul Hirsch, predstavnici Gornje Šleske su ustvrdili da će ta regija pripasti Poljskoj ukoliko njemačka vlada ne popusti po pitanju autonomije. Sudionici su postigli dogovor, **Breslauske rezolucije**, kojime su dani ustupci Katoličkoj crkvi i poslovnoj zajednici Gornje Šleske – dakle, ključnim zagovornicima autonomije ili nezavisnosti te regije.¹²⁵

Valja još napomenuti da je jedna ideja, ona o stvaranju privremene nezavisne istočne države, koja bi u jednoj varijanti mogla obuhvatiti Istočnu i Zapadnu Prusku, ali i Litvu te dijelove Latvije – a potencijalno i Poznanjsku pokrajinu te Gornju Šlesku – imala značajnu podršku među dijelom njemačkih političara i u vojsci, naročito među nacionalističkim i konzervativnim krugovima. Naime, nadali su se da će tako moći izbjeći savezničke kaznene mjere koje će pogoditi ostatak Njemačke, te moći zadržati istočna područja, ako treba i kroz vojni sukob s Poljskom. Kasnije bi se u prikladnom trenutku ta istočna država pripojila Njemačkoj. Ovi planovi bili su njemačkoj vladi poznati, te im se nije ozbiljnije protivila,

¹²⁵ Iz literature nije jasno o kakvim se ustupcima točno radilo.

budući da je u njima vidjela potencijalno korisno rješenje. Od tog će se projekta definitivno odustati u lipnju 1919. nakon odluke o potpisivanju Versajskog sporazuma te izjašnjavanja Vrhovnog zapovjedništva kopnene vojske protiv odvajanja i vojnog djelovanja na Istoku.

Međutim, potpisivanje Versajskog sporazuma vratilo je autonomaški pokret Gornje Šleske na dnevni red. Separatisti iz Katoličke narodne stranke plebiscit su vidjeli kao priliku za vršenje pritiska na njemačku vladu u svrhu dobivanja autonomije. Situaciju je dodatno kompliciralo neslaganje njemačke i pruske vlade: dok je pruska vlada Gornjoj Šleskoj bila spremna dati tek kulturnu autonomiju (a nikako realnu političku autonomiju), njemačka je pak savezna vlada bila spremna ponuditi veći stupanj autonomije – pa i izvršiti pritisak na prusku vladu u tom smjeru.

Daljnji razvoj situacije po pitanju gornjošleskog autonomaštva odvijat će se pod dojmom Prvog šleskog ustanka, koji će izbiti sredinom kolovoza 1919.¹²⁶

3.4. Stanje u Gornjoj Šleskoj između kraja Prvog svjetskog rata i početka Prvog šleskog ustanka

Njemačka privremena vlada, **Vijeće narodnih komesara**, pridavala je veliku važnost pitanju nestabilnosti Gornje Šleske još od primirja u studenome 1918. godine. Proizvodnja ugljena još je tijekom Prvog svjetskog rata uglavnom zbog nedostatka hrane i osnovnih namirnica više puta gotovo zaustavljena, budući da je dolazilo do golemih štrajkova, koji su bili sve češći kako je rat odmicao. Revolucija u studenome 1918. situaciju je zapravo još i pogoršala, budući da je povećala radnička očekivanja vezana uz radne uvjete i nedostatak potrepština – očekivanja koja su uskoro iznevjerena. Još u istome mjesecu počinje novi val štrajkova, pa i nasilnih. Zabrinutost privremene vlade bila je velika, naročito s obzirom na mišljenje ministra gospodarstva Augusta Müllera da njemačko gospodarstvo ne bi izdržalo gubitak gornjošleske proizvodnje ugljena.¹²⁷

Iako su berlinske vlasti i socijaldemokratski mediji naglašavali da su štrajkovi bili djelo boljševičke agitacije, oni su nedvojbeno imali i etničku komponentu, koja se dobrim dijelom poklapala s klasnom – naime, poljski rudari i sindikati su se u ime radničkih prava

¹²⁶ Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces“, 317. Schattkowsky u svojem članku krivo navodi mjesec početka Prvog šleskog ustanka – bio je to kolovoz, a ne lipanj 1919.

¹²⁷ Tooley, „German Political Violence“, 58-59.

sukobljavali s upravama rudnika koje su vodili Nijemci, te s njemačkim lokalnim vlastima. Uskoro su Nijemci – bez obzira na političke opcije – počeli za sve štrajkove okrivljavati poljski nacionalni pokret.¹²⁸

Dolaskom **Otta Hörsinga** na položaj državnog povjerenika za Gornju Šlesku situacija se počela mijenjati. Taj član Socijaldemokratske stranke Njemačke (SPD-a) došao je u regiju u siječnju 1919. kako bi vodio tamošnje Vijeće radnika i vojnika. Usprkos pripadnosti lijevoj opciji, nije prezaao od gušenja štrajkova i prosvjeda – naročito poljskih.¹²⁹ Hörsing je uz pomoć vojnih i paravojnih snaga, uključujući sve više lokalnih dobrovoljaca iz **Grafične zaštite** (*Grenzschutz*), do svibnja 1919. represijom uspio smanjiti intenzitet štrajkova.¹³⁰

Ipak, strahovi njemačkih vlasti od radničkih nemira u Gornjoj Šleskoj nisu prestali, naročito s obzirom na naglo širenje **Velikopoljskog ustanka** u Poznanjskoj pokrajini. Naime, 27. prosinca 1918. godine grad Posen (Poznań) je posjetio **Ignacy Paderewski**, što je dovelo do nemira, pa i ustanka koji se veoma brzo proširio na veći dio pokrajine. Veći dio vođa ustanka, ali i oružja, došao je iz nove poljske države. Njemačka je do veljače 1919. nepovratno izgubila veći dio Poznanjske pokrajine. Taj presedan, koji su saveznici Poljacima dopustili, poslužio je kao opomena i izvor daljnjih njemačkih strahova da bi se slična situacija – lokalna pobuna uz veliku vanjsku pomoć iz Poljske i nedostatak reakcije Antante – mogla ponoviti, naročito u Gornjoj Šleskoj.¹³¹

Gornjošleska politika, prisjetimo se, proteklih je desetljeća bila pod dominacijom političkog katolicizma. Tamošnji političari poljskoga porijekla djelovali su uglavnom u okrilju **Katoličke stranke centra** (poznate i pod nazivom *Zentrum*), uz eventualnu podršku **Poljskoj stranci** po pojedinim pitanjima. Promjenu tog klasičnog obrasca donijelo je stupanje na političku scenu Wojciecha Korfantyja.¹³²

Wojciech Korfanty je bio katolik porijeklom iz Gornje Šleske. Kao mladi novinar iz Kattowitza (polj. Katowice) postao je zastupnik u Reichstagu i u pruskom parlamentu. Izabran je na listi *Zentruma*, no prešao je u Poljsku stranku. Spojivši socijalni aktivizam s nacionalnim, dobio je veliku podršku, naročito na industrijskom istoku Gornje Šleske. Poljska stranka je s njime kao zaštitnim licem osvojila čak 40% glasova u Gornjoj Šleskoj na

¹²⁸ Tooley, „German Political Violence“, 59.

¹²⁹ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 362-363.

¹³⁰ Tooley, „German Political Violence“, 59-60.

¹³¹ Ibid., „German Political Violence“, 60.

¹³² Ibid., „German Political Violence“, 61.

izborima za Reichstag 1907., te preko 30% 1912. godine.¹³³ Nakon sudjelovanja u uspješnom poljskom ustanku u Poznanjskoj regiji, Korfanty se vratio u Gornju Šlesku s revolucionarnim namjerama – uključiti Gornju Šlesku u novu Republiku Poljsku. Campbell Korfantyja smatra lukavim političarem sklonim demagogiji, te ključnim imenom poljskog aktivizma u Gornjoj Šleskoj.¹³⁴

Ratne tegobe i obnova poljske državnosti dale su vjetar u leđa Poljskoj stranci. Sredinom studenoga 1918. počeli su institucionalnu pripremu za izdvajanje Gornje Šleske, tako što su poljski zastupnici u Pruskom parlamentu i u Reichstagu osnovali **Narodno vijeće Gornje Šleske**. To tijelo bilo je dio **Vrhovnog vijeća za Prusku Poljsku**, koje je okupilo parlamentarne zastupnike iz redova Poljske stranke u pruskom dijelu podijeljene Poljske. Cilj im je bio provesti prijenos vlasti s Njemačke na Poljsku, te su u tu svrhu surađivali s poljskim vodstvom u Varšavi.¹³⁵

Poljsko Narodno vijeće Gornje Šleske već je do kraja siječnja 1919. stvorilo političku, financijsku i novinsku organizaciju i na lokalnoj razini. Njegovi kadrovi kontaktirali su službenike diljem Gornje Šleske koji su bili govornici poljskoga jezika, te ih nagovarali da u prikladnom trenutku pređu u poljske upravne strukture. Narodno vijeće je također imalo predstavnike u Parizu koji su agitirali da Gornja Šleska pripadne Poljskoj.¹³⁶

Narodno vijeće je već 19. siječnja pozvalo birače na bojkot izbora za njemačku **Nacionalnu skupštinu** (*Nationalversammlung*), koji je postigao značajan uspjeh u ruralnim područjima – tamo je izlaznost mogla pasti na samo 10 posto, za razliku od gradova gdje je bila i do 70 posto.¹³⁷

U veljači 1919. i u Gornjoj Šleskoj je osnovana tajna **Poljska vojna organizacija** (polj. *Polska Organizacja Wojskowa*, POW). Njemačke vlasti su za njeno postojanje saznale ubrzo nakon njezinog osnutka. Već u travnju procijenjeno je da ima 14 500 članova, dobrim dijelom naoružanih. Radilo se o skupini čiji članovi su imali različite političke stavove, a jedino što ih je ujedinjavalo bio je njihov cilj: borba protiv njemačke dominacije. Pritom je gornjošleska POW donekle bila povezana s ostatkom te organizacije u Poljskoj, no ispostavit će se da

¹³³ Tooley, „German Political Violence“, 61.

¹³⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 362.

¹³⁵ Tooley, „German Political Violence“, 61.

¹³⁶ Ibid., 61.

¹³⁷ Ibid., 61.

matična organizacija u Poljskoj (uključujući poznanjsku regiju) neće moći u potpunosti kontrolirati organizaciju POW u Gornjoj Šleskoj.¹³⁸

Što se tamošnjih manje ili više pronjemačkih organizacija tiče, katolički i protupruski pokret autonomaša i separatista već je spomenut. Međutim, većina aktivistički raspoloženih Nijemaca bila je sklona održanju jedinstva Njemačke, odnosno Nijemaca. Najviše su ih privlačile dvije skupine.¹³⁹

Slobodni savez za obranu Gornje Šleske isticao se njemačkim nacionalizmom i protupoljaštvom. Njegovi osnivači u studenome 1918. bili su uglavnom gornjošleski industrijalci i trgovci koji su smatrali da središnje vlasti u Berlinu nemaju snagu da se izbore za njihove interese. Školski učitelji su također činili velik dio članova, te su bili pogodni za širenje stavova ove udruge putem lekcija, javnih skupova i tiskovina.¹⁴⁰

Ta skupina je već 1919. godine promijenila ime u **Ligu domoljubnih Gornjih Šleza** (*Verband heimattreuer Oberschlesier*), a potom se i podijelila tako što je sama Liga nastavila djelovati na području gdje se trebao održati plebiscit, dok se iz nje izdvojila još veća skupina koja je iz svojeg središta u središnjoj Šleskoj nastojala upoznati širu njemačku javnost s plebiscitom te registrirati i prevesti glasače koji su imali pravo glasa na plebiscitu do Gornje Šleske.¹⁴¹

Druga skupina, manje nacionalistička i protupoljska, bila je **Breslausko narodno vijeće**, koje je nastalo kao privremeno revolucionarno vijeće za pokrajinu Šlesku. Njegovi članovi u Gornjoj Šleskoj bili su po stavovima sve između socijalista i nacionalista, no zajednička im je bila politička umjerenost i zagovaranje urednog i neboljševičkog prijelaza iz monarhije u republiku.¹⁴²

Te dvije skupine pokazale su volju za suradnju na ljeto 1919., tako što su osnovale **Šleski odbor**, krovnu organizaciju čiji je cilj bio suradnja s berlinskim vlastima na njemačkoj kampanji za plebiscit, uključujući distribuciju novca za propagandne svrhe.¹⁴³

Nakon početka savezničke okupacije osnovan je i **Plebiscitarni komesarijat**, organizacija čija je svrha bila predstavljanje želja i interesa gornjošleskih Nijemaca pred

¹³⁸ Tooley, „German Political Violence“, 61-62.

¹³⁹ Ibid., 62.

¹⁴⁰ Ibid., 62.

¹⁴¹ Ibid., 62-63.

¹⁴² Ibid., 63.

¹⁴³ Ibid., 63.

Međusavezničkom plebiscitarnom komisijom. Plebiscitarni komesarijat je imao i svoj propagandni odjel.¹⁴⁴

Obje strane, i njemačka i poljska, već početkom 1919. godine smatraju međusobni sukob neizbježnim. Prema njemačkim predviđanjima, Poljaci će na industrijskom istoku Gornje Šleske pokušati nešto poput poznanjskog scenarija. Berlinske vlasti, ali i lokalni njemački aktivisti, bili su svjesni opasnosti od poljske prekogranične agitacije u uvjetima nestašica hrane, represivne planske privrede i redovitih štrajkova. Njihovi strahovi da bi moglo doći do ustanka nisu bili bez osnove – on će se u kolovozu 1919. i ostvariti.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Tooley, „German Political Violence“, 63.

¹⁴⁵ Ibid., 63.

4. Razdoblje šleskih ustanaka

4.1. Napomena o praćenju šleskih ustanaka kroz zagrebačke novine toga razdoblja

U ovome poglavlju uz prikaze tijeka šleskih ustanaka i plebiscita u Gornjoj Šleskoj bit će i osvrti na pisanje pojedinih zagrebačkih medija o tim događajima. Naglasak će biti na komentarima koji izlažu mišljenje urednika, novinara ili nekih drugih suradnika. Spominjat će se i kratki sažetci dijela vijesti o događajima važnima za situaciju u Gornjoj Šleskoj.

Pri pokušaju razumijevanja stavova hrvatskih političara i publicista prema Poljacima u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća, valja imati na umu nekoliko stvari.

Kao prvo, poljska iskustva dovela su do jakog anticarizma među mnogim Poljacima, odnosno stava protiv ruskog samodržavlja. To je za njih tipično podrazumijevalo i protivljenje panslavizmu te slavenofilstvu. Takav stav prema slavenskim ideologijama, kao i potpora galicijskih političara Nijemcima u bečkom Carevinskom vijeću, dovodio je do zamjerki kod Hrvata. S druge strane, i u hrvatskoj javnosti, kao i diljem Europe, postojale su simpatije prema poljskoj borbi za nacionalnu slobodu.¹⁴⁶

Gledano iz perspektive poljske vanjske politike nakon stjecanja nezavisnosti, Republika Poljska je od početka imala definiranu politiku prema zemljama na Balkanskom poluotoku. Smještena između Njemačke i Rusije, dvije velike države od kojih se Poljska tek osamostalila, s kojima je bila u sukobu i od kojih je i dalje strahovala, poljskoj je diplomaciji stvaranje sustava saveza s ostalim obližnjim državama bilo pitanje od presudne važnosti. S većinom susjednih zemalja to je barem u početku bilo nemoguće zbog ozbiljnih graničnih sukoba.¹⁴⁷

Poljskoj je problem predstavljao i pristup moru te postojanje morske luke koju bi mogla koristiti. Koridor prema Baltičkom moru između dva dijela Njemačke bio je veoma uzak, luka Gdynia još nije izgrađena, a Danzig (polj. Gdańsk), grad-država nastao prisilnim odvajanjem od Njemačke temeljem Versajskog ugovora, zbog svojeg Poljskoj nesklonog većinski njemačkog stanovništva nije bio pouzdan izbor, što će se pokazati i tijekom šleskih ustanaka.

¹⁴⁶ Agičić, *Podijeljena Poljska*, 118.

¹⁴⁷ Władysław Stępnia, „Polish Diplomacy on the Balkans (1918 - 1926)“, *Arhiv* 2/2 (2001.): 96.

http://www.arhivyu.gov.rs/index.php?download_command=attachment&file_command=download&file_id=9871&file_type=oFile&modul=Core%3A%3AFileManagement%3A%3AcFileModul (posjet 25. srpnja 2019.)

Zato je Poljska nastojala dobiti pristup stranim lukama na Egejskom, Crnom i Jadranskom moru.¹⁴⁸

Poljska je glavnu garanciju svoje opstojnosti u novim međunarodnim okolnostima nakon Prvog svjetskog rata vidjela u savezništvu s Francuskom, koje je nastajalo još tijekom rata. Drugi ključan saveznik bila je susjedna Rumunjska, s kojom je dijelila brigu o osiguranju istočnih granica od Sovjetske Rusije. Francuska i Rumunjska bile su saveznici kojima je Poljska pridavala najveći prioritet; rumunjski interesi su shodno tome bili veoma ozbiljno uzimani u obzir pri formuliranju poljske balkanske politike.¹⁴⁹

Važan potencijalni saveznik bilo je i **Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca**. Poljska je s njime željela uspostaviti bliske odnose. Jedan od ranih problema koji su to mogli omesti bilo je pitanje Soluna, kojeg je Kraljevstvo SHS željelo pripojiti, a Poljska je prema tom pitanju morala biti oprezna jer je i u Grčkoj vidjela važnog partnera, te je preko solunske luke dobivala pošiljke pomoći za svoju vojsku. Odnose s Grčkom je komplicirao i grčko-turski rat koji je tada trajao, s obzirom na to da je Poljska razvijala prijateljske odnose i s Turskom. Ipak, Poljska je veći prioritet pridavala Kraljevstvu SHS i Turskoj, a slično je bilo i sa stavom prema Bugarskoj: odnosi s njome ovisili su o mišljenjima službene Rumunjske i Kraljevstva SHS.¹⁵⁰

Rat sa Sovjetskom Rusijom bio je trenutak posebne ugroženosti Poljske, naročito 1920. godine. Poljska strana tada u Europi nije nalazila na mnogo razumijevanja, iako su je od zemalja jugoistočne Europe barem deklarativno podržavali Rumunjska, Grčka i Kraljevstvo SHS. Poljska diplomacija je tada priželjkivala savez sa Rumunjskom i Mađarskom, no to zbog međusobnog sukoba te dvije zemlje nije bilo moguće. Umjesto toga, Čehoslovačka, Rumunjska i Kraljevstvo SHS stvorit će savez poznat kao Mala antanta, što je Poljsku stavilo u neobičnu situaciju zbog različitih bilateralnih odnosa prema pojedinim članicama: sa Rumunjskom je ostala u vrlo bliskom savezu, sa Kraljevstvom SHS odnosi su bili dobri, dok su oni s Čehoslovačkom bili loši, a 1919. godine su uključivali i kratkotrajni rat.¹⁵¹ S druge strane, odnosi Čeha i Južnih Slavena, uključujući i Hrvate, bili su još od početka 20. stoljeća veoma dobri.

¹⁴⁸ Stępniać, „Polish Diplomacy on the Balkans“, 96.

¹⁴⁹ Ibid., 96-98.

¹⁵⁰ Ibid., 97-99.

¹⁵¹ Ibid., 98.

Razvoj poljskih diplomatskih odnosa s Kraljevstvom SHS bio je uspješan. U početku su prepreku predstavljali brojni ruski „bijeli“ emigranti koji su bili neskloni Poljskoj te su imali određen utjecaj unutar Kraljevstva SHS, no to je uspješno prevladano. Poljska diplomacija je k tome osigurala dostavu materijala iz Kraljevstva SHS tijekom Poljsko-sovjetskog rata; jedina prepreka smatranju Kraljevstva SHS poljskim saveznikom u tome trenutku bilo je odbijanje premijera Nikole Pašića da prizna Istočnu Galiciju kao dio Poljske.¹⁵²

Na temelju činjenice da su odnosi dvije države u doba šleskih ustanaka bili dobri i s tendencijom daljnjeg poboljšanja, dok je Sovjetska Rusija smatrana neprijateljskom silom, moglo bi se očekivati da bi i opći stav „prorežimskih medija“ u Kraljevstvu SHS prema Poljskoj tada bio pozitivan. Međutim, zagrebački mediji koji su razmatrani u okviru istraživanja za ovaj diplomski rad već na razini svojih općih gledišta nisu nužno dijelili stajalište vlasti. Naime, tim zagrebačkim novinama bila je zajednička njihova izrazita kritičnost prema Beogradu, te uglavnom nisu skrivale svoje izrazito protivljenje centralizmu i percipiranoj velikosrpskoj hegemoniji (zbog čega su u pojedinim razdobljima i često cenzurirane).

Na temelju dotadašnjih hrvatskih stavova prema Poljskoj, kao i antikomunističkih stavova razmatranih medija, autor ovoga rada razvio je hipotezu o njihovim mogućim naklonostima vezano uz sukobljene Poljake i Nijemce.

Jutarnji list, *Obzor* i *Večer* nisu bile novine definirane kao glasilo neke političke opcije. Shodno tome, može se očekivati nesklonost njemačkoj strani, budući da je Njemačka bila ratni saveznik Austro-Ugarske te je i inače optuživana za germanizaciju i tlačenje Slavena (napose Poljaka u svojim granicama); k tome, Kraljevstvo SHS je od Njemačke sukladno Versajskom ugovoru tražilo ratnu odštetu. S druge strane, Poljaci su bili slavenski narod koji se upravo borio za svoju slobodu i to protiv Nijemaca i boljševika, za što možemo kod Hrvata nekomunista očekivati razumijevanje. Negativan stav prema poljskoj strani možemo očekivati u trenucima kad Poljaci dolaze u sukob s drugim slavenskim narodima, poput Čeha i Ukrajinaca.

Osim navedenoga, kod stranačkih glasila možemo očekivati i neke specifične pristranosti. *Hrvat* je u to vrijeme bio novina Hrvatske zajednice, te je iskazivao pravaške stavove. Očekivana razlika u odnosu na nestranačke novine pri praćenju šleskih ustanaka ipak nije

¹⁵² Stępniaik, „Polish Diplomacy on the Balkans“, 99.

velika, te se vjerojatno očituje prvenstveno kroz još manji konformizam prema državnoj vlasti. Značajnije bi se mogla razlikovati *Narodna politika*, koja je bila organ Hrvatske pučke stranke, koja je predstavljala katoličku klerikalnu opciju. Shodno tome, od *Narodne politike* može se očekivati izrazito propoljski stav, budući da su Poljaci u golemoj većini bili katolici, za razliku od većinski protestantskih Nijemaca; k tome, nekadašnja njemačka politika *Kulturkampf* i iskustvo poljske borbe protiv nje mogle bi izazvati simpatije katoličkih klerikalaca, naročito s obzirom na katoličko-pravoslavne tenzije u samom Kraljevstvu SHS.

Koliko se ove pretpostavke poklapaju s činjeničnim stanjem ustanovljenim čitanjem navedenih novina bit će navedeno u zaključku ovoga diplomskog rada.

U potpoglavljima koja se tiču zagrebačkog medijskog praćenja šleskih ustanaka bit će korišteni oblici naziva gradova i mjesta kako su zapisani u samim novinama. Pritom će biti popraćeni njemačkim i poljskim varijantama njihovog naziva ako to nije učinjeno ranije u ovome radu, ili u slučaju da je hrvatska varijanta naziva teže razumljiva. Valja napomenuti da nisu postojali standardni hrvatski nazivi tih naselja kojih su se zagrebačke novine držale, tako da je unutar jednoga članka ili odlomka moguće vidjeti dvije ili tri različite varijante imena istoga naselja.

4.2. Prvi šleski ustanak

Prvi šleski ustanak počinje sredinom kolovoza 1919., uslijed općeg štrajka u industrijskom području Gornje Šleske.

Vlada Republike Poljske nije stajala iza ustanka, no neki njezini članovi privatno jesu podupirali tu oružanu borbu. Poljski ustanici sukobili su se s njemačkim postrojbama – bilo regularnim ili dobrovoljačkim.¹⁵³ Pobuna je odmah polučila uspjeh u dvije jugoistočne općine s najvećom poljskom većinom – Rybniku i Plessu (polj. Pszczyna). Uslijedila je ofenziva poljskih snaga prema sjeveru, no naišla je na snažan njemački otpor.¹⁵⁴

Uslijedila je reakcija **Otta Hörsinga**, njemačkog povjerenika za Gornju Šlesku. Hörsing je po izbijanju ustanka proglasio izvanredno stanje, te pozvao vojsku da intervenira. Pobuna je dakle bila skršena unutar tjedan dana, a njemačka vlast ponovno uspostavljena na cijelom području. Ipak, Hörsing je krajem kolovoza upozorio njemačku vladu da bi Poljaci opet mogli

¹⁵³ Tooley, „German Political Violence“, 63-4.

¹⁵⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 362.

pokušati silom zauzeti Gornju Šlesku, te potom poljsko zauzimanje predstaviti saveznicima (Antanti) kao svršen čin.¹⁵⁵

Poražene poljske snage povukle su se u Poljsku, no pritom su sa sobom uzele i dvjestotinjak Nijemaca kao taoce. Oni će u pregovorima Poljske, Njemačke i savezničke istraživačke komisije poljskoj strani služiti kao pregovarački pijuni u svrhu ostvarivanja njemačke amnestije za sudionike ustanka.¹⁵⁶

Obje strane, poljska i njemačka, okrivljavale su jedna drugu za poticanje sukoba i za nehumano postupanje. Njemačka strana je k tome krivila i spartakovce za poticanje radničke pobune, što se nije činilo nerealnim s obzirom na njihovu značajnu prisutnost i agitaciju u Gornjoj Šleskoj.¹⁵⁷

Saveznici su na vijesti o ustanku reagirali odmah, tako što su od njemačke vlade zatražili da smjesta dopusti savezničku okupaciju Gornje Šleske (dakle bez čekanja na ratifikaciju Versajskog sporazuma). Njemačka vlada je to odbila, iz političkih i ekonomskih razloga. Shvaćajući da se njihova kontrola nad područjem bliži kraju, njemačke vlasti htjele su iskoristiti preostale mjesec da prošire pronjemačke stavove među stanovništvom, ali i da iz Gornje Šleske izvuku što je više moguće ugljena i hrane – naime, osim samog pitanja državne pripadnosti područja, sve strane su se bojale i da bi sukobi mogli dovesti do uništenja rudnika ugljena. Kako se ne bi činilo da Berlin odbija suradnju sa saveznicima, Njemačka je dopustila savezničkoj vojnoj komisiji da obiđe Gornju Šlesku radi inspekcije stanja.¹⁵⁸

Sredinom rujna komisija je dala **izvještaj** u kojem je savjetovala da pristup saveznika bude pomirljiv prema obje strane, kojima je k tome dala prijedloge za ponovnu uspostavu mira. Nijemci su trebali osigurati povratak poljskih izbjeglica u domove i na radna mjesta, pobunjenicima dati opću amnestiju, te se suzdržati od bilo kakvog osvećivanja nad Poljacima. Poljska je pak trebala povući svoje agente koji su bili prešli granicu i djelovali u Gornjoj Šleskoj, te općenito prestati s prekograničnom nacionalističkom promidžbom. Poljaci su trebali mirno čekati dolazak savezničke plebiscitarne komisije. I Nijemci i Poljaci su prijedloge uglavnom prihvatili i provodili, pa je na neko vrijeme došlo do smirenja.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 362-363.

¹⁵⁶ Tooley, „German Political Violence“, 64.

¹⁵⁷ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 362-363.

¹⁵⁸ Ibid., 363.

¹⁵⁹ Ibid., 363.

U Berlinu je Prvi šleski ustanak poslužio kao dodatni argument onom dijelu njemačkih vlasti koji se zalagao za pojačavanje njemačke vojne prisutnosti na istočnoj granici. Ustanak je ugušen, a njemačka vlast nad Gornjom Šleskom spašena upravo zahvaljujući brzom intervenciji vojnih i paravojnih snaga. Jake oružane snage zadržane su u regiji sve do početka savezničke vojne okupacije, koja je poljskoj strani pružala nadu u mogućnost nastavka djelovanja.¹⁶⁰

4.2.1. Prvi šleski ustanak u zagrebačkim novinama

Jutarnje izdanje Obzora je tijekom srpnja 1919., mjesec dana prije Prvog šleskog ustanka, izvještavalo o događajima poput priznanja Poljske od strane sila Antante, novoga njemačkog ustava i ratifikacije Versajskog sporazuma u Reichstagu, masovnih štrajkova i kaosa u Njemačkoj, borbama između Poljaka i Ukrajinaca te Poljaka i sovjetskih boljševika, nedostatka miranja Nijemaca s gubitkom većinski poljskih krajeva (takve njemačke stavove *Obzor* jasno osuđuje), planirane savezničke okupacije područja Njemačke na kojima će se održati plebisciti, itd. Dana 17. srpnja izvještava se o štrajkovima u Berlinu, Ruhru, ali i štrajkovima rudara u ugljenokopima Gornje Šleske. Dva dana kasnije u kratkoj se vijesti tvrdi da su njemačke industrijske organizacije i banke već skupile 1 milijardu maraka za propagandu u plebiscitarnoj kampanji, a u drugoj da će poljska i čehoslovačka delegacija pregovarati u Krakovu o rješavanju tješinskog spora. Nešto kasnije, 12. kolovoza, doći će vijest o neuspjehu tih pregovora. Sve u svemu, u načinu pisanja vijesti ogleda se određen protunjemački stav (npr. 23. srpnja u rubrici „Njemačka poslije potpisa mira“), dok je *Obzor* prema Poljskoj uglavnom neutralan.

Kolovoz je u *Jutarnjem listu* i *Obzoru* počeo poljskom ratifikacijom mirovnog sporazuma s Njemačkom, u brojevima od 4. odnosno 5. kolovoza 1919. Idućeg dana stigla je u *Obzoru* obavijest o pobuni poljskih četa u Poznanju (o kojoj će *Jutarnji list* izvijestiti dva dana kasnije) što je pokazalo teškoće u procesu integriranja poljskih vojnih snaga poteklih iz tri različita državna sustava. Dana 13. 8. *Obzor* i *Jutarnji list* obavještavaju da raspuštanje njemačke vojske uspješno napreduje, te kako je poljski parlament snizio minimalnu dob za vojnu mobilizaciju na 17 godina. Istodobno je, prema pisanju *Obzora*, 40% rudara Gornje Šleske bilo u štrajku.

¹⁶⁰ Tooley, „German Political Violence“, 64.

Dva dana kasnije u obje novine spominju se veliki izgredi u Beuthenu (polj. Bytom).¹⁶¹ *Jutarnji list* piše u „Kratkim vijestima“ kako je sada u Gornjoj Šleskoj štrajkom zahvaćeno već 60% rudnika. *Obzor* i *Jutarnji list* 17. kolovoza izvještavaju o širenju štrajka, te navode da je 85-90% radnika obustavilo rad (to je prva vijest iz Gornje Šleske koju donosi i *Narodna politika*, u crtici „Štrajk u Šleskoj“). *Jutarnji list* dodaje i da u Beuthenu i Katovitzu dolazi do nemira.

Prvi šleski ustanak počinje, a dana 19. kolovoza to je u *Obzoru* popraćeno u vijesti naslovljenoj „Štrajkovi u Gornjoj Šleskoj“, a u *Jutarnjem listu* u rubrici „Kratke vijesti“. Počelo je s krvavim obračunom u Mysłowitzu (polj. Mysłowice), gdje su ubijena četiri štrajkaša. Prema *Obzoru*, Poljaci u Holembi neuspješno pokušavaju preuzeti skladište oružja i municije, što dovodi do oružanog sukoba u mjestu. Borbe se vode i u drugim naseljima u Gornjoj Šleskoj. Istovremeno se javlja, u ulomku naslovljenom „Poljsko-češki konflikt“, da bi Poljska mogla povodom tješinskog spora poslati Čehoslovačkoj ultimatum, a jedan češki list tvrdi i da je na granici već oko 60 000 poljskih vojnika. Tu posljednju vijest istoga dana prenose i *Jutarnji list* i *Narodna politika*.

Idućeg dana *Obzor* u rubrici „Posljednje vijesti“ navodi naredbu generala Höfera kojom je uvedeno opsadno stanje uz prijeki sud, kao i prisilna radna obveza uz obavezan prekid štrajkova. Tijekom čitavog tog vremena, poljsko-sovjetski rat na istoku i dalje traje.

Jutarnji list 21. kolovoza u ulomku „Bojevi Nijemaca s Poljacima“ spominje mnoga mjesta u kojima je došlo do oružanih sukoba. **Hrvat** je do ovoga trenutka propustio izvještavati o bilo kakvim događajima u Gornjoj Šleskoj; tada se pojavljuje vijest naslovljena „Atanta [sic] će zaposjesti Gornju Šlesku“, a to će objaviti i *Jutarnji list* te *Narodna politika*¹⁶². U istom broju *Jutarnjeg lista* se u „Kratkim vijestima“ spominje da njemačka vojska kontrolira Mysłowitz i Kattowitz, dok ostatak Kattowickog kotara drže poljski ustanici. U „Kratkim brzojavima“ *Jutarnjeg lista* 23. kolovoza piše kako je njemačko redarstvo u gradu Mindenu objavilo da je spriječilo akciju krijumčarenja 60 000 pušaka iz tamošnjeg skladišta u Poljsku (koja je za to posrednicima obećala 2 milijuna maraka), te uhapsilo odgovorne.

¹⁶¹ „Nemiri u Šleziji“, *Obzor*, 15. kolovoza 1919. i „Kratki brzojavi“, *Jutarnji list*, 15. kolovoza 1919.

¹⁶² „Ententa će zaposjesti Gornju Šlesku“, *Jutarnji list*, 22. kolovoza 1919. i „Vijećanje o Gornjoj Šleskoj“, *Narodna politika*, 21. kolovoza 1919.

Osim jedne jedine navedene vijesti 21. kolovoza, u *Hrvatu* nije objavljeno više ništa o Prvom šleskom ustanku ili uopće o Gornjoj Šleskoj u to vrijeme. Niti *Narodna politika* nije bila naročito informativna, budući da je u njoj bilo tek nekoliko kratkih vijesti vezanih uz Gornju Šlesku.

Dok samo izvještavanje o ustanku dotad nije bilo obilježeno jasnom pristranošću, urednički stav *Obzora* i dalje je jasan. Vidi se iz komentara naslovljenog „Pred novom pangermanskom opasnošću“ objavljenog 27. kolovoza, gdje se na naslovnoj stranici prenosi dio jednog članka u francuskim novinama gdje se među ostalim tvrdi kako „san o pangermaniji, o hegemoniji nad svijetom još uvijek vlada njemačkim duhom“, te da je „njemačka opasnost danas [...] isto onakva kao i pred pet godina, tim veća jer saveznici ne umiju isto sredstvo primijeniti za obranu“. Anonimni novinar *Obzora* se s tom ocjenom u suštini slaže.

Obzor 28. kolovoza izvještava o prekidu štrajkova, u rubrici „Poslije nemira u Gornjoj Šleskoj“. Gotovo svi radnici vratili su se na posao, a prijeki sud je već počeo donositi kazne sudionicima ustanka. Međusaveznička komisija krenula je na put prema Gornjoj Šleskoj. Međutim, toga i idućega dana *Obzor* javlja da se ustanici izbjegli u Poljsku nastoje vratiti i nastaviti borbe. Uistinu, broj od 7. rujna donio je vijest o ponovnim štrajkovima, uz zahtjev da se izbjeglim ustanicima dozvoli povratak u Gornju Šlesku bez straha od represije.

Što se tiče svjetonazora uredništva *Narodne politike*, valja istaknuti članak „Boljševizam i narodno gospodarstvo“ objavljen 1. kolovoza 1919. u kojem se vidi jak protuboljševički stav. Nadalje, članci naslovljeni „Zašto kod nas drva poskupljuju?!“ u *Narodnoj politici* od 2. kolovoza i „Po Međimurju“ od 14. rujna demonstriraju njihovu ksenofobiju, a napose izrazito jak i otvoren antisemitizam.

4.2.2. Autonomaštvo i separatizam nakon Prvog šleskog ustanka¹⁶³

Prvi šleski ustanak dodatno je uznemirio njemačku vladu i povodom pitanja gornjošleskog separatizma što ga je promovirala Katolička narodna stranka. Služio je kao poticaj za pojačavanje njemačke propagande, širenje utjecaja Njemačke unutar Gornje Šleske, te priprema za plebiscit. Njemačke vlasti nastojale su pridobiti ključne autonomaške krugove

¹⁶³ Literatura za potpoglavlje: Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces“, 317-318.

u Gornjoj Šleskoj – velike industrijalce i crkvene velikodostojnike iz Katoličke narodne stranke. Oni su inzistirali na ustupcima k autonomiji, a vlada je bila spremna na kompromis.

Državni povjerenik **Otto Hörsing** imao je neobičan plan za sprečavanje autonomaštva. Zagovarao je pretvaranje Gornje Šleske u polunezavisnu pokrajinu, a to rješenje bi proizlazilo iz ustavne reforme koja bi uključivala propise o pokrajinskoj samoupravi. Radilo se o taktici odgađanja, budući da je tvrdio da rješavanje pitanja autonomije treba pričekati izglasavanje takve reforme. U međuvremenu je Hörsing, kako bi taj period čekanja učinio prihvatljivijim, podržao osnivanje gornjošleskog savjetodavnog odbora koji bi imao dvojaku ulogu: brige za interese stanovništva tijekom strane okupacije koja dolazi, te držanja lokalnog separatizma pod kontrolom.

Međutim, Hörsingove ideje naišle su na prepreku u vidu protivljenja autonomaša. Naime, došlo je do raspada **Gornjošleske radne grupe** (*Oberschlesische Arbeitsgemeinschaft*) – stvorene radi pripremanja za plebiscit i očuvanja cjelovitosti Gornje Šleske unutar Njemačke – zbog njezinog neuspjeha da zadovolji zahtjeve Katoličke narodne stranke za autonomijom.

Konačno dolazi do sukoba unutar Katoličke narodne stranke Gornje Šleske zbog neslaganja oko stupnja autonomije za koji su se članovi zalagali ili bili spremni prihvatiti kao minimum. S jedne strane, predstavnici te stranke su na sastanku Gornjeg odbora (*Oberpräsidium*) početkom kolovoza 1919. prihvatili stvaranje pokrajine Gornje Šleske kao rješenje; s druge strane, vođa Katoličke narodne stranke, **Carl Ulitzka**, poslao je sredinom kolovoza njemačkoj vladi pismo u kojemu je rekao kako Gornja Šleska u najmanju ruku zahtijeva status posebne savezne države. I predstavnici Gornje Šleske koji su 14. kolovoza poslali njemačkoj vladi peticiju rekli su da bi status pokrajine bio nedovoljan, te su naglasili da Gornja Šleska može ostati dijelom Reicha samo ako postane njegovom saveznom državom. To je bila i preferirana opcija na stranačkoj konferenciji Katoličke narodne stranke Gornje Šleske u rujnu 1919. Dakle, autonomaški zahtjevi tada su išli u smjeru izdvajanja Gornje Šleske iz Pruske, ali ne i pune nezavisnosti.

Do autonomije unutar Njemačke je uskoro i došlo, zahvaljujući kombinaciji pritiska Katoličke narodne stranke Gornje Šleske i nedavnog iskustva Prvog šleskog ustanka. U Pruskoj državnoj skupštini (*Landesversammlung*) formalno je predloženo stvaranje pokrajine Gornje Šleske. Dana 17. rujna 1919. prihvaćen je zakon kojime su na teritoriju Šleske stvorene dvije pokrajine – **Donja Šleska** i **Gornja Šleska**. Zakon je stupio na snagu 14. listopada. Radilo se o nevoljkom potezu, budući da je on bio rezultat pritiska njemačke vlade

na prusku, koja se autonomiji Gornje Šleske žestoko protivila. Time je postignut kompromis između pruske težnje za centralizmom i stava njemačke vlade, koja je bila spremna na sve ustupke koji bi osigurali da Gornja Šleska ostane dijelom Reicha.

Međutim, stvaranje posebne pokrajine Gornje Šleske nije značilo i ostvarenje težnji za stvarnom autonomijom kakvoj je gornjošleska elita težila. Oni će pokušati iskoristiti događaje poput plebiscita ili ustanaka – pa i slati apele Antanti – da se ostvari njihov zahtjev za „slobodnom državom“ Gornjom Šleskom.

Otto Hörsing je, usprkos negodovanju Berlina, inzistirao na skorom provođenju **lokalnih izbora u Gornjoj Šleskoj**. Nadao se pobjedi SPD-a, te je htio spojiti pripadnost socijalističkom pokretu s odanošću Njemačkoj. Međutim, na izborima koji su provedeni na prvu godišnjicu revolucije u Njemačkoj premoćno su pobijedili poljski kandidati, a SPD je doživio težak poraz. Iako su saveznici, zbog bojazni da bi izbori mogli utjecati na rezultat plebiscita, odbili priznati legitimnost izbora, Hörsing je morao priznati neuspjeh i dati ostavku. Budući da promicanje njemačkih interesa kroz isticanje socijalizma nije uspjelo, Weimarska koalicija je pokušala u prvi plan dovesti drugu veliku stranku koalicije – katolički *Zentrum* – te novog povjerenika iz njihovih redova. I njemačka propaganda će se od tada više fokusirati na katoličke osjećaje stanovništva.¹⁶⁴

4.3. Dolazak Međusavezničke plebiscitarne komisije u Gornju Šlesku

Međusaveznička plebiscitarna komisija preuzima kontrolu nad Gornjom Šleskom početkom veljače 1920., nedugo nakon što je 10. siječnja Versajski sporazum stupio na snagu. Samo tri savezničke zemlje sudjelovale su u njoj, budući da je ranije odlučeno da japanskog predstavnika neće biti, a američki se nije uključio budući da je američki Senat odbio ratificirati sporazum. Francuska je dominirala: prema Campbellu, poslala je 11 000 vojnika, nasuprot talijanskih 2000 i niti jednog britanskog; Tooley daje drukčije podatke – oko 15 000 francuskih i 5000 talijanskih vojnika. Savezničkim snagama je zapovijedao **general Jules Gratier**, zapovjednik francuske 46. divizije.¹⁶⁵ K tome, Francuzi su postavili jedanaest upravitelja okruga, dok su Britanci i Talijani imali svaki po petero. Komisiju je vodio

¹⁶⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 363-364.

¹⁶⁵ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 363-364. i Tooley, „German Political Violence“, 66.

francuski general **Henri L. E. Le Rond**, jedan od glavnih francuskih stručnjaka za poljska pitanja na mirovnoj konferenciji. Otvoreno je simpatizirao poljsku stranu, za razliku od britanskog predstavnika pukovnika **Henryja F. P. Percivala** i talijanskog predstavnika generala **Alberta de Marinisa**, koji su gotovo po svim pitanjima zajednički bili suprotstavljeni Le Rondu¹⁶⁶, iako mu se u krajnjoj liniji često nisu suprotstavljali kako bi održali savezništvo s Francuzima na životu. Ključ po kojem su Francuzi dobili vodstvo ove komisije bio je prethodni dogovor saveznika po kojemu su tri europske sile Antante svaka dobile svoje predsjedništvo različitih plebiscitarnih komisija: Francuska za Gornju Šlesku, Ujedinjeno Kraljevstvo za Schleswig i za Allenstein u Istočnoj Pruskoj, te Italija za Marienwerder u Zapadnoj Pruskoj.¹⁶⁷

Osim velike većine vojnog kontingenta i većine upravitelja okruga, Francuzi su činili i većinu osoblja Komisije, uključujući vodeće položaje (Francuzi vode pet od osam upravnih odjela Komisije). Valja napomenuti da ta francuska dominacija u Komisiji nije bila rezultat francuskog lobiranja ili inzistiranja, nego posljedica nedostatka volje ostalih vodećih zemalja Antante da se jače angažiraju. Ujedinjeno Kraljevstvo i Italija nisu htjeli dati dovoljno financijskih sredstava i poslati više vojnika, dok se Sjedinjene Države uopće nisu ni pridružile Komisiji.¹⁶⁸

Dolazak komisije i savezničkih snaga prošao je bez većih problema. Usprkos francuskoj pristranosti, lokalni njemački službenici su na vlastito iznenađenje često lako surađivali s nižim francuskim časnicima. Međutim, vrhovni zapovjednik savezničkih okupacijskih snaga, **general Jules Gratier**, bio je prema Nijemcima otvoreno neprijateljski nastrojen. Neki francuski vojnici pamtili su na mahove brutalnu četverogodišnju njemačku okupaciju sjeverne Francuske, što je također moglo rezultirati neprijateljskim raspoloženjem. General Le Rond je 22. srpnja 1920. obavijestio Vijeće ambasadora da su u Gornjoj Šleskoj zavlitali „potpuni red i mir“.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 364-365.

¹⁶⁷ Tooley, „German Political Violence“, 65-66.

¹⁶⁸ Tooley, „German Political Violence“, 66.

¹⁶⁹ Tooley, „German Political Violence“, 66-67.

4.4. Stanje pred izbijanje Drugog šleskog ustanka i problem političkog nasilja

Kao što je ranije navedeno, Versajski sporazum stupio je na snagu u siječnju 1920. godine. Do tada, njemačka uprava u Gornjoj Šleskoj – policija i pruska birokracija – ostala je nepromijenjena. Poljsko narodno vijeće na čelu s **Wojciechom Korfantyjem** bilo im je suprotstavljeno, skupa s poljskim vojnim zapovjedništvom koje se nalazilo nedaleko preko granice, u Republici Poljskoj.¹⁷⁰

Na ljeto 1920. godine došlo je do zanimljivog razvoja situacije povodom gornjošleskog autonomaštva. Naime, vlada Poljske je u zahtjevima utjecajnih krugova iz gornjošleske Katoličke narodne stranke (nadalje: KVP) vidjela priliku za poboljšanje izgleda poljske strane na nadolazećem plebiscitu. U tu svrhu poljski Sejm je sastavio nacrt zakona koji bi Gornjoj Šleskoj ponudio položaj posebne savezne države unutar Poljske ukoliko poljska opcija odnese pobjedu na plebiscitu.¹⁷¹

Le Rondov izvještaj s kraja srpnja 1920. po kojemu je u Gornjoj Šleskoj sve mirno zapravo nije držao vodu. Iz vojnih izvještaja vidi se da su Francuzi bili svjesni da je u tome trenutku lokalno nasilje bilo u porastu, a s tim stanjem stvari su dakako bili upoznati i Nijemci i Poljaci. Nije se više radilo samo o vikanju na skupovima ili verbalnom provociranju savezničkih vojnika, nego su na pomolu bili i ozbiljni sukobi. Njemačka i poljska strana imale su različite poglede na to što je izazvalo eskalaciju, čija obrazloženja slijede.¹⁷²

Njemačka strana je kao uzroke porasta tenzija vidjela tri stvari: postepeno savezničko ukidanje njemačke plebiscitarne žandarmerije – **Sigurnosne policije** (*Sicherheitspolizei*, poznata po skraćenici **Sipo**), zatim djelovanje **Poljske vojne organizacije** (POW), te dobre odnose i suradnju između francuskih i poljskih snaga na svim zapovjednim razinama. S druge strane, Poljaci su za porast nasilja krivili Sipo i njemačke paravojske. Kao što je primijetio Tooley, ove optužbe nisu bile međusobno kontradiktorne, tako da su obje strane mogle biti donekle u pravu.¹⁷³

Njemačka strana bila je sve zabrinutija na ljeto 1920. Naime, smatrali su da se odnos snaga veoma brzo mijenja u korist Poljaka, iz nekoliko razloga. Kao prvo, tvrdili su da je Međusaveznička komisija zapravo razoružala samo Nijemce, pa i uglavnom njemački Sipo,

¹⁷⁰ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 362.

¹⁷¹ Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces“, 318.

¹⁷² Tooley, „German Political Violence“, 67.

¹⁷³ Ibid., 67.

dok je POW to zaobišla tako što je velik dio oružja sakrila, a Francuzi ih nisu ni pokušali razoružati s jednakim žarom kao Nijemce. Osim toga, smatrali su kako Poljaci lako mogu dopremiti i novo oružje preko slabo kontrolirane granice.¹⁷⁴

Proces likvidacije Sipo-a počeo je u lipnju 1920., kada je Međusaveznička komisija propisala da u novu **Plebiscitarnu policiju** neće primati članove Sipo koji su bili dovedeni s područja izvan Gornje Šleske. To je značilo da je u Plebiscitarnu policiju prešlo tek 1800 od ukupno 4000 policajaca iz Sipo-a (većinom Nijemaca), dok je dodatnih 1200 članova primljeno isključivo iz redova Poljaka, koji su za tu svrhu već počeli novačiti ljude. Nakon neuspjelog pokušaja otpora toj reorganizaciji, Nijemcima je preostalo samo da taj saveznički potez prihvate, te su čak poticali njemačke članove Sipo-a da se pridruže Plebiscitarnoj policiji kako bi udio pronjemačkih kadrova bio što veći. Ova reorganizacija rezultirala je policijom u kojoj su sada gotovo polovicu članova činili Poljaci.¹⁷⁵

Nijemci su Le Rondu još 3. svibnja predali dokaze o postojanju tajnih poljskih organizacija, no on na to nije reagirao. Uistinu, **Poljska vojna organizacija** je nakon Prvog šleskog ustanka na neko vrijeme oslabila, no s dolaskom Međusavezničke plebiscitarne komisije počinje ponovno jačanje aktivnosti POW. U svibnju je već imala oko 8000 članova. U noći s 30. na 31. srpnja dogodio se incident kada su se njemački carinici oružano sukobili sa skupinom krijumčara koji su prelazili rijeku Britizu pored grada Beuthena. Tada su pronašli nepobitan dokaz pripremanja novog ustanka, budući da su krijumčari ispustili kovčeg pun vojnih planova i uputa namijenjen POW.¹⁷⁶

Prema Tooleyu, poljske optužbe o njemačkom političkom nasilju, naročito one vezane uz Sipo, nije lako potvrditi. Le Rond je u travnju 1920. odlučio da su politički nemiri u nadležnosti Sipo-a i lokalne policije, a ne savezničkih okupacijskih snaga. To je značilo da je Sipo izlazio na teren povodom takvih događaja, no teško je utvrditi kako su se njegove snage ponašale. Valja napomenuti da je Međusaveznička komisija u ožujku zaplijenila svo njegovo teže naoružanje, tako da su dužnosnicima Sipo-a preostali jedino pištolji i eventualno sablje.¹⁷⁷

S druge strane, može se dokazati poljska tvrdnja da su Nijemci stvarali nasilne skupine, iako ne u tolikoj mjeri koliko su to Poljaci tvrdili. Poljski i francuski strah od intervencije

¹⁷⁴ Tooley, „German Political Violence“, 67.

¹⁷⁵ Ibid., 67-68.

¹⁷⁶ Ibid., 68.

¹⁷⁷ Ibid., 68-69.

njemačke vojske (*Reichswehr*) nije bio realan s obzirom na tadašnju slabost njemačkog međunarodnog položaja, kao i samog *Reichswehra*. Štoviše, njemačka vlada nije htjela ni osnivanje lokalnih tajnih organizacija u Gornjoj Šleskoj nalik na POW. Međutim, iako je smatrala da bi otpor nezavisnih paravojski ili tajnih organizacija gornjošleskih Nijemaca završio katastrofom, njemačka vlada je uskoro pokrenula tajne propagandne aktivnosti putem svojih kadrova.¹⁷⁸

Ključan čovjek zadužen za ta nova nastojanja bio je **Karl Spiecker**, inače agent **Pruskog državnog komesarijata za nadzor javnog reda**. Radilo se o službi koja je osnovana 1919. godine radi suprotstavljanja djelovanju radikalnih neprijatelja njemačke republike. Taj komesarijat je od ožujka 1920. vodio **Robert Weismann**, karizmatičan čovjek kontroverzne biografije, namjerno nejasnih političkih stavova i s velikim brojem informatora čije je usluge koristio. Komesarijat se nastojao ubaciti u propagandne aktivnosti koje su se već provodile u Gornjoj Šleskoj, budući da su za te svrhe bila namijenjena golema sredstva iz državnog proračuna Njemačke. U tu svrhu kao prvi agent Komesarijata u Gornju Šlesku tijekom prve polovice 1920. godine dolazi spomenuti Karl Spiecker. On razvija vlastitu mrežu agenata koji mu šalju informacije i provode tzv. „tihu propagandu“, odnosno agitiraju za njemačku stranu na svim mjestima javnog života, pa i na svojim radnim mjestima. Naročito su angažirani bili školski učitelji.¹⁷⁹

Spieckerova djelatnost bila je raznolika. Kontaktirao je s vodećim osobama plebiscitarne kampanje, te je stajao iza osnivanja triju plebiscitarnih novina – od kojih su dvoje bile na poljskom jeziku. Međutim, potaknut porastom nasilja na ljeto 1920., počeo je razmatrati i osnivanje tajne njemačke paravojne organizacije u Gornjoj Šleskoj koja bi se mogla suprotstaviti mogućoj poljskoj invaziji. Ipak, iako će Spiecker i Weismann iduće godine osnovati gornjošlesku granu *Freikorpsa*, trenutačno su još uvijek bili protiv paravojnog djelovanja, budući da bi ono potaknulo žestok odgovor Francuza; Spiecker je u dopisima Berlinu tvrdio da bilo kakav njemački odgovor na poljski pokušaj preuzimanja regije mora ostati u okviru regularnih snaga.¹⁸⁰

Ipak, već su postojale neke male njemačke paravojne formacije. Prema studiji Rudolfa Vogela iz 1931., **Liga domoljubnih Gornjih Šleza** – najveća i najviše nacionalistička njemačka organizacija vezana uz pripreme za plebiscit – osnovala je tzv. **Govorničku stražu**

¹⁷⁸ Tooley, „German Political Violence“, 69-70.

¹⁷⁹ Ibid., 70-71.

¹⁸⁰ Ibid., 71.

(*Rednerschutz*). Radilo se o dobrovoljačkoj organizaciji naoružanoj batinama, čija je svrha bila čuvanje njemačkih javnih političkih skupova. Međutim, Govornička straža bila je relativno opskurna skupina, što je vidljivo iz zapisnika sastanka u Breslauu 25. kolovoza 1920. (tjedan dana nakon izbijanja Drugog šleskog ustanka), na kojem su sudjelovali pruski ministar unutarnjih poslova **Karl Severing**, zatim upravitelj Ministarstva vanjskih poslova za plebiscit **Richard Meyer**, vođa Šleskog odbora (glavne koordinacijske organizacije za pripreme vezane uz plebiscit) **Hans Lukaschek**, te lokalni plebiscitarni vođe iz Gornje Šleske. Prema tom zapisniku, Severing nije ni bio svjestan postojanja bilo kakvih njemačkih oružanih paravojnih organizacija u Gornjoj Šleskoj; Lukaschek je odgovorio da su one osnovane (podrazumijevajući pod time Govorničku stražu), no da se zbog vlastitih nedostataka nisu u stanju oduprijeti poljskim paravojnim formacijama. Prema Tooleyu, Govornička straža se sastojala od neformalnih i slabo discipliniranih jedinica, te se njezina snaga nije mogla mjeriti s kasnijim njemačkim *Freikorpsom* koji će se boriti u Trećem šleskom ustanku.¹⁸¹

4.5. Drugi šleski ustanak

U kolovozu 1920. na području Gornje Šleske dolazi do prvog velikog oružanog sukoba nakon kraja Prvog šleskog ustanka. Poljska se nalazila u najgorem trenutku svojeg rata sa Sovjetskom Rusijom započetoga u veljači 1919. godine. Crvena se armija, nakon velikih vojnih uspjeha, približila Varšavi.

Dana 16. kolovoza Gornjom Šleskom se proširila neistinita vijest da je Crvena armija zauzela taj grad. Njemačko stanovništvo Kattowitza (polj. Katowica) na to je reagiralo slavljeničkim neredima, te je njemačka gomila napala ne samo središte poljske plebiscitarne propagande u gradu, nego i poljske trgovine.¹⁸² Oko 10 000 njemačkih prosvjednika sukobilo se pritom s francuskim okupacijskim snagama, ali i s njemačkom Sigurnosnom policijom. Manjih je nereda bilo i u drugim gradovima Gornje Šleske.¹⁸³

¹⁸¹ Tooley, „German Political Violence“, 71-73.

¹⁸² Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 365.

¹⁸³ Tooley, „German Political Violence“, 73-74.

U isto vrijeme, njemačka je vlada zabranila prijevoz savezničkih ratnih materijala i vojnika preko svojeg teritorija, a njemački su sindikati u Gornjoj Šleskoj, i inače protupoljski nastrojeni, pozvali na štrajk 17. kolovoza 1920.¹⁸⁴

Francuske trupe nisu dodatno intervenirale. **Wojciech Korfanty** jest reagirao, tako što je 19. kolovoza pozvao poljsko stanovništvo na oružani otpor, a kao povod je naveo kako su protupoljski neredi pokazali nemogućnost savezničkih snaga da zaštite Poljake. Tako je započeo **Drugi šleski ustanak**.¹⁸⁵

Poljski rudari su na Korfantyjev proglas reagirali odmah, započevši štrajk i naoružavši se. Pridruživali su se Poljskoj vojnoj organizaciji, a to su činili i Poljaci s druge strane granice – i vojnici i civili. Već 20. kolovoza poljska paravojska od oko 50 000 ljudi zauzela je industrijski trokut na istoku i područja na jugoistoku s velikom poljskom većinom. Francuzi, koji su uglavnom simpatizirali poljsku stranu, nisu pružili otpor, za razliku od mnogo malobrojnijih Talijana. Protiv Poljaka se borila i Sigurnosna policija (Sipo), no usprkos tome što im je u tu svrhu vraćeno ranije zaplijenjeno lako oružje, njezinih članova bilo je premalo.¹⁸⁶

Prema Campbellu – koji je proučavao onodobne novinske napise iz npr. *New York Timesa* i londonskog *Timesa*, kao i izvještaje koje je slao britanski predstavnik u Plebiscitarnoj komisiji Percival – prvi tjedan ustanka tjedan bio je obilježen djelovanjem poljskih mladića u skupinama koje su u istočnom dijelu Gornje Šleske napadale njemačke upravne organe, ali i povremeno činile teške zločine. Poljski su ustanici silom ukinuli preostalu Sigurnosnu policiju na područjima koja su osvojili, te su je zamijenili poljskom policijom.¹⁸⁷ Tooley spominje da su poljski ustanici smjenjivali, zarobljavali a ponekad i ubijali razne njemačke službenike, uključujući carinike i školske učitelje. Nastao je val njemačkih izbjeglica s ustaničkih područja, broj kojih je procijenjen na između pet i deset tisuća ljudi.¹⁸⁸

Njemački neprijateljski stav prema Poljacima i slavljenje sovjetskih uspjeha, vidljivi tijekom incidenta u Kattowitzu, bili su odlika javnog mnijenja i u ostatku Njemačke. Međutim, službeni stav vlade ostao je strogo neutralan. Naime, Njemačka je već bila

¹⁸⁴ Tooley, „German Political Violence“, 73.

¹⁸⁵ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 365. i Tooley, „German Political Violence“, 74.

¹⁸⁶ Tooley, „German Political Violence“, 74.

¹⁸⁷ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 365.

¹⁸⁸ Tooley, „German Political Violence“, 74-76.

potresena neredima i masovnim štrajkovima, a pobjeda Crvene armije u Poljskoj bi dovela sovjetske snage na granice Njemačke, što bi predstavljalo golemu prijetnju. Zato je i njemački veleposlanik u Varšavi upozoravao da je nezavisna Poljska potrebna kao tampon-zona koja bi Njemačku odvajala od Sovjetske Rusije. Tako slaba Njemačka nije niti mogla uspješno intervenirati u tom trenutku protiv Poljske.¹⁸⁹

Njemačka je k tome na konferenciji u gradu Spa u srpnju 1920. morala prihvatiti plaćanje ratne odštete, no njemački predstavnici nisu propustili naglasiti da smatraju kako će se te obveze moći ispuniti jedino ako proizvodnja ugljena u Gornjoj Šleskoj ostane na predviđenoj razini. Ta tvrdnja imala je veliku propagandnu vrijednost, koja će na naročito dobar prijem naići kod Britanaca.¹⁹⁰

U uvjetima gdje su ustanici već zauzeli cijeli istočni dio Gornje Šleske održan je ranije spomenuti sastanak njemačkih vođa iz Gornje Šleske te visokorangiranih službenika njemačke vlade 25. kolovoza u Breslauu. Iako su se svi slagali da je Međusaveznička komisija izgubila nadzor nad situacijom te da Nijemci moraju odmah reagirati, pruski ministar unutarnjih poslova Severing je pozivao na suzdržanost iz nekoliko razloga. Direktna intervencija nije dolazila u obzir jer bi time Njemačka prekršila Versajski sporazum; naoružavanje pronjemačkih radnika nije bilo moguće jer je Njemačkoj nedostajalo municije; konačno, opći štrajk bi samo dodatno zamrsio situaciju.¹⁹¹

Nijemci Gornje Šleske, ne videći alternativu, nisu poduzimali radikalne akcije. Poljski su se pak ustanici primirili nakon zauzeća velikog područja, no odbili su predati oružje u skladu sa zahtjevom koji je došao iz Međusavezničke plebiscitarne komisije. U toj napetoj situaciji došlo je 27. kolovoza do sastanka u Beuthenu između Wojciecha Korfantyja i predstavnika njemačkog Plebiscitarnog komesarijata. Korfanty je, svjestan da je poljska strana u jačoj poziciji, pristao na prekid vatre i predaju oružja pod uvjetom da Nijemci pristanu na neke zahtjeve, uključujući i raspuštanje Sipo-a. Međusaveznička komisija je zapravo još već 24. kolovoza donijela odluku o zamjeni Sipo-a Plebiscitarnom policijom s jednakim omjerom Nijemaca i Poljaka, koju je i objavila četiri dana kasnije. Konačno, Poljaci (predvođeni Korfantyjem) i Nijemci su 2. rujna 1920. pod pokroviteljstvom Međusavezničke komisije

¹⁸⁹ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 365.

¹⁹⁰ Ibid., 365-366.

¹⁹¹ Tooley, „German Political Violence“, 75.

potpisali sporazum o prekidu vatre u Beuthenu. Iako je ustanak završio s prvim tjednom rujna te su Poljaci pustili većinu talaca, nasilje se u manjoj mjeri nastavilo.¹⁹²

Princ Hatzfeldt je uskoro generalu Le Rondu predao još jednu pošiljku poljskih planova za novi sukob koju su Nijemci presreli, no Le Rond za to nije bio zainteresiran, kao ni za njemačke zahtjeve za ozbiljnijim razoružavanjem Poljaka. Ipak, obećao je Hatzfeldtu da će oružano intervenirati protiv strane koja započne novi ustanak, u slučaju da do njega dođe.¹⁹³

4.5.1. Drugi šleski ustanak u zagrebačkim novinama

U srpnju 1920. poljsko-sovjetski rat vodio se velikom žestinom. *Obzor* svakodnevno prenosi izvještaje s bojišta. Situacija na bojištu je za Poljsku sve gora; 8. srpnja se u rubrici „Kritičan položaj u Poljskoj“ među ostalim spominje kako „u Lavovu, Varšavi i Krakovu, svagdje vlada panika i potištenost“.

Idućega dana *Obzor* kao prvi članak na naslovnici donosi komentar naslovljen „Pred katastrofom Poljske“, u kojemu nepoznati autor konstatira da se ruska (sovjetska) ofenziva pokazala uspješnom duž cijele fronte, te da je poljska vojska pred potpunim porazom. Za tu situaciju krivi dotadašnju poljsku politiku koju smatra pogrešnom, jer smatra da su poljski imperijalistički krugovi, potaknuti potporom sila Antante, uporno odbijali mirovne ponude Moskve te se upustili u avanturizam s ciljem stvaranja Velike Poljske do Dnjeptra, za što iscrpljena, ekonomski slaba i loše prometno povezana Poljska nije bila sposobna. Autor kritizira ono što vidi kao dosadašnji nedostatak „slavenske politike“ u Poljskoj, te smatra da bi jedino takva politika uz traženje „bezodvlačnog mira“ mogli spasiti Poljsku.

Već 10. srpnja pojavio se u *Obzoru* ulomak naslovljen „Opći uzmak poljske vojske“, gdje se prenosi njemačka vijest da poljska vlada namjerava otići iz Varšave, te nepotvrđena vijest da je poljska vojska kapitulirala. Uskoro se ispostavilo da vlada ostaje, a vojska se i dalje bori, iako se povlači. Idućih dana vođene su mnoge prepiske između saveznika, Rusa i Poljaka o uvjetima za primirje.

Naredna dva tjedna Poljaci nastavljaju gubiti, a gradovi istočno od Varšave padaju praktički svakoga dana. *Obzor* 25. srpnja objavljuje članak „Poljska moli mir od Rusije“.

¹⁹² Tooley, „German Political Violence“, 75-76.

¹⁹³ Ibid., 76.

Navodi se kako je vlada u Moskvi prihvatila poljsku ponudu za primirje, koja je u skladu s uvjetima koje je ranije formulirao Lloyd George. Takav mir značio bi smanjivanje Poljske u njezine etnografske granice. I autor ovoga komentara kritizira poljski imperijalizam, te zadovoljno konstatira da bi ovo mogao biti njegov kraj, kao i prestanak „svojtanja čistih ruskih zemalja“. Nada se osvitu „prave demokracije“ u Poljskoj kojom neće dominirati šljahta.

Uz praćenje poljsko-sovjetskog rata, u *Narodnoj politici* 3. kolovoza možemo naći i članak „Nasip protiv vala“, u kojem se očituje društveno-ekonomski stav tih novina: protivljenje i komunizmu i kapitalizmu, te promoviranja kršćanstva kao svojevrsne zdrave alternative.

Idućih dana govori se o sastancima parlamentarnih zastupnika obje strane, o uvjetima za mir itd., no rat se nastavlja. Dana 6. kolovoza *Obzor* objavljuje članak „Rusi pred Varšavom“, u kojemu se prenose vijesti da su sovjetske snage nakon zauzeća Brest-Litovska došle na 50 km od poljskoga glavnog grada, da se poljska vlada priprema za evakuaciju a neke savezničke misije su već otišle, da se Varšava očajnički priprema za obranu, te da se pad grada predviđa za 19. kolovoza. Pritom je njemačka vlada službeno neutralna, no ne dopušta prijevoz Antantinih snaga i ratnog materijala za Poljsku preko svojeg teritorija. *Hrvat* 8. kolovoza daje obavijest kako se poljska vlada premjestila u Krakov.

Članak „Poljska krvari“ u *Narodnoj politici* 7. kolovoza mračan je i odiše pesimizmom, jer boljševici pobjeđuju. Iako nepoznati autor upućuje kritiku Poljskoj jer se dovela u kritičnu situaciju osvajačkim ratom, ipak polaže nade u otpor poljskog naroda, jer on može zaustaviti napredovanje komunizma.

Nakon što je Rusija objavila mirovne uvjete koje traži da Poljska ispuni, u *Hrvatu* je 13. kolovoza objavljen članak naslovljen „Sabotiranje mira“. Autor tvrdi da su sovjetski mirovni uvjeti zapravo blagi, naročito s obzirom na to da je Rusija napadnuta a Poljska isprovocirala rat. *Narodna politika* pak istoga dana donosi Rusiji nesklon kratki komentar koji je dobro sumiran podnaslovom „Boljševički imperijalizam“.

Konačno, nakon nekoliko dramatičnih tjedana, 18. kolovoza *Obzor* u tekstu naslovljenom „Pad Varšave“ prenosi nepotvrđenu vijest da je Varšava pala još 15. kolovoza. Međutim, već idućeg dana stiže ispravak: Varšava nije pala, a situacija na bojištu se preokrenula. Upravo tada *Obzor* donosi i prve vijesti o štrajkovima u Gornjoj Šleskoj.

I u *Hrvatu* je 18. kolovoza objavljen članak „Pad Varšave“, u kojem se nepoznati autor zalaže da Poljska prihvati sovjetske uvjete, nakon što su „poljski državnici, provodeći neslavensku, kratkovidnu politiku stranih interesa doveli [...] Poljsku u njezino sadašnje stanje“. U rubrici „Iz Jugoslavije“ navodi se i da je vlada Kraljevstva SHS, poput Čehoslovačke, proglasila svoju neutralnost glede poljsko-sovjetskog sukoba.

Narodna politika također je 18. kolovoza dala kratku vijest naslovljenu „Nepotvrđene vijesti o padu Varšave“.

Hrvat, kao i *Obzor* te *Narodna politika*, 19. kolovoza piše o preokretu u ratnoj sreći pored Varšave. *Hrvat* k tome u rubrici „Zadnje brzoglavne vijesti“ daje živopisan opis početka Drugog šleskog ustanka. Osim oružanog sukoba s devetero mrtvih u Katovicama, spominju se i sukobi u drugim gradovima, napose Ribniku.

Odlomak naslovljen „Krvavi sukob u Katowicama“ 20. kolovoza označava početak praćenja Drugog šleskog ustanka u *Obzoru*. Citiraju se berlinski listovi, koji pišu da je u sukobu francuskih trupa i njemačkih prosvjednika poginulo 9 Francuza i 20 Nijemaca, uključujući jednog majora Sigurnosne policije.

U *Hrvatovoj* rubrici „Njemačka“ 23. kolovoza spominje se napad poljskih ustanika na Kattowitz i njihovo zauzeće Mysłowitza, te da su uveli vlastitu policiju na području koje su zauzeli. Borbe se vode i za Sosnowitz (polj. Sosnowiec). Nijemci se diljem Gornje Šleske povlače pružajući pritom otpor, dok se francuske snage drže neutralno. Daljnjih važnijih vijesti o situaciji u Gornjoj Šleskoj tijekom i neposredno nakon Drugog šleskog ustanka u *Hrvatu* više neće biti.

Narodna politika Drugi šleski ustanak počinje pratiti tek 25. kolovoza, kada daje vrlo kratku vijest naslovljenu „Poljaci u Šleskoj“. Početni dani ustanka uopće nisu rezimirani. Još jedna nebitna vijest spomenuta je 27. kolovoza, i to je sve što je u *Narodnoj politici* spomenuto o ustanku.

Negativan stav *Hrvata* prema poljskoj politici vidljiv je i u članku naslova „Poljski imperijalizam“, objavljenom 26. kolovoza 1920. Autor smatra da je preokret u ratu protiv Rusije „poljskim državicima udario u glavu“ te da su ti uspjesi „opet [...] razbuktili imperijalističke prohtjeve poljske »šljahte«, koja je već jednom upropastila Poljsku“. Autor smatra da se poljski teritorijalni zahtjevi kose s pravom samoodređenja naroda koji žive na

područjima nekadašnje Poljsko-Litavske Unije. Kao „iskreni prijatelj Poljske“, autor na kraju članka preporučuje da ona svoje aspiracije ograniči na etnografski teritorij Poljaka.

Nakon 20. kolovoza *Obzor* daje vijesti o nemirima u Gornjoj Šleskoj gotovo svakog dana. U ulomku „Težak položaj u Šleskoj“ 27. kolovoza napominje se da se situacija u Gornjoj Šleskoj, iako napeta, smiruje. Ustanak se proširio na neka nova mjesta, no 29. kolovoza se u rubrici „Ustanak u Šleskoj“ navodi kako traju pregovori Korfantyja i njemačkih organizacija, te se prenosi Korfantyjev proglas Poljacima u kojem od ustanika traži prekid borbi, predaju oružja i povratak na posao.

Obzor 2. rujna prenosi vijest da su poljsko-ruski mirovni pregovori u Minsku prekinuti. Dva dana kasnije, u rubrici „Položaj u Njemačkoj“ piše kako su Poljaci veći dio oružja korištenog u ustanku odnijeli u Poljsku, te da javne službe u istočnom dijelu Gornje Šleske gotovo uopće ne funkcioniraju.

Zanimljivost nevezana uz Gornju Šlesku jest članak „Licemjerno zgražanje Narodne politike“ objavljen 26. kolovoza u *Hrvatu*, iz kojeg je vidljiv rivalitet tih dvaju dnevnih novina. Sljedećeg dana, u rubrici „Bilješke“ klerikalci iz *Narodne politike* se k tome terete da lažno optužuju *Hrvat* za „narodno izdajstvo“.

Narodna politika 10. kolovoza opet iskazuje jak antisemitizam u kratkoj vijesti o židovskom kongresu Karlsbadu, naslovljenoj „Židovska opasnost za Evropu“. Promovira se teorija urote po kojoj Židovi tamo raspravljaju kako osigurati prevlast u Europi.

4.6. Posljedice Drugog šleskog ustanka

Došlo je do diplomatskih pomaka. Britanski ministar vanjskih poslova **lord George Curzon** je na Vijeću ambasadora u rujnu, navodeći kao povod činjenicu da francuske jedinice nisu sprečavale djelovanje poljskih ustanika tijekom Drugog šleskog ustanka, neuspješno pokušao ishoditi smjenu Le Ronda. Plebiscitarna komisija uspjela je ponovno uspostaviti nadzor nad područjem. Poljaci su, potaknuti uspjehom Drugog ustanka, sada htjeli da se plebiscit održi što brže. Nijemci su pak, svjesni svoje trenutne slabosti zbog gubitka

Sigurnosne policije i dobrog dijela organizacijskog kadra za izbornu kampanju, tražili odgodu.¹⁹⁴

Međusaveznička plebiscitarna komisija bila je podijeljena više nego ikada. Britanski i talijanski predstavnici, Percival i de Marinis, nimalo se nisu slagali s onime što su smatrali otvorenim francuskim favoriziranjem Poljaka, te od tada nisu prezali od jasnog oponiranja Le Rondu.¹⁹⁵

Pod dojmom uspjeha poljskog ustanka u kolovozu 1920., njemačka vlada je strahovala od ponavljanja poznanskog scenarija, kao i gubitka na plebiscitu. Kampanja za plebiscit je još više dobila na važnosti, te je Berlin bio spreman dati još veća sredstva. Krovnoj njemačkoj plebiscitarnoj organizaciji, **Šleskom odboru**, predana je potpuna kontrola nad federalnim novcem namijenjenim propagandi. Ministarstvo vanjskih poslova je osnovalo **Središnji ured za tehničku izvedbu plebiscita**, čije je vodstvo povjereno umirovljenom potpukovniku **Philippu von Kahldenu**, po kojemu je Središnji ured i postao poznat kao „von Kahldenov ured“. To tijelo se pokazalo energičnim po pitanju terenskog djelovanja, uključujući pri osnivanju tajnih „samoobrambenih snaga“.¹⁹⁶

Osnivanje njemačkih paravojnih snaga nakon Drugog šleskog ustanka postaje sustavno. Tijekom tri mjeseca prije plebiscita naročito je intenzivirano, a financijskih sredstava nije nedostajalo. Još jedna posljedica ustanka bila je i dotad neviđena nacionalna netrpeljivost koja se pojavila u njemačkoj plebiscitarnoj kampanji, uz motive nužnosti zaštite Nijemaca od poljskog terora.¹⁹⁷

Usprkos dogovoru dviju sukobljenih strana i značajnim nastojanjima Međusavezničke plebiscitarne komisije, političko nasilje u Gornjoj Šleskoj nije nestalo u mjesecima nakon Drugog šleskog ustanka. K tome, stopa kriminala u regiji odavno je bila visoka, a trenutačni uvjeti gdje su granice Gornje Šleske bile slabo čuvane pogodovali su pokretljivosti različitih razbojničkih bandi kojima često nije bilo bitno napadaju li Nijemce ili Poljake.¹⁹⁸

Što se tiče političkog nasilja, inicijativu preuzima Poljska vojna organizacija. Naime, bila je u prednosti: prema saznanjima Henryja Percivala i britanskog ministarstva vanjskih poslova

¹⁹⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 366.

¹⁹⁵ Tooley, „German Political Violence“, 76.

¹⁹⁶ Ibid., 76-77.

¹⁹⁷ Ibid., 77.

¹⁹⁸ Ibid., 78.

u siječnju 1921., njemačke snage u regiji bile su praktički razoružane, za razliku od poljskih, koje su svoje oružje korišteno u Drugom šleskom ustanku uglavnom zadržale.¹⁹⁹

Gornjom Šleskom je posebno odjeknuo jedan teroristički čin. Dana 20. studenoga 1920. na kućnom je pragu ubijen **Theophil Kupka**. Radilo se o poljskom novinaru koji je, navodeći kao povod „korupciju na poljskoj strani“, dao ostavku na svoj položaj u Korfantyjevom Poljskom plebiscitarnom komesarijatu, te pokrenuo navodno neutralni **Gornjošleski komesarijat** koji je zapravo bio pronjemački nastrojen. Kupka je uz njemačku pomoć pokrenuo i dvojezične novine nazvane *Wola Ludu – Der Wille des Volkes* (hrv. *Narodna volja*), koje su lansirale senzacionalističke optužbe protiv Korfantyja i drugih Poljaka. Korfanty je odgovarao istom mjerom, što je kasnije rezultiralo sumnjom da je upravo on naredio Kupkino ubojstvo. Poljska strana je na optužbe protiv Korfantyja odgovorila tvrdnjom da je Kupka bio Spieckerov plaćenik. Prema Tooleyju, to je moguće, no nije dokazano.²⁰⁰

POW će uskoro dobiti ozbiljniju konkurenciju, budući da su Nijemci krajem 1920. godine u Gornjoj Šleskoj osnovali tajne postrojbe „specijalne policije“. Novac za njih dolazio je od njemačke države, preko Karla Spieckera i von Kahldenove organizacije. Prvo ih je vodio **Heinz Oskar Hauenstein**, koji je ranije bio poručnik u *Freikorps Löwenfeld*. Osim djelovanja u uvjetima ilegale, problem je bio i što se više od polovice dobrovoljaca nalazilo u Srednjoj i Donjoj Šleskoj, a njima je zapovijedao umirovljeni pukovnik Schwarzkoppen.²⁰¹

Jedinice specijalne policije bazirane izvan područja plebiscita provodile su kratke upade u to područje, s osnovnom zadaćom zaštite njemačkih političkih skupova i odmazde protiv poljskih napadača. Često su se bavile i špijunažom, traženjem poljskih zaliha oružja itd. Ipak, radilo se o malim akcijama u kojima nije sudjelovalo mnogo ljudi.²⁰²

Spiecker i druge vodeće osobe s njemačke strane su od prosinca 1920. do ožujka 1921. tražili od Berlina da što hitnije pomogne u borbi protiv poljskih paravojnih napada. To nije bila jedina briga Njemačke: naime, širile su se glasine da će Poljaci pokušati ponovno primijeniti poznanjski scenarij u slučaju njemačke pobjede na gornjošleskom plebiscitu, i to ne samo u Gornjoj Šleskoj, nego i u središnjoj Šleskoj te u malom dijelu nekadašnje

¹⁹⁹ Tooley, „German Political Violence“, 78.

²⁰⁰ Ibid., 78.

²⁰¹ Ibid., 79.

²⁰² Ibid., 79-80.

Poznanjske pokrajine koji je Njemačka još kontrolirala. To je shvaćano ozbiljno, budući da su njemački vojni obavještajci javili da se poljska vojska kreće prema granici.²⁰³

Iako su Spiecker, Lukaschek i njemački plebiscitarni vođe upozoravali da u Gornjoj Šleskoj Poljaci provode teror te da se poljska vojska skuplja na istočnoj granici, princ Hatzfeldt i guverneri graničnih okruga govorili su drugačije: smatrali su da su navedene tvrdnje i pozivi na uzburu pretjerani, te da bi javno angažiranje njemačkih snaga zapravo moglo i pokrenuti poljski napad od kojega se strahovalo. Hatzfeldt je k tome priznao da i Nijemci krijumčare oružje u plebiscitarno područje, što je u mnogo navrata otkriveno, te šteti njemačkim diplomatskim naporima u Parizu.²⁰⁴

Njemački predsjednik **Friedrich Ebert** je 16. ožujka rekao ministru obrane Ottu Gessleru da je on, Ebert, jedini nadležan za svaku odluku o vojnom interveniranju u Gornjoj Šleskoj. Dobrovoljci su spremni za oružano djelovanje, no mobilizacija pred plebiscit nije provedena.²⁰⁵

4.6.1. Autonomaštvo nakon Drugog šleskog ustanka²⁰⁶

Posljedica Drugog šleskog ustanka bilo je i naglo jačanje autonomaškog pokreta koji je tražio da Gornja Šleska dobije položaj savezne države unutar Njemačke. Našavši se u situaciji gdje se sada morala natjecati i s obećanjima o autonomiji koja su dolazila iz Poljske, njemačka vlada odlučila se na daljnje kompromise s **Katoličkom narodnom strankom** (KVP). Ministar vanjskih poslova Njemačke, **Walter Simons**, potvrdio je utjecaj poljskih obećanja u svome govoru 21. listopada 1920. godine, rekavši da su ostavila jači dojam u Gornjoj Šleskoj od njemačke ponude.

Gornjošleska KVP je na svojoj konferenciji krajem rujna 1920. jasno istaknula zahtjev da se Gornjoj Šleskoj dodijeli status savezne države. Pruska vlada je, prepoznavši opasnost da se zahtjevi neće zaustaviti na tom stupnju autonomije, odustala od dotadašnjeg protivljenja bilo kakvoj autonomiji – no ulogu u tome je imalo i nastojanje da se utjecajne autonomaše pridobije za Prusku. Takva nada je, kao prvo, imala temelj u tome što je KVP Gornje Šleske tijekom priprema za plebiscit jasno podržala Njemačku; nadalje, KVP se uz zalaganje za

²⁰³ Tooley, „German Political Violence“, 81.

²⁰⁴ Ibid., 81.

²⁰⁵ Ibid., 82.

²⁰⁶ Literatura za potpoglavlje: Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces“, 318-320.

jedinstvo Reicha usprotivila težnjama dijela svojeg članstva koje je htjelo nezavisnu državu odvojenu od Njemačke ali pod patronatom Ujedinjenog Kraljevstva ili Lige naroda.

Dogovor njemačke savezne vlade s Pruskom urodio je rezolucijom Vijeća Reicha (gornjeg doma njemačkog parlamenta, njem. *Reichsrat*) da će, u slučaju njemačke pobjede na plebiscitu, biti održan još jedan plebiscit unutar dva mjeseca nakon što njemačke vlasti ponovno preuzmu upravljanje Gornjom Šleskom. Glasovat će se o tome treba li Gornja Šleska postati novom saveznom državom (*Land*) ili ostati dijelom Pruske. KVP se, smatrajući da je postignut maksimum mogućih ustupaka, zadovoljila tim rješenjem i počela kažnjavati pozive svojih članova na punu nezavisnost isključivanjem iz stranke.

Kompromisna politika njemačke vlade prema gornjošleskim autonomašima time je izvojevala pobjedu. Čak je i najupornija organizacija koja se zalagala za punu nezavisnost – **Savez Gornjih Šleza** (*Bund der Oberschlesier*) – smanjila svoju propagandu, a njezinog vođu Ewalda Latacza primio je i njemački kancelar. Ipak, separatisti će još jednom pokušati ostvariti svoj cilj, i to tijekom Trećeg šleskog ustanka.

4.7. Pitanje „vanjskih glasača“

Ključan problem pred kraj 1920. godine predstavljalo je pitanje statusa glasača bez prebivališta u Gornjoj Šleskoj. Naime, Versajskim sporazumom su ljudi rođeni u Gornjoj Šleskoj a koji tamo više ne žive dobili pravo glasa na plebiscitu, i to na zahtjev poljske delegacije. Poljska strana se potom predomislila, budući da je uskoro istraživanje pokazalo da bi većina tih „vanjskih glasača“ – njih čak do 300 000 – vjerojatno optirala za Njemačku. Čim su to doznali, Poljaci su potpuno okrenuli politiku po tom pitanju, zahtijevajući da jedino ljudi s trenutnim boravištem u Gornjoj Šleskoj imaju pravo glasa na plebiscitu, u čemu su imali potporu Francuske. Naravno, Nijemci i Britanci čvrsto su zagovarali suprotan stav.²⁰⁷

Britanci su u siječnju 1921. konačno poslali 2000 vojnika u Gornju Šlesku, budući da je činjenica da nisu sudjelovali u teretu vršenja dužnosti okupacije ograničavala njihov utjecaj, što je bilo naročito značajno budući da su Francuzi opravdavali svoje stajalište protiv vanjskih glasača time što, navodno, zbog premalog broja vojnika ne bi mogli osigurati red i mir ako na dan glasovanja dođe velik broj tih glasača. Pokušaji rješavanja tog problema putem stvaranja više izbornih jedinica, ili zona koje bi glasovale na različite datume, naišli su na žestoki otpor

²⁰⁷ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 366-367.

Berlina. Razlog je taj da je Njemačka i dalje smatrala čitav teritorij Gornje Šleske svojim, te su se vlasti bojale bilo čega što bi narušavalo ideju jedinstvene regije i eventualno moglo poslužiti kao osnova za njezinu trajnu podjelu.²⁰⁸

Lloyd George je na sastanku savezničkog Vrhovnog vijeća u veljači izvojevao pobjedu, prisilivši francuskog premijera Aristidea Brianda da prihvati britanski plan za plebiscit, koji je podrazumijevao da će se cijelo glasovanje provesti u jednom danu, kao i ono najvažnije: da će vanjski glasači moći glasovati.²⁰⁹

4.8. Borba za naklonost Katoličke crkve prije plebiscita²¹⁰

Dok su se Britanci i Francuzi diplomatski nadmetali, Nijemci i Poljaci marljivo su radili na lokalnoj propagandi. Ključan faktor koji je valjalo pridobiti bila je **Katolička crkva**, budući da je mogla utjecati na veliku većinu stanovništva Gornje Šleske, koja je bila rimokatoličke vjeroispovijesti. Nijemcima je išlo na ruku to što je više svećenstvo bilo uglavnom njemačke narodnosti, uključujući kardinala **Adolfa Bertrama**, nadbiskupa Breslaua (Wrocławawa), koji je bio otvoreno pronjemački nastrojen. Ipak, niže svećenstvo je bilo većinom poljsko, naročito na razini župnika. Mnogi od tih nižerangiranih svećenika bili su seljačkog ili radničkog podrijetla, te naklonjeni poljskom nacionalnom pokretu. Crkvene vlasti u Breslauu nastojale su suzbiti njihove djelatnosti.

Sam Korfanty je često naglašavao ideju da katoličanstvo podrazumijeva i poljskost: pomalo je ironično da je on kao vođa poljskih nacionalista prihvatio i upotrebljavao slogan iz Bismarckovog *Kulturkampf*a kako „Biti katolikom znači biti Poljakom“.

Ipak, ključno diplomatsko bojno polje Poljske i Njemačke bilo je u Vatikanu. Na proljeće 1920. godine poljski i saveznički diplomati postigli su uspjeh u vidu privremenog odvajanja Gornje Šleske iz jurisdikcije Bertrama, odnosno Breslauske nadbiskupije. Crkvenu vlast nad regijom gdje će se održati plebiscit sada preuzima monsinjor **Achille Ratti**, papinski nuncij u Varšavi. Budući da je simpatizirao poljsku stranu, njegovo postavljanje značilo je i slobodu djelovanja poljskih svećenika u Gornjoj Šleskoj. Valja napomenuti da je i papinski nuncij u Njemačkoj, **Eugenio Pacelli**, na sličan način podržavao Njemačku (iako za razliku od Rattija

²⁰⁸ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 367.

²⁰⁹ Ibid., 367.

²¹⁰ Literatura za potpoglavlje: Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 367-371.

nije imao mnogo veze sa situacijom u Gornjoj Šleskoj). Oba nuncija u budućnosti će postati pape (Ratti već u veljači 1922., kao papa Pio XII.). Britanci su Rattijevo imenovanje podržali jer su mislili da će biti neutralan. Poljsko-njemačko natjecanje za naklonost Vatikana nakon toga samo se intenziviralo.

Njemačko ministarstvo vanjskih poslova je u travnju 1920. pronašlo dobrog predstavnika za njemačku stranu u Vatikanu. Radilo se o grofu **Hansu Praschmi**, katoliku s posjedima u Gornjoj Šleskoj koji su se nalazili izvan područja obuhvaćenog plebiscitom. Došavši u Rim idućeg mjeseca, odmah se sastao s papom Benediktom XV. te mu nastojao izložiti eventualnu poljsku vlast nad Gornjom Šleskom kao opasnu za Nijemce katolike. No još utjecajni od Praschme bili su njemački veleposlanik **Carl-Ludwig Diego von Bergen**, te monsinjor **Steinmann**, inače Bertramov suradnik.

Nije iznenađujuće da su Ratti i Bertram došli u sukob. Kulminirao je u razdoblju između listopada i prosinca 1920., nakon što je plebiscitarna komisija Bertramu zabranila posjećivanje Gornje Šleske, obrazlažući to opasnošću po javni red i mir. Budući da je Gornja Šleska i dalje službeno bila unutar njegove nadbiskupije, njegovo prosvjedovanje naišlo je na potporu vatikanskih vlasti, iako su one, svjesne Bertramove nepopularnosti među Poljacima, priželjkivale da on sam od toga odustane. U tu svrhu Achille Ratti dolazi kod njega u Breslau početkom studenoga, no posjet završava potpunim neuspjehom: Bertram ne odustaje od odlaska u Gornju Šlesku, a prema izvještaju princa **Hermann von Hatzfeldta**, njemačkog povjerenika za plebiscit, čini se da Bertram nakon toga više nije htio Rattija ni primati u posjet.

Bertram je blisko surađivao s njemačkim diplomatima u Vatikanu i s ministarstvom vanjskih poslova. Nastojali su doprijeti do pape preko nuncija u Njemačkoj, Eugenija Pacellija, te papu navesti da u većoj mjeri podržava njemačku stranu. Krajem studenoga je čak izdao pronjemačko pastoralno pismo u kojem je implicirao da ima veću podršku Vatikana nego što je realno postojala. To je naišlo na negodovanje vatikanskog državnog tajnika, kardinala **Pietra Gasparrija**, koji je u razgovoru s Bertramovim rimskim predstavnikom monsinjorom Steinmannom rekao da je poljski poslanik u Vatikanu tražio povlačenje Bertramovog proglašenja, dok je poljska vlada držala Vatikan odgovornim za Bertramovo ponašanje.

Potaknut poljskim prigovorima protiv Bertrama i njemačkima protiv Rattija, Gasparri je odlučio u Gornjoj Šleskoj postaviti neutralnog posebnog predstavnika: bio je to monsinjor

Giovanni Battista Ogno Serra, dotadašnji vatikanski otpravnik poslova u Beču. Ogno je odmah dobio uputu da u Gornjoj Šleskoj zabrani svaku svećeničku političku agitaciju. Steinmann ga je podržao, jer je Gasparrija vidio kao sklonog njemačkoj strani, a dolazak Ognia bi značio kraj Rattijeve vlasti nad Gornjom Šleskom.

Steinmann se pokazao vještim u vođenju propagande tijekom svojeg boravka u Vatikanu. Naglašavao je da bi gubitak dva milijuna katoličkih vjernika bio težak za Katoličku crkvu u vjerski mješovitoj Njemačkoj, dok jasno većinski katoličkoj Poljskoj oni nisu na taj način potrebni. Nadalje, zbog vjerojatne skore obnove poljsko-sovjetskih neprijateljstava pad Poljske značio bi i boljševičku okupaciju Gornje Šleske ukoliko ona prethodno pripadne Poljskoj, te samim time i veliku opasnost po tamošnje katolike. Steinmann je u memorandumu krajem 1920. godine shodno tome zagovarao njemačka stajališta: podržavanje prava glasa vanjskih glasača, odgodu plebiscita do proljeća 1921. radi olakšavanja putovanja tih glasača u Gornju Šlesku, te protivljenje bilo kakvoj podjeli na izborne jedinice.

Bergen, njemački veleposlanik u Vatikanu, k tome je nastojao nagovoriti Gasparrija da iz Varšave povuče nuncija Rattija, no Gasparri je to odbio. Ipak, Ognov dolazak uistinu jest značio kraj Rattijevog utjecaja u Gornjoj Šleskoj, a ispostavilo se i da je Ogno sklon njemačkoj strani. Slao je pronjemačke izvještaje, te je od Vatikana dobio dopuštenje da popoljski orijentirane svećenike pozove na stegovnu odgovornost.

4.9. Plebiscit u Gornjoj Šleskoj i reakcije na rezultat

Na sastanku Vrhovnog vijeća u veljači konačno je odlučeno da će se plebiscit održati sredinom ožujka 1921. godine. Tijekom preostalih tjedana diplomatska nadmetanja dosegula su vrhunac. Saveznici su u siječnju od Njemačke zatražili plaćanje otprilike 150 milijardi zlatnih maraka **ratne odštete**, no u ožujku su na londonskom sastanku sa savezničkim vođama predstavnici Njemačke ustvrdili da to nisu u stanju platiti. Njemački ministar vanjskih poslova Simons je tvrdio da će čak i niži iznos koji su Nijemci predložili moći biti isplaćen samo ako Njemačka zadrži Gornju Šlesku. Saveznički odgovor na njemačko odbijanje zahtjeva bila je okupacija još nekoliko gradova u Porajnju – Düsseldorfa, Duisburga i Ruhrorta – te postavljanje posebnog carinskog sustava na okupiranom području. K tome je savezničku pregovaračku poziciju jačala i prijetnja da mogu okupirati i cijeli preostali dio Ruhrskog područja. Njemačka je strana nastojala spojiti pitanja ratne odštete i statusa Gornje

Šleske, tako da prihvaćanjem kompromisa u jednoj od tih domena mogu dobiti ustupke u drugoj. Iako je njemačka sposobnost plaćanja reparacija uistinu donekle ovisila o rudarstvu i industriji Gornje Šleske, francuski diplomati su inzistirali da se radi o sasvim odvojenim problemima.²¹¹

Dana 20. ožujka 1921., u nedjelju, došao je „trenutak istine“. Održan je **plebiscit**, i to u iznenađujuće mirnoj atmosferi, među ostalim i s obzirom na međusobne optužbe vlada u Berlinu i Varšavi za namjere oružanog ometanja izbornog procesa. Izlaznost je bila iznimno visoka: čak 97,5% registriranih birača je glasovalo, i to 707 488 za Njemačku i 479 369 za Poljsku. Njemačka strana je time premoćno pobijedila, dobivši 59,6% glasova. Sam industrijski trokut Beuthen-Gleiwitz-Kattowitz (Bytom-Gliwice-Katowice) glasovao je nešto ravnomjernije: 259 000 glasova za Njemačku, te 205 000 za Poljsku. Što se tiče naselja, njih 844 glasovalo je većinski za Njemačku, a 678 za Poljsku.²¹²

Vanjskih glasača bilo je oko 191 000. Mnogi od njih bili su poljskog porijekla, no tijekom svojeg boravka u ostatku Njemačke bili su germanizirani.²¹³ U Gornju Šlesku je došlo 79% vanjskih glasača koji su imali pravo glasa, te su oni činili 13% od ukupnih glasova na plebiscitu. Pod realnom pretpostavkom da ih je 80-90% glasovalo za Njemačku, pa čak i da su svi glasovali za Njemačku, njemačka opcija bi i dalje pobijedila da niti jedan vanjski glasač nije mogao glasovati.²¹⁴

Postojale su primjedbe s obje strane. Nijemci su tvrdili da je odluka plebiscitarne komisije da ljudi koji su u Gornju Šlesku doselili nakon 1904. godine ne smiju glasovati smanjila broj potencijalnih glasova za Njemačku za otprilike 50 000. Poljaci su pak zamjerali činjenicu da su mogla glasovati i ona područja Gornje Šleske na zapadu i sjeveru koja su u inicijalnoj verziji Versajskog sporazuma trebala biti dodijeljena Poljskoj, no koja Republika Poljska zbog njihove izrazite njemačke većine zapravo kasnije nije niti tražila (iako nije na to uložila prigovor kad je prva verzija sporazuma donesena).²¹⁵

Poljaci su bili sumnjičavi: prema rezultatima plebiscita, oko 200 000 ljudi koje se smatralo po nacionalnosti Poljacima glasovalo je da Gornja Šleska pripadne Njemačkoj. To je

²¹¹ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 371-372.

²¹² Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 372-373. i Tooley, „German Political Violence“, 88.

²¹³ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 372-373.

²¹⁴ Tooley, „German Political Violence“, 88.

²¹⁵ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 373.

potaknulo optužbe za zloporabe i utjecaj terora nad Poljacima.²¹⁶ Pitanje je li to uistinu stajalo iza njihove odluke bit će razmotreno u sljedećem poglavlju.

Usprkos premoćnoj izbornoj pobjedi, ni njemačka strana nije bila sasvim zadovoljna. Tako je princ Hatzfeldt neposredno nakon plebiscita napisao ministru vanjskih poslova Simonsu da je rezultat gori od očekivanog, da je zamisao o nezavisnoj gornjošleskoj državi sve popularnija, te da će Britanci i Talijani vjerojatno podržati podjelu koja bi Poljskoj dala Pless, Rybnik i Tarnowitz (polj. Tarnowskie Góry). Ovo posljednje bilo je još uvijek neprihvatljivo Simonsu, ali i njemačkoj politici općenito. Naime, službena njemačka politika je smatrala da bi zbog rezultata plebiscita, ali i zbog sagledavanja Gornje Šleske kao jedinstvene gospodarske cjeline, to područje trebalo ostati jedinstveno i u okviru Njemačke. Tome je služio i argument da bi podjela bila protivna Versajskom sporazumu, no ta tvrdnja nije imala utemeljenja u stvarnosti.²¹⁷

Sada definitivno dolazi na red pitanje granica. Sve zainteresirane strane osim Njemačke smatrale su da Gornju Šlesku treba podijeliti. Težak problem predstavljale su manjinske populacije, budući da je bilo neizbježno da će značajan broj manjinskog stanovništva završiti s obje strane bilo kakve granice. Najjasnija situacija bila je na poljoprivrednim područjima krajnjeg zapada i sjevera, koja su gotovo u potpunosti glasala za Njemačku, te s druge strane na poljoprivrednom krajnjem jugoistoku (Pless i Rybnik), gdje je također bilo i neiskorištenih rudnih bogatstava, koji se velikom većinom izjasnio za Poljsku. Međutim, industrijski trokut bio je izrazito miješano područje; jedina jasna tendencija bila je da su gradska središta glasovala za Njemačku, a okolna rudarska naselja za Poljsku.²¹⁸

Kao što je ranije spomenuto, Njemačka će Gornju Šlesku pokušati zadržati davanjem ustupaka po pitanju reparacija. Logiku te strategije objasnio je predstavnik Njemačke na Vijeću ambasadora u Parizu, **Gerhard Mutius**, u pismu koje je poslao ministru Simonsu 2. travnja 1921. Naime, plaćanje ratne odštete u nekom iznosu bilo je ionako neizbježno (i nužno radi izbjegavanja širenja okupacije Porajnja), dok je Gornja Šleska bila pod velikim znakom upitnika. Mutius je prije toga Friedrichu Sthameru, njemačkom veleposlaniku u

²¹⁶ Tooley, „German Political Violence“, 88.

²¹⁷ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 373-374.

²¹⁸ Ibid., 373.

Londonu, rekao da će Njemačka prijedloge o reparacijama moći dati tek nakon što bude sigurna da će zadržati Gornju Šlesku.²¹⁹

Tjedan dana nakon plebiscita, njemački predstavnici iz Pariza, Londona, Rima i Bruxellesa sastali su se u Berlinu radi dogovaranja strategije, te se svaki vratio u svoj grad s pomoćnikom koji je bio stručnjak za Gornju Šlesku. Simons je tada inzistirao i da ministarstvo vanjskih poslova formalno pošalje silama Antante notu da Njemačka smatra cijelu Gornju Šlesku svojim teritorijem, kako bi bilo nedvojbeno jasno da neće pristati na podjelu te pokrajine. Poruka je 1. travnja 1921. i poslana.²²⁰

Što se tiče poljske strane, razumljivo je da je ona kao gubitnik nastojala umanjiti značaj rezultata plebiscita. Bivši poljski premijer **Ignacy Paderewski** naglasio je da plebiscit nije obvezujući, nego samo služi kao izvor podataka za parišku savezničku komisiju i njihove vlade, te da oni imaju ovlasti zanemariti rezultate. **Wojciech Korfanty** je na nepovoljan ishod reagirao vlastitim prijedlogom granične crte (poznatom kao „**Korfantyjeva linija**“), koja bi na jugu išla uz rijeku Odru te bi Poljskoj osigurala cijelu industrijsku bazu i dvije trećine stanovništva regije. Kao opravdanje je naveo da je područje istočno od te linije malom većinom glasovalo za Poljsku, dok je ono zapadno od nje nedvojbeno njemačko.²²¹

Kao što je rekao Paderewski, konačna odluka ovisila je jedino o silama Antante, koje će postupiti na temelju preporuke plebiscitarne komisije. Njezini članovi Le Rond, Percival i De Marinis raspravljali su o različitim graničnim prijedlozima tijekom čitavog mjeseca nakon plebiscita, no nisu se mogli složiti o rješenju. Zato su 30. travnja Vijeću ambasadora u Parizu poslali dva različita prijedloga:²²²

Le Rondov prijedlog je bio veoma sličan Korfantyjevoj liniji, a prepuštanje većinski njemačkih gradova Poljskoj objašnjavao je tvrdnjom da njihovo stanovništvo uglavnom tamo boravi tek privremeno, za razliku od stalno naseljenog seoskog i radničkog stanovništva.²²³

Percival i De Marinis su pak dali zajednički prijedlog koji je Poljskoj dao jedino Rybnik i Pless. Koristili su se sličnom argumentacijom kao Korfanty, rekavši da je industrijski trokut većinom glasovao za Njemačku, te joj stoga treba i pripasti. Prema toj varijanti, Poljska bi

²¹⁹ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 374.

²²⁰ Ibid., 374-375.

²²¹ Ibid., 375.

²²² Ibid., 375.

²²³ Ibid., 375.

dobila 23% stanovništva i 25% naselja, što je značajno manje od 40% stanovnika i 42% naselja koji su glasovali za Poljsku.²²⁴

4.10. Pitanje njemačkog terora nad glasačima²²⁵

U poglavlju o diplomatskoj borbi za Gornju Šlesku već je spomenuto kako je jedna od briga vođa Antante pri razmatranju prijedloga da se održi plebiscit bilo „neizbježno“ političko nasilje kojim bi njemačke vlasti i lokalne elite pokušale okrenuti glasovanje u svoju korist. Uistinu, mnogi tadašnji promatrači smatrali su da je nasilje koje se jest događalo s obje strane imalo izvjestan utjecaj na rezultat plebiscita, iako je njihov stav o tome kojoj je strani takvo političko zastrašivanje pomoglo uglavnom ovisio o tome koju stranu podržavaju (pronjemački su naglašavali nasilje s poljske strane, a propoljski ono s njemačke). Stav da je rezultat plebiscita, odnosno glas velikog dijela poljskih govornika za Njemačku, bio velikim dijelom posljedica njemačkog nasilja ili prijetnji može se naći i u historiografiji. Američki povjesničar Hunt Tooley tako daje primjer gdje su povjesničari poljskoga porijekla Anna M. Cienčila i Titus Komarnicki tvrdili da je plebiscit zbog tog terora bio nepravedan, što je osporavao povjesničar njemačkog porijekla koji se bavio tim razdobljem u Gornjoj Šleskoj, Richard Blanke.

Iako bi „zdravorazumska logika“ nalagala da će s približavanjem datuma plebiscita nasilje sve više rasti, Tooley navodi kako je dolazak Međusavezničke plebiscitarne komisije i 20 000 savezničkih vojnika u veljači 1920. zapravo smanjio manevarski prostor za vođenje terorističkih aktivnosti i s njemačke i s poljske strane.

Zašto je mogućnost njemačkog terora nad glasačima koji su znali i poljski i njemački jezik smanjena s dolaskom Međusavezničke komisije? Kao prvo, primopredaja vlasti je podrazumijevala odlazak njemačkih regularnih postrojbi i Granične zaštite (*Grenzschutz*). Kontrolu nad granicama Gornje Šleske preuzimaju savezničke trupe, što otežava dostavu oružja.

Već je ranije spomenuto kako Nijemci prije Drugog šleskog ustanka nisu imali značajnije paravojne snage u Gornjoj Šleskoj, dok je Sigurnosna policija bila slabo naoružana i u procesu raspuštanja. General Le Rond je nastojao onemogućiti diskriminaciju Poljaka i teror

²²⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 375-376.

²²⁵ Literatura za potpoglavlje: Tooley, „German Political Violence“, 57-94.

nad njima, među ostalim i kroz osnivanje nove Plebiscitarne policije kojom Nijemci nisu dominirali.

Nakon što su osnovani odredi specijalne policije koja je smatrana dijelom *Freikorpsa*, razvija se ozbiljnija njemačka paravojna aktivnost, no nije sigurno koliko je njihovo djelovanje bilo nasilno. Naime, usmena svjedočanstva iz druge polovice 1920-ih godina, poput onih njihovog zapovjednika Heinza Hauensteina i drugih njemačkih sudionika, prema Tooleyu nisu vjerodostojna. Radilo se o periodu kada su njemački političari i časnici mogli govoriti o svojim aktivnostima u razdoblju šleskih ustanaka bez straha od reakcije sila Antante, te su štoviše i pretjerali u isticanju svojih zasluga. Na primjer, ministar financija iz doba plebiscita **Joseph Wirth** naglašavao je da je osobno odobrio slanje pomoći *Freikorpsima*, dok je **Hauenstein** tvrdio kako je njegova specijalna policija smaknula dvjestotinjak „izdajica“. Oko *Freikorpsa* i njihovog djelovanja u Gornjoj Šleskoj razvila se svojevrsna „domoljubna legenda“, te je sudjelovanje u njoj bilo politički probitačno. Nadalje, u sve više nacionalističkoj atmosferi weimarske Njemačke kasnih dvadesetih godina, Wirth je kao umjereni član *Zentrums* mogao osjećati pritisak da se prikaže „domoljubnijim“; Hauenstein se pak već 1922. pridružio nacionalsocijalistima, što će dvadesetih godina učiniti i mnogi drugi veterani *Freikorpsa*. Nacisti su se nastojali povezati u očima javnosti s ranijom obranom Gornje Šleske, a brutalnim postupcima su se ponosili. Nakon dolaska nacista na vlast, taj pokret će promovirati teoriju po kojoj su odredi *Freikorpsa* čak „spasili Gornju Šlesku“.

S jedne strane, Hauenstein i ostali njemački sudionici tvrdili su da je specijalna policija u mjesecima prije plebiscita djelovala uspješno kao „obrana od poljskog terora“; s druge strane, Poljaci su tvrdili da je njihov teror natjerao dio Poljaka da glasaju za Njemačku. Međutim, Tooley je razmatranjem dokumenata došao do zaključka koji ne govori u prilog efikasnosti tih jedinica ni u jednom od tih smjerova.

Razmotrivši memoare tadašnjih pripadnika *Freikorpsa* u Gornjoj Šleskoj, Tooley navodi kako je njihov zajednički stav o kvaliteti kadrova Hauensteinove paravojne specijalne policije bio iznimno nepovoljan. **Bernhard von Hülsen**, jedan od vodećih njemačkih zapovjednika u Trećem šleskom ustanku, tvrdio je da se njihov doprinos prije plebiscita svodio na „sitno čarkanje“, dok je član te specijalne policije, **Friedrich Glombowski**, u svojim memoarima spomenuo tek nekoliko oružanih okršaja u tom razdoblju. Njihova svjedočanstva daju mnogo prizemniju sliku od kasnijeg Hauensteinovog hvalisanja, a njenoj vjerojatnoj realnosti

doprinosi i činjenica da su francuske snage u kratkom razdoblju nakon plebiscita, između 6. i 25. travnja 1921., uhitile gotovo sve lokalne vođe specijalne policije.

Specijalna policija pokazala se zapanjujuće neuspješnom s obzirom na to da je do travnja 1921. preko Spieckera i von Kahldenovog ureda za nju bilo namijenjeno preko stotinu milijuna njemačkih maraka. Prema Tooleyjevoj pretpostavci, tek je manji dio tih sredstava otišao na plaće specijalne policije, dok je mnogo više potrošeno na nabavku oružja; no velik dio je vjerojatno nestao i kroz korupciju, budući da je između berlinske centrale i terena u Gornjoj Šleskoj bilo mnogo razina, odnosno osoba koje su u uvjetima slabog nadzora mogle uzeti dio novca za sebe.

Bilo je i drugih primjera takvog nenamjenskog trošenja sredstava. Različiti izvori unutar njemačkih plebiscitarnih organizacija upozoravali su na takve zlouporabe, a najgora je situacija bila u **von Kahldenovom uredu**. Tamo je provedena i istraga, koja je dokazala da se novci namijenjeni kampanji troše na goleme plaće i bonuse, da se dodijeljeni automobili koriste za osobne potrebe itd., iako je sam Philipp von Kahlden uspio izbjeći optužbu. Međutim, drugi ključni obavještajac u Gornjoj Šleskoj, **Karl Spiecker**, osobno je optužen za korupciju nakon plebiscita, kada se pokazalo da se tijekom svojeg kratkog boravka u Gornjoj Šleskoj uspio na nepoznat način obogatiti (iako se na sudu uspješno obranio dobivši spor za klevetu). I **Liga domoljubnih Gornjih Šleza**, čiju je promociju plebiscitarne kampanje i dovoženje vanjskih glasača potpomagala njemačka država, došla je pod slično povećalo istražnih organa.

Zanimljivo je da je pokušaje revizije da uđe trag novcu koji je trošen na specijalnu policiju i „samoobrambene svrhe“ u prosincu 1921. spriječio **Joseph Wirth**, koji je u međuvremenu postao kancelar. Učinio je to jednostavno predavši pismenu izjavu da je osobno odobrio te uplate i da je primio pouzdane informacije kako su sredstva potrošena namjenski.

Dana 8. ožujka 1921., otprilike dva tjedna prije plebiscita, Međusaveznička komisija je nastavila svoja nastojanja da smanji prostor za nasilje tako što je zabranila prosvjede, javni prikaz zastava i postera, širenje pismenih propagandnih materijala, pa čak i prodaju alkoholnih pića. Već ranije je osnovana mješovita Plebiscitarna policija, te su gotovo svi krivični postupci stavljeni pod nadležnost međusavezničkog sudstva. K tome su dovedena još četiri britanska bataljuna kako bi osigurali glasovanje na dan plebiscita. Ipak, bilo je nekoliko desetaka incidenata na istoku Gornje Šleske u tjednu prije plebiscita, u kojima je poginulo nekoliko Poljaka i Nijemaca.

Rezultat plebiscita po kojemu je oko 200 000 Poljaka glasovalo za Njemačku potaknuo je, kao što je ranije navedeno, pretpostavke da iza toga stoji njemački terorizam. Međutim, ta teorija postaje upitna ako uzmemo u obzir nekoliko stvari. Kao prvo, glasovanje je bilo tajno i čuvano dovoljnim brojem savezničkih službenika. S obzirom na to, njemački teror bi se morao oslanjati na odvratanje poznatih poljskih simpatizera od izlaska na glasovanje, a slično poljsko nastojanje na odvratanje onih koji su podržavali Njemačku. Međutim, izlaznost je na obje strane bila izrazito visoka: ukupno je izašlo 97,5% birača, a ako oduzmemo vanjske glasače, izlaznost se penje na čak oko 99%. Dakle, o uspješnom sprečavanju glasovanja ne može biti govora.

Tooley daje dubinsku analizu koja uključuje predratnu i poslijeratnu izbornu izlaznost i opcije za koju su stanovnici glasovali, potom socioekonomsku sliku pojedinih dijelova Gornje Šleske, trendove promjene postotaka glasova na izborima, pitanje tko je u pojedinim trenucima kontrolirao koje okruge, te međudjelovanje svih tih faktora. U ovome radu ona neće biti rezimirana budući da bi to uzelo previše prostora, no dovoljno je reći kako Tooley po mišljenju autora ovoga diplomskog rada uvjerljivo argumentira da terorizam – s koje god strane on dolazio – nije pomogao strani koja ga je koristila, a u nekim je slučajevima možda čak i pojačao suprotnu stranu na području gdje je provođen. Sve u svemu, rezultat plebiscita u Gornjoj Šleskoj može se smatrati reprezentativnim odrazom stavova tamošnjeg stanovništva. Činjenicu da je značajan dio tih ljudi, prvenstveno onih čiji je materinji jezik bio poljski odnosno njegov šleski dijalekt, glasovao za Njemačku može se objasniti time da se oni nisu vodili samo etničkom lojalnošću ili željom da žive u državi u kojoj je njihov jezik službeni, nego i drugim razmatranjima, prvenstveno ekonomskim.

4.11. Treći šleski ustanak

Jedan novinski članak koji je 1. svibnja 1921. u novinama *Grenzzeitung* pod naslovom „Diplomati su progovorili“ objavio Wojciech Korfanty doveo je do još jedne eksplozije nezadovoljstva, pa i nasilja. Naime, sadržavao je neistinitu tvrdnju da je prihvaćen plan Percivala i De Marinisa te da će Poljskoj pripasti samo Pless i Rybnik te dio Kattowitza, što je navelo poljske radnike na štrajk a poljske mladiće iz Poljske na prelazak granice. Počeo je **Treći šleski ustanak**, veći i dužeg trajanja od prethodnih.²²⁶

²²⁶ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 376. i Tooley, „German Political Violence“, 94.

Za razliku od prva dva ustanka, u ovome nije bilo ničega spontanog. Iako su novinski članak i prosvjedi poslužili kao povod, stupanj organizacije i učinkovitosti koji su bili vidljivi od samog početka Trećega ustanka nisu ostavljali sumnje: radilo se o dobro i dugo pripremanoj pobuni.²²⁷

Gornjošleska Poljska vojna organizacija tada je brojala preko 40 000 ljudi, te su njezini vođe dan prije objave Korfantyjevog članka zapravo nagovorili Korfantyja da potpiše zapovijed da se zauzme istok Gornje Šleske, iako on nije bio siguran da se radi o dobroj odluci, a poljska vlada joj se čak i protivila.²²⁸

Čim je ustanak izbio, zauzete su sve ceste i željeznice na poljskoj granici, tako da je osiguran pristup pojačanjima iz Poljske. Poljski dio Plebiscitarne policije smjesta je prešao na stranu ustanika, te zarobio njemačke članove te policije.²²⁹

Ustanici su brzo napredovali do Korfantyjeve linije. Korfanty nije krio da vodi ustanak, a i Nijemcima i saveznicima je zaprijetio da će na znak bilo kakvog otpora ustanici uništiti rudnike i tvornice. Poljski ustanici dolazili su i iz Poljske, preko otvorene granice. To je poticalo sumnje da ustanici surađuju s Poljskom, iako je već trećeg dana ustanka Korfanty objavio da ga je poljska vlada smijenila s položaja poljskog plebiscitarnog povjerenika.²³⁰

Pokazalo se da nije bilo osnova za strah od intervencije savezničkih trupa protiv Poljaka. Dvije tisuće britanskih vojnika bile su povučene odmah nakon plebiscita, a francuske snage nisu učinile ništa, nego su se samo povukle pred Poljacima. Jedino su Talijani pružili otpor – poginulo ih je dvadeset, no bilo ih je premalo da zaustave poljske ustanike. U Londonu je francuska pasivnost dočekana s negodovanjem, te se u britanskom parlamentu mnogo raspravljalo o pitanju Gornje Šleske, naročito s obzirom na bojazni o potencijalnoj francuskoj dominaciji u Europi.²³¹

Njemačka se gotovo istovremeno s izbijanjem Trećeg šleskog ustanka suočila s još jednim teškim problemom: saveznici upravo 5. svibnja 1921. daju ultimatum Njemačkoj. Traže prihvaćanje sporazuma o ratnoj odšteti u iznosu od 132 milijarde zlatnih maraka (i jedne milijarde smjesta), uz prijetnju okupacije cijelog Ruhra ukoliko Njemačka ne pristane.

²²⁷ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 376.

²²⁸ Tooley, „German Political Violence“, 94-95.

²²⁹ Ibid., 95.

²³⁰ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 376.

²³¹ Tooley, „German Political Violence“, 95. i Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 376.

To dovodi do pada njemačke vlade te dolaska nove na čelu s **Josephom Wirthom**, koja je namjeravala pristati.²³²

Hatzfeldt i zapovjednik njemačke kopnene vojske **Hans von Seeckt** smatrali su da direktna vojna intervencija Njemačke ne dolazi u obzir, s čime se 5. svibnja složila i njemačka vlada. Seeckt je 9. svibnja na posljednjem sastanku vlade izvijestio da se u Breslauu skupljaju jedinice *Freikorpsa* i spremaju protuudar u Gornjoj Šleskoj. Seeckt je smatrao da vlada treba odobriti njihovo organiziranje (koje su inače u tom trenutku financirali Spiecker i von Kahlden), no ne i njihov ulazak u Gornju Šlesku. Novi kancelar Wirth i ministar obrane Gessler nisu poslušali Seeckta; odlučili su poslati *Freikorps* u Gornju Šlesku, te su se u tu svrhu 18. svibnja sastali s general-pukovnikom **Karlom Höferom** i postavili ga na čelo tih snaga. Iako je dakle tajno pripremala paravojsnu intervenciju, njemačka vlada joj se javno službeno i dalje protivila.²³³ Ni Britanci te snage javno nisu podržavali, a francuske će ih trupe nastojati razoružati i raspustiti.²³⁴

U skladu s dotadašnjom politikom, službeni Berlin je nastojao kroz suradnju po pitanju reparacija dobiti ustupke u Gornjoj Šleskoj. Njemačke vlasti su istaknule da i saveznici prema odredbama Versajskog sporazuma imaju obveze, konkretno održavanje reda i mira u Gornjoj Šleskoj, što uključuje suzbijanje poljskih ustanaka. Lloyd George ih je po tom pitanju 13. svibnja javno podržao, čak rekavši i da ukoliko saveznici neće provoditi odredbe Versajskog sporazuma na terenu, trebaju to dopustiti Nijemcima. Briand je tu ideju oštro osudio, napomenuvši da bi dolazak njemačkih snaga smatrao napadom na Poljsku – a time i na Francusku. Umjesto toga, Briand je predložio da Britanci ponovno pošalju vojnike koji bi pojačali saveznički kontingent u Gornjoj Šleskoj. Diplomatskom akcijom tenzije su uskoro smirene, a Britanci prihvatili slanje 5000 vojnika u Gornju Šlesku.²³⁵

U trenutku kad je Höfer dobio zapovjedništvo, *Freikorps* skupine poput *Organisation Escherisch*, bavarskog *Freikorpsa Oberland*, dobrovoljačke grupe Rossbach i niza studentskih bataljuna već su ušle u Gornju Šlesku. U borbu ulaze 18. svibnja na sjeveru Gornje Šleske, no već unutar dva dana sukob paravojski širi se sve do juga te pokrajine. Savezničke snage, uključujući britanske koje su se do tada vratile, nisu uspjele razdvojiti zaraćene strane. Dana 21. svibnja došlo je do **bitke na Annabergu** (polj. **Góra Świątej**

²³² Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 376-377.

²³³ Tooley, „German Political Violence“, 95.

²³⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 377-378.

²³⁵ Ibid., 377.

Anny; hrvatski naziv bi bio Gora Svete Ane), brdu na jugoistoku Gornje Šleske. U toj najvećoj bitci šleskih ustanaka njemačke su snage uspjele osvojiti tamošnji utvrđeni položaj poljskih ustanika.²³⁶

Slika 4. Amfiteatar na Góri Świętej Anny, izgrađen u doba nacističke Njemačke. U pozadini je spomenik poljskim ustanicima.

²³⁶ Tooley, „German Political Violence“, 95-96.

Slika 5. Spomenik poljskim ustanicima na Góri Świętej Anny, izgrađen 1955.

Sve u svemu, njemačke „samoobrambene“ jedinice uspješnom su protuofenzivom ponovno zauzele brojne važne položaje. Ipak, postojao je stanovit oprez u Berlinu, koji nije želio da ofenziva ode predaleko, budući da su poljski ustanici i dalje prijetili uništenjem industrijskih postrojenja. Bojazan je postojala i u Londonu, jer je mogući sukob njemačkih i francuskih snaga u Gornjoj Šleskoj mogao Francuskoj poslužiti kao povod za invaziju Ruhrskog područja, što nije odgovaralo britanskim interesima.²³⁷

Početak lipnja plebiscitarna komisija nastojala je uspostaviti neutralno područje između poljskih ustaničkih i njemačkih paravojnih snaga. Svatko je utjecao na vlastite „klijente“: Le Rond na Korfantyja, a zapovjednik novopridošlih britanskih snaga, general Henneker, na Höfera. To nastojanje urodilo je plodom: neutralna zona je uspostavljena, a početkom srpnja je provedeno i istovremeno povlačenje njemačkih i poljskih snaga iz Gornje Šleske.²³⁸

²³⁷ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 378.

²³⁸ Ibid., 378-379.

Savezničke snage su do 7. srpnja uspjela vratiti nadzor nad Gornjom Šleskom, uz iznimku istočne trećine te pokrajine, koja je ostala pod kontrolom poljskih ustanika.²³⁹

4.11.1. Treći šleski ustanak u zagrebačkim novinama

Hrvat, Narodna politika i *Večer* prvu vijest o ustanku daju 4. svibnja. Citiraju se njemačke vijesti o uništenju nekoliko željezničkih mostova u Gornjoj Šleskoj, te prekidu telefonskih veza sa Katovicama (njem. Kattowitz) i Ribnikom (Rybnik). Francusko konjaništvo se noć ranije sukobilo s poljskim ustanicima u Tarnovicama (Tarnowitz), te ih je raspršilo ubivši dvojicu. Međusaveznička komisija proglašava opsadno stanje za okruge Bitom (njem. Beuthen), Katowice, Ribnik, Zabrze (Hindenburg), Tarnovice i Ratibor. Javlja se i da su poljski rudari protjerali njemačke radnike. Sve novine vijesti prenose od istih izvora, te među njima nema značajnijih razlika. Dva dana kasnije vijesti u *Hrvatu* su već značajno opširnije, dok *Narodna politika* tek 9. svibnja ponovno donosi vijest iz Gornje Šleske, koja zapravo tek pobliže objašnjava događaje iz prvog dana ustanka.

Obzor, zanimljivo, 4. svibnja donosi nešto drugačije vijesti (a vijesti prenesene u drugim novinama bit će objavljene u idućem broju *Obzora*). Spominje se ulazak poljskih ustanika u Bitom, gdje patroliraju i francuski vojnici uz podršku tenkova. U Gornjoj Šleskoj 55 od 72 rudnika i 119 od 140 tisuća rudara je u štrajku. Srušena su dva željeznička mosta kod Gornjeg Glogova (njem. Glogau, polj. Głogów), a ustanici napadaju Katowice pritom ne mareći za prisutnost savezničkih tenkova.

Obzor je donio i komentar o općem njemačko-poljskom sukobu još dan ranije, 3. svibnja. U članku „Dvije borbe za egzistenciju“ navodi se kako u Njemačkoj vlada strah pred neizvjesnošću diplomatske borbe, te su predsjednik Friedrich Ebert i ministar vanjskih poslova Walter Simons pokušali dati ostavku, koja je za sada otklonjena zahvaljujući podršci većine u Reichstagu. Nijemci smatraju da će istovremeno s francuskim zaposjednućem Ruhorskog područja i vojska Poljske ući u Gornju Šlesku, što bi svakako dovelo do ustanka tamošnjeg njemačkog stanovništva. Njemačka bi vojno reagirala jedino ukoliko Poljska za to dobije podršku maksimalno jedne od glavnih sila Antante, a i to bi bilo rizično. Saveznici su i dalje podijeljeni – Francuska protiv Engleske, dok se Italija drži po strani. Autor smatra da

²³⁹ Tooley, „German Political Violence“, 96.

Njemačkoj može ići na ruku trend jačanja ekonomskih motiva u politici savezničkih država, a za sve od njih osim za Francusku to bi značilo popuštanje Njemačkoj.

Već 7. svibnja *Obzor* kao prvi članak, pod naslovom „Ustanak u Gornjoj Šleskoj“, daje analizu držanja Antante. Izražava se zabrinutost da bi sukob u Gornjoj Šleskoj mogao uzrokovati novi veliki europski rat. Nepoznati autor za to prvenstveno krivi oklijevanje Antante da brže pristupi podjeli Gornje Šleske sukladno rezultatu plebiscita, te ima razumijevanja za frustriranost poljskog stanovništva te regije i njihovu odluku da pokušaju stvoriti situaciju svršenog čina.

U članku „Kaos u Gornjoj Šleskoj“ objavljenom u *Obzoru* 11. svibnja, autor navodi kako Korfanty „navodno nije ni u kakvoj vezi sa službenom Poljskom“, te da savezničke snage u nekim mjestima sprečavaju Poljake da ih zauzmu, no da ih je premalo da zaustave ustanak. Vlade Antante su izvršile pritisak na Njemačku i Poljsku da spriječe njihovo miješanje u Gornjoj Šleskoj i mogući direktan vojni sukob dviju država. Autor ipak smatra da poljska i njemačka vlada nastoje smiriti strasti, za razliku od nekih njemačkih militarističkih krugova koji se nadaju ratu i dopuštenju Antante da se Njemačka ponovno naoruža, te krugova u Poljskoj koji su smatrali da bi rat mogao biti isplativ jer bi Francuska čvrsto podržala Poljsku. Posebno je zanimljiv odlomak gdje autor tvrdi da je neovisnost Korfantya od Poljske samo privid, te da je za Poljsku Gornja Šleska značajna više zbog „nacionalnog prestiža“, nego zbog gospodarskih razloga kao za Njemačku.

Dana 14. svibnja je u *Obzoru* objavljen članak naslova „Poljski ustanak“. Nepoznati autor govori o tradiciji poljskih ustanaka, bilo u Poljsko-Litavskoj Uniji, bilo kasnije protiv sila djelateljica. U prvom dobu oni su bili ustanci plemstva protiv kralja ili naroda protiv plemstva, dok su u podijeljenoj Poljskoj oni bili borba potlačenog naroda za slobodu. Autor smatra da Treći šleski ustanak spaja te dvije tradicije, budući da je istovremeno politički pokret za nezavisnost i opravdana socijalna borba radnika i „srednje inteligencije“ protiv njemačkih industrijalaca i birokrata koja se nije mogla izbjeći. Autor ne dvojiti da Poljska pomaže ustanike. Uglavnom, radi se o prvom nedvojbeno propoljski intoniranom komentaru. Ipak, relativna neutralnost *Obzora* ne dolazi u pitanje, budući da već 17. svibnja možemo vidjeti negativno intoniranu vijest o pljačkanju koje poljski ustanici provode u Katovicama, no *Obzor* pored toga piše npr. i o protupoljskom proglasu pangermanističke organizacije *Ostmarkverein*.

Još jedna zanimljiva *Obzorova* analiza jest biografski tekst o Wojciechu Korfantyju objavljen pod naslovom „Pitanje Gornje Šleske. Korfanty“ 20. svibnja 1921. godine. Kratko izloživši Korfantyjevo javno djelovanje od početaka karijere pa sve do tadašnjega trenutka, nepotpisani autor odaje dojam stanovitog divljenja, ili u najmanju ruku poštovanja prema Korfantyju. Jedina donekle negativna opaska je da Korfanty, među ostalim karakteristikama, pokazuje „u stanovitoj mjeri sklonost demagogiji“, no to je vrlo mali element inače pozitivnog opisa.

Sve u svemu, tijekom prvoga mjeseca ustanka, *Obzor* će nadmašiti druge novine utoliko što doslovce svakog dana svibnja 1921. daje vijesti o Gornjoj Šleskoj, i to na naslovnoj stranici.

Večer u doba Trećeg šleskog ustanka uglavnom ne daje komentare, nego isključivo nudi vijesti, koje su ponekad i opširnije nego npr. u *Hrvatu*. Ipak, 12. kolovoza je u *Večeri* pod naslovom „Sudbonosni rad Vrhovnog vijeća“ izašao članak koji se može smatrati nečime između obavijesti i komentara. Radi se o nekoliko vijesti pretočenih u narativni oblik, uz jednostavne osvrtne nepoznatog autora, koji npr. ističe kompleksnost trenutačnih međunarodnih sporova, te poziva na mirno čekanje zaključaka Vrhovnog vijeća Antante.

Hrvat tijekom prvih mjesec dana Trećega šleskog ustanka daje vijesti o situaciji u Gornjoj Šleskoj u većini brojeva. U početku je veći fokus na potezima ustanika i praćenju oružanih sukoba, no nakon 19. svibnja naslovi sve više ističu podijeljenost među saveznicima. U jednoj vijesti 27. svibnja spomenuta je i mogućnost autonomije Gornje Šleske, koja bi potencijalno bila provedena po uzoru na rješenje za Saarsko područje (istu vijest tada prenosi i *Narodna politika*). Gornja Šleska bi na tridesetak godina bila odvojena od Njemačke, a njome bi upravljala međusaveznička komisija. Spominjale su se i različite ideje o podjeli Gornje Šleske, na primjer dva prijedloga talijanskog ministra vanjskih poslova grofa Carla Sforze u broju od 3. lipnja 1921. godine.

Prvi članak koji u *Hrvatu* iznosi komentar vezan uz Treći šleski ustanak objavljen je već 6. svibnja, pod naslovom „Poljački ustanak u Gornjoj Šleskoj“, anonimnog autora. Naglašava se da nema jednostavnog rješenja; njemačke tvrdnje da im je Gornja Šleska nužna za isplatu reparacija uzimaju se kao opravdane. Autor članka smatra da se Korfanty u pokretanju ustanka poveo za uspješnim primjerima D'Annunzia u Rijeci i poljskoga generala Lucjana Żeligowskoga u središnjoj Litvi, te da iza ustanka „nedvojbeno“ stoji vlada u Varšavi uz

prešutnu potporu Francuske. Poljski ustanici se prikazuju kao dobro naoružani i brojni, te se spominju njihovi sukobi sa savezničkim trupama i uzimanje talaca.

Tijekom srpnja nastavljaju se u *Hrvatu* vijesti o sporovima među saveznicima. Od izjava čelnika Antante o Gornjoj Šleskoj, najviše se prenose Briandove, kao i u lipnju. Krajem srpnja vijesti se uglavnom tiču nastojanja da se za Gornju Šlesku dogovori trajno rješenje te se spominje da će u Gornju Šlesku doći novi kontingent francuskih vojnika. Situacija još nije sasvim mirna: 29. srpnja spominju se novi neredi u Gornjoj Šleskoj, ali i u Poznanjskoj regiji. U isto vrijeme se ozbiljno razmatra i mogućnost da bi Poljska mogla postati članicom Male antante, te se u malome članku istoga dana spominje kako je čak i češka štampa gotovo sasvim suglasna s time. Vijest od 8. kolovoza sadržavala je uvjete koje je Poljska dala za priključenje tome savezu, te spominje da se češko javno mnijenje protivilo njihovom ispunjavanju. Naravno, Poljska u konačnici neće pristupiti Maloj antanti.

Mogućnost novoga ustanka spominje se 3. kolovoza u *Hrvatu* kao ozbiljna prijetnja.

Narodna politika tijekom prva se dva tjedna od izbijanja ustanka manje bavila pitanjem Gornje Šleske nego *Hrvat*, no od 17. svibnja do 4. lipnja donosi neku vijest ili komentar u gotovo svakom broju. *Narodna politika* je 18. svibnja prenijela Korfantyjevu izjavu u kojoj on hvali napore poljskih ustanika, te se slaže s povlačenjem poljskih četa s velikog dijela teritorija Gornje Šleske ukoliko ih zamijene savezničke snage, a ne njemačke. Dva dana kasnije spomenut je u odlomku „Naša politika prema Poljskoj“ upit narodnog poslanika (zastupnika u Ustavotvornoj skupštini) i slovenskog klerikalca dr. Antona Korošca koji se suprotstavio navodnom prostačkom vrijeđanju poljskoga naroda koje su provodili neki beogradski listovi.

Bilo kakve dvojbe o stavu uredništva *Narodne politike* razriješene su 23. svibnja, kada je pod naslovom „U glavnom stanu Korfantyjevu.“ objavljen ulomak iz jednog francuskog lista, čiji je dopisnik u Sosnovicu (njem. Sosnowitz, polj. Sosnowiec) zapisao iznimno pozitivne dojmove o poljskim ustanicima; ničega sličnog u prilog Nijemcima u *Narodnoj politici* nije bilo ni do tada, niti kasnije. Već idućega dana propoljsko izvještavanje je dodatno pojačano već spomenutim, ali ovaj put direktno i u potpunosti prenesenim Koroščevim upitom, koji je intoniran na način da apsolutno podržava poljsku stranu u gornjošleskom sukobu. Nadalje, 30. svibnja *Narodna politika* od francuskog lista *La Libre Parole* preuzima i tekst govora poljskoga premijera Wincentyja Witosa u Sejmu („Witošev govor o Gornjoj Šleskoj“), u kojemu naglašava da poljska vlada nije odobrila ustanak, te da Korfanty postupa neovisno od

nje, no i za Poljsku i za Korfantyja tvrdi da imaju najbolje namjere i želju spriječiti nasilje i zločine. Znakovito je i da članak završava gotovo patetičnim izrazom razumijevanja prema Poljacima koje iznosi nepoznati novinar iz *Narodne politike*. Dana 2. lipnja pod naslovom „Primirje u Gornjoj Šleziji“ prenosi se još jedan Korfantyjev proglas, kojim je od svojih snaga zatražio da obustave borbena djelovanja budući da je sklopljeno primirje. Valja još spomenuti i članak naslovljen „Likvidacija dvaju pitanja“, objavljen 4. srpnja, u kojemu nepoznati autor daje svoje mišljenje prema kojemu su na strani Nijemaca sila i novčano dobro potpomognuta propaganda, dok se Poljaci bore za svoja prava i imaju moralnu snagu na svojoj strani. Konačno, 30. srpnja se u većem članku pod naslovom „Naša vanjska politika“ kritizira velik dio vanjske politike Kraljevstva SHS, uključujući i onu prema Poljskoj; štoviše, direktno se poručuje da „Srpski diplomati ne trpe Poljske [*sic*] radi dvojakih razloga: jer je katolička država i jer posjeduje dijelove bivše Rusije“. S obzirom na sve navedeno, može se zaključiti da se *Narodna politika* u potpunosti opredijelila za jednu stranu u gornjošleskom sukobu, što predstavlja mnogo veću pristranost od one kod bilo kojih drugih razmatranih zagrebačkih novina.

Što se tiče stavova *Hrvata* o domaćoj politici, ističe se ponavljanje kroz više brojeva liste desetero zastupnika hrvatske nacionalnosti koji su omogućili donošenje Vidovdanskog ustava, te ih se zbog toga praktički proziva za izdaju (vidjeti npr. *Hrvat* objavljen 8. lipnja). Stav prema centralizmu i tadašnjim državnim vlastima nedvojbeno je kritičan. K tome, tekst pod podnaslovom „Klerikalci o dru. Trumbiću“ od 7. lipnja pokazuje nepovoljan stav prema klerikalcima – opciji koju podržava *Narodna politika*.

Ni *Narodna politika* nije zaostajala u kritici nacrtu ustava, što se npr. vidi u članku „Protiv nepravednog nacrtu ustava“ od 2. svibnja 1921. koji prenosi govor zastupnika Hrvatske pučke stranke dr. Janka Šimraka u Ustavotvornoj skupštini. Klerikalna orijentacija vidljiva je npr. u *Narodnoj politici* od 7. svibnja, kada je cijelu naslovnicu zauzeo članak o konferencijama jugoslavenskog katoličkog episkopata u Zagrebu. Jasno je vidljiv i antisemitizam *Narodne politike*, npr u odlomku od 6. svibnja naslovljenom „Tko vlada u Rusiji?“ ili u članku „Židovska politika Lloyd Georgea“ iz broja objavljenog 1. lipnja.

4.12. Konačni pokušaj separatizma²⁴⁰

Ranije je spomenuto da je separatistički pokret dobio još jednu priliku za djelovanje nakon početka Trećeg šleskog ustanka. Ipak, njihova strategija neće biti direktno pozivanje na nezavisnost, nego će ići putem zahtjeva za statusom savezne države.

Ponovna aktivacija separatizma u svibnju 1921. imala je jak konkretan povod: Antantinu odluku da će Gornja Šleska biti podijeljena. Cilj je bio stvoriti saveznu državu bez prethodnog plebiscita o tom pitanju, a prije nego Vrhovno vijeće Antante donese konačnu odluku po kojoj će podjela biti izvršena. Takav plan je imao široku podršku među nepoljskim strankama u Gornjoj Šleskoj; separatisti su formalno slali apele i tamošnjim Poljacima, no bez očekivanja da će od toga biti konkretnih rezultata – cilj je bio tek predstaviti pokret za slobodnu državu kao predstavnike čitavog stanovništva Gornje Šleske, bez obzira na nacionalnost.

Separatistički pokret je traženi status savezne države predstavio kao očuvanje cjelovitosti Gornje Šleske, pod upravom Gornjih Šleza i zaštitom Lige naroda. Njemačka vlada je čak neslužbeno – budući da se Vijeće ambasadora već negativno izjasnilo o autonomaštvu – podržavala taj projekt, jer se nadala da bi u slučaju njegovog ostvarenja Gornja Šleska ostala cjelovita, ali pod jakim njemačkim utjecajem. U razgovoru 24. lipnja 1921. s britanskim otpravnikom poslova, lordom Kilmarnockom, bivši njemački ministar financija **Matthias Erzberger** je izložio upravo takav plan – stvaranje neutralne Gornje Šleske pod patronatom Lige naroda i utjecajem Njemačke. Štoviše, njemačka vlada je poslala Ewalda Latacza na te pregovore kao stručnjaka za pitanja autonomije. Međutim, prijedlozi su bili praktički ignorirani, pa se njemačka vlada vratila na stav koji je zauzela prije plebiscita.

4.13. Diplomatska borba za razgraničenje²⁴¹

Još tijekom trajanja Trećeg šleskog ustanka došlo je do kadrovske promjene u plebiscitarnoj komisiji. Britanski predstavnik Percival doživio je živčani slom, pa ga je zamijenio dotadašnji britanski predstavnik na komisiji za Porajnje, **Sir Harold Stuart**. Iako je Stuart bio sklon davanju nešto većeg dijela Gornje Šleske Poljskoj, smatrao je da cijelo industrijsko područje treba ostati u okrilju Njemačke, tako da se ni on nije mogao složiti s Le

²⁴⁰ Literatura za potpoglavlje: Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces“, 320.

²⁴¹ Literatura za potpoglavlje: Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 379-385.

Rondon o pitanju granica. Tu prepreku je Curzon u lipnju pokušao riješiti zatraživši od Brianda da Le Ronda smjeni, no Briand je tome bio sasvim nesklon.

Suočivši se s diplomatskom pat-pozicijom, Britanci su u lipnju i srpnju nastojali ishoditi raniji sastanak Vrhovnog vijeća, s ciljem konačne podjele Gornje Šleske. Kao i obično, mogli su računati na talijansku podršku, koja nije bila samo izazvana strahom od francuske moći, već je dijelom osigurana i zahvaljujući njemačkom lobiranju u Rimu (uz značajna obećanja Italiji u vidu dostave gornjošleskog ugljena i dodjele udjela u tamošnjoj industriji). Briand je, svjestan francuske usamljenosti, pokušao odgoditi sastanak, no naposljetku je morao popustiti i prihvatiti da se on održi početkom kolovoza u Parizu. Ipak, i Britanci i Talijani su nadalje bili diplomatski oprezniji, jer su bili svjesni da bi u nedostatku kompromisa došlo do neželjenog pucanja savezništva s Francuskom.

Britanski delegat Eyre Crowe još je početkom lipnja upozorio njemačkog veleposlanika u Londonu Friedricha Sthamera da njemačko inzistiranje na zadržavanju cijele Gornje Šleske nije realno. Briand je nekoliko dana prije sastanka Vrhovnog vijeća potegnuo to pitanje, rekavši njemačkom otpravniku poslova **Leopoldu von Hoeschu** da od Njemačke traži predaju Rybnika, Plessa i industrijskih područja Poljskoj. Zauzvrat je ponudio stvaranje protuboljševičkog bloka čije bi članice bile Francuska, Njemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Američke Države. Nadalje, smatrao je da bi se moglo provesti rješenje koje bi Poljskoj dalo „prividni suverenitet“, ali bi realnu kontrolu nad industrijom zadržali Nijemci. Ipak, njemački ministar vanjskih poslova **Friedrich Rosen** je Hoeschu odmah rekao da Briandu prenese odgovor kako Njemačka ostaje pri stavu da nikakvi teritorijalni ustupci Poljskoj nisu mogući.

Međutim, ni Britanci nisu prihvaćali njemački zahtjev za cijelim područjem Gornje Šleske. Britanski veleposlanik u Francuskoj **lord Hardinge** je Hoeschu rekao da je ustupak nužan radi francuskog javnog mnijenja. Hoesch je naglasio da je industrijsko područje Njemačkoj važno, no implicirao je da bi Rybnik i Pless mogli biti predani Poljskoj – u čemu je odstupio od službene njemačke politike. Hardinge je obećao da će Lloyd George riješiti problem granica, te da bi prebacivanje tog pitanja u nadležnost Lige naroda bilo nesmotreno.

Petodnevni sastanak Vrhovnog vijeća započeo je 8. kolovoza 1921. Lloyd George i Briand bili su najvažniji sudionici, iako su sudjelovali i talijanski premijer Ivanoe Bonomi te ministar vanjskih poslova Torretta, kao i predstavnici Japana te promatrači iz SAD-a. Štoviše, pitanje Gornje Šleske je kulminiralo osobnim obračunom Brianda i Lloyd Georgea, iako su

njihovi pristupi bili različiti. Briandovo izlaganje bilo je smireno, uz zazivanje savezničke sloge u tom „teškom“ i „delikatnom“ pitanju. Lloyd George je pak, uz govor o „pravdi i poštenju“, napadao Francuze optužujući ih za obuzetost vlastitom sigurnošću, pa i za „boljševičku ideju“ krađe od bogatih Nijemaca kako bi dali siromašnim Poljacima. Te predstave za javnost nisu mogle dovesti do dogovora, pa su pregovori zapravo vođeni nakon toga, iza zatvorenih vrata.

Briand i Lloyd George složili su se da poljoprivredna područja Gornje Šleske – većinski njemačka na sjeveru i zapadu, a većinski Poljska na jugoistoku – pripadnu Njemačkoj u prvom, a Poljskoj u drugom slučaju. Međutim, industrijsko područje, gdje su rudnici i tvornice bili gusto koncentrirani, bilo je toliko sporno da su se dvojica vođa sukobljavali oko pripadnosti gotovo svakog naselja. Lloyd George je pritom tvrdio da Poljaci neće moći adekvatno iskoristiti gospodarski potencijal Gornje Šleske, a da bi njen gubitak pritom predstavljao katastrofu za Njemačku – a Brianda je optuživao da upravo to želi i izazvati.

Ipak, došlo je do stanovitog kompromisa. Lloyd George je pristao dati dio industrijskog područja Poljskoj, iako bi Njemačkoj ostala većina rudnika i industrije. Briand je taj prijedlog obećao dati na uvid svojim ministrima, no Britanci i Talijani su vjerovali da ga francuska vlada neće prihvatiti. Odlučili su da će u tom slučaju rješavanje problema ipak prenijeti na Ligu naroda. Francuska vlada je 12. kolovoza prijedlog uistinu odbila, pa je Lloyd George, dobivši Briandov pristanak, odlučio da će pitanje granica biti predano na razmatranje Ligi naroda.

Iako inicijalni francuski model rješenja nije bio prihvaćen, prijenos nadležnosti u domenu Lige naroda viđen je kao pobjeda za Francusku i Poljsku. Nijemci su tim potezom bili razočarani. Što se tiče same Lige naroda, ona je upravo dobila prvu priliku da razriješi veliki međunarodni spor među velikim silama. Budući da se stalne članice Vijeća Lige nisu mogle dogovoriti oko rješenja graničnog pitanja u Gornjoj Šleskoj, odluka o prijedlogu granice je dana privremenim članicama: Belgiji, Španjolskoj, Kini i Brazilu. Njemačka je intenzivnom diplomatskom aktivnošću uspjela nagovoriti Španjolsku da podrži novi njemački prijedlog, koji je dopuštao mogućnost teritorijalnog kompromisa u Gornjoj Šleskoj, ali ne u industrijskom području.

Komisija Lige naroda je u rujnu 1921. kao stručnjake za granično pitanje postavila dva čovjeka: Herolda²⁴² iz Švicarske i Františka Hodáča iz Čehoslovačke. Nijemci su negodovali, smatrajući da Hodač kao predstavnik Čehoslovačke neće biti neutralan, u čemu su donekle imali pravo. Naime, čehoslovački ministar vanjskih poslova **Edvard Beneš** je usprkos problemima u odnosima s Poljskom (prvenstveno oko sporne aneksije Tešina/Cieszyna) podržavao francuski i poljski stav po pitanju plebiscitarnog područja Gornje Šleske, iako je njegova podrška uglavnom bila ograničena na verbalne iskaze potpore.

Kako se početkom listopada bližio trenutak odluke, Nijemci su dobili obavijesti da će ona po njih biti nepovoljna. Pokušaji nagovaranja Britanaca da interveniraju bili su neuspješni; Curzon je odgovorio kako odluka više nije na njima niti na Francuzima.

Dana 12. listopada 1921. Vrhovno vijeće primilo je preporuku Lige naroda. Granica je trebala ići kroz industrijsko područje, no uspostavile bi se i mjere koje bi privremeno osigurale održavanje gospodarske cjelovitosti regije (što je Briand neuspješno pokušao spriječiti, kako bi Poljska odmah mogla preuzeti punu kontrolu nad dodijeljenim područjem). Njemačkoj će pripasti 57% stanovništva i 70% teritorija Gornje Šleske (Poljskoj je pripalo područje koje su zauzeli ustanici²⁴³), što se čini relativno prihvatljivim za Njemačku s obzirom na to da je na plebiscitu za Njemačku glasovalo 60% ljudi i 55% naselja. Međutim, granica je u industrijskom trokutu povučena tako da je Poljskoj ostavila većinu industrijskih postrojenja te čak tri četvrtine ugljena i ruda.²⁴⁴

Predviđena je i uspostava „**Gornjošleske mješovite komisije**“ s ciljem rješavanja problema gospodarske prirode, kao i sporova vezanih uz nacionalne manjine. U njoj treba biti podjednak broj Nijemaca i Poljaka, uz još jednog neutralnog pripadnika.

Već 15. listopada Vijeće ambasadora je prihvatilo prijedloge Lige naroda, čime je formalno prihvaćena konačna podjela Gornje Šleske.

²⁴² Njegovo osobno ime autor ovog diplomskog rada nije uspio pronaći.

²⁴³ Tooley, „German Political Violence“, 96.

²⁴⁴ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 384-385.

4.14. Podjela Gornje Šleske i stanje nakon ustanaka

Krajem listopada, Poljska i Njemačka su usprkos zamjerkama prihvatile odluku o podjeli. Razočaranje je bilo naročito burno u Njemačkoj, gdje je rješenje dovelo do ostavke vlade (iako je Wirth ostao kancelar i u novoj vladi).²⁴⁵

Završetkom pregovora o podjeli, savezničke zemlje više nisu imale potrebu velikog diplomatskog angažiranja po pitanju Gornje Šleske. Sada dolaze na red poljski i njemački diplomati, koji tijekom idućih pola godine izravnim pregovorima dogovaraju sustav zaštite manjina i gospodarske suradnje. Za naredni period od 15 godina uspostavljeni su **Arbitražni tribunal** i ranije navedena **Gornjošleska mješovita komisija**, koji su pomogli rješavanju problema proisteklih iz razgraničenja kojime je podijeljeno jedno gusto naseljeno industrijsko područje.²⁴⁶

Konačna odluka o podjeli Gornje Šleske, donesena 20. listopada 1921. godine, označila je kraj svih realnih nada u ostvarenje ciljeva i separatista i autonomaša. Stanovništvo njemačkog dijela podijeljene Gornje Šleske je, naime, bilo zadovoljno statusom pruske pokrajine. Pokazalo je to na plebiscitu održanom 3. rujna 1922. godine, kada je velikom većinom glasova pobijedilo stajalište da Gornja Šleska treba ostati dijelom Pruske. Takva odluka nije bila iznenađujuća, budući da je prethodno Katolička narodna stranka Gornje Šleske pod utjecajem podjele i gospodarskih poteškoća izdala rezoluciju kojom je pozvala na prihvaćanje statusa pruske pokrajine.²⁴⁷

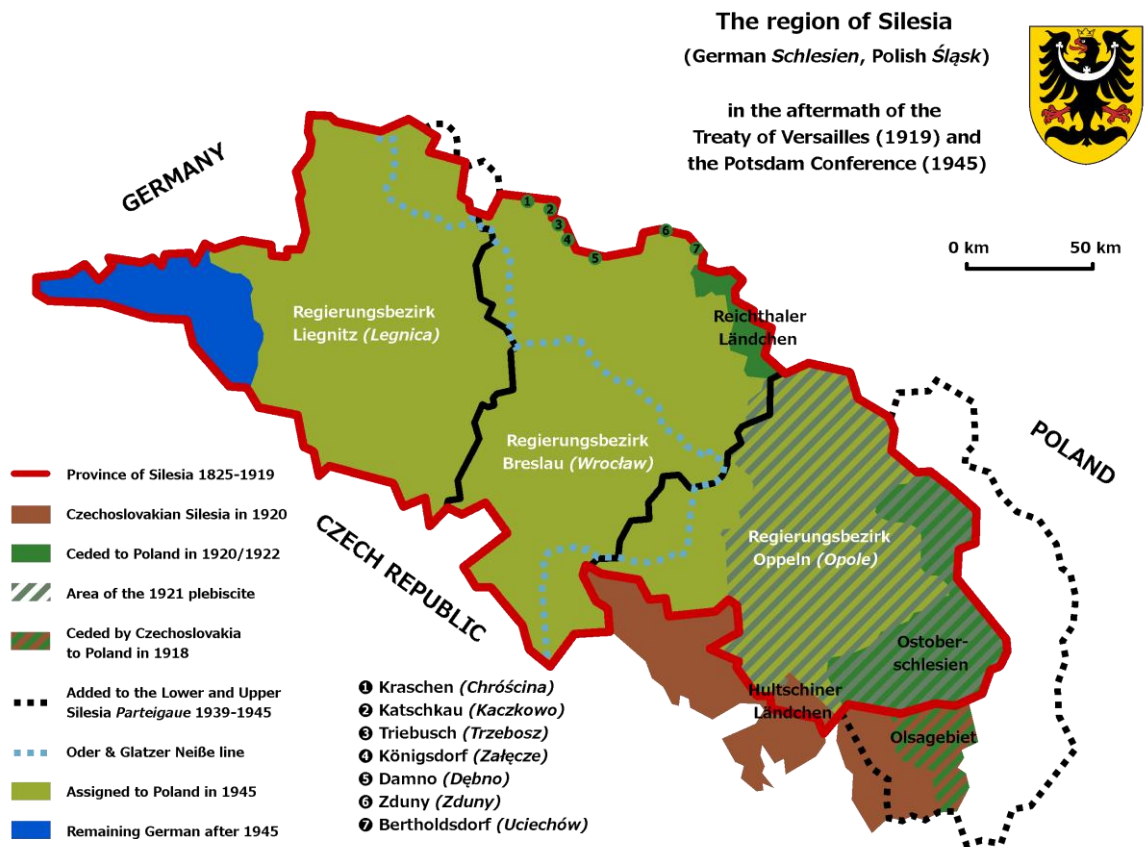
Predstavnici Poljske i Njemačke potpisali su 15. svibnja 1922. veoma detaljan **sporazum o statusu Gornje Šleske**, koji su već na kraju tog mjeseca ratificirali i Sejm i Reichstag – no znakovito je da je u tom trenutku u Reichstagu bila simbolika inače vezana uz dane žalosti. Saveznička okupacija okončana je u lipnju, kada su se zadnje savezničke trupe povukle s područja Gornje Šleske.²⁴⁸ Tako je uspostavljena podjela koja će trajati sve do napada Trećega Reicha na Poljsku 1. rujna 1939. godine.

²⁴⁵ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 385.

²⁴⁶ Ibid., 385.

²⁴⁷ Schattkowsky, „Separatism in the Eastern Provinces“, 320-321.

²⁴⁸ Campbell, „The Struggle for Upper Silesia“, 385.

Karta 4: Šleska i njezine teritorijalne promjene u 20. stoljeću. Podaci o licenci nalaze se u bibliografiji.

5. Zaključak

Obradivši problem šleskih ustanaka iz nekoliko aspekata, razmotrimo ponovno pitanja kojima je ovaj rad započet.

Mogu li se šleski ustanci karakterizirati tek kao sukob Poljaka i Nijemaca u svrhu osiguranja pripadnosti Gornje Šleske njihovim matičnim državama? Već sama činjenica da je rezultat plebiscita provedenog u ožujku 1921. godine bio otprilike 60 posto glasova za Njemačku, usprkos činjenici da se za približno isti postotak stanovništva smatralo da govori poljskim jezikom (odnosno njegovim šleskim dijalektom), sugerira da bi odgovor mogao biti drukčiji.

Uistinu, pregled literature koja je korištena u ovome diplomskom radu narušava sliku jednostavnog binarnog sukoba i daje odgovor na drugo postavljeno istraživačko pitanje, ono o uzroku naizgled neintuitivnog rezultata glasovanja na plebiscitu. Uz postojanje dva suprotstavljena nacionalistička bloka koji su imali manju ili veću potporu matičnih država i pojedinih stranih sila, u ondašnjoj Gornjoj Šleskoj možemo naići i na velik broj neodlučnih ili neopredijeljenih ljudi (prvenstveno onih poljskog, odnosno slavenskog porijekla) za privlačenje kojih su se nacionalne plebiscitarne propagandne kampanje natjecale. Nadalje, postojao je i lokalni pokret predvođen Katoličkom narodnom strankom čiji su članovi imali za cilj postići autonomiju ili čak punu nezavisnost za Gornju Šlesku. Taj pokret, iako uglavnom bliži pronjemačkoj opciji nego onoj koja je nastojala pripojiti Gornju Šlesku Republici Poljskoj, nije prezao od postavljanja zahtjeva njemačkoj i pruskoj vladi; štoviše, njemačka vlada taj je pokret shvaćala kao veoma ozbiljan faktor čije želje nije mogla ignorirati, usprkos tome što je njegova podrška uglavnom bila ograničena na gornjošleske ekonomske i klerikalne elite.

U ovom diplomskom radu objašnjeno je kako nacionalni osjećaji i politički teror zapravo nisu adekvatna tumačenja za razumijevanje plebiscitarne odluke velikog dijela stanovništva Gornje Šleske. Kako bismo bolje objasnili taj izborni rezultat, nužno je razumjeti specifičan lokalni mentalitet koji je prethodnih desetljeća nastao u sklopu zajedničke reakcije katoličkog stanovništva na *Kulturkampf*, bez obzira na nacionalnost; nadalje, u uvjetima gdje se značajan dio stanovništva nije u većoj mjeri identificirao niti s jednim nacionalnim pokretom ili je imao kompleksan, višeslojan identitet, kod takvih ljudi najveću važnost često dobivaju pitanja materijalne i fizičke sigurnosti. S obzirom na ondašnje stanje u Njemačkoj i u Poljskoj, ti ljudi

su u Njemačkoj vidjeli bolju i pouzdaniju garanciju zadovoljavajućeg životnog standarda i buduće stabilnosti državnog sustava.

Konačno, kakvu su sliku o gornjošleskim sukobima davale onodobne zagrebačke novine, te poklapaju li se njihovi urednički stavovi s hipotezama iznesenima o njihovim vjerojatnim pristranostima? Smatrano je da će nestranački *Jutarnji List*, *Obzor* i *Večer*, kao i pravaški *Hrvat*, po pitanju sukoba Poljaka i Nijemaca u stanovitoj mjeri simpatizirati poljsku stranu jer se radilo o slavenskom narodu koji je nedavno ponovno dobio nezavisnu državu te se u tom trenutku bori protiv njemačkog nacionalizma. Donedavno iskustvo života u Austro-Ugarskoj uz osjećaj dominacije Nijemaca i Mađara pružalo je okvir za identificiranje s Poljacima, u čemu su mogli pomoći i dobri bilateralni odnosi Kraljevstva SHS i Republike Poljske. Pretpostavka je bila i da će *Narodna politika* kao list rimokatoličke klerikalne opcije još izrazitije podržavati Poljake kao katolički narod koji se u bivšem pruskom dijelu podijeljene Poljske nedavno suočio s državnom diskriminacijom katolika kroz Bismarckov *Kulturkampf*.

Istraživanjem su dobiveni rezultati koji su se dijelom poklapali s očekivanjima, no u nekim aspektima bili i drukčiji od očekivanih.

Prvi šleski ustanak nije značajnije popraćen u stranačkim medijima. Izvještavanje *Obzora* i *Jutarnjeg lista* počinje kao neutralno, no pisanje *Obzora* kasnije poprima jasniji protunjemački stav. Valja napomenuti da je *Narodna politika* u tome trenutku čak bila i kritična prema Poljskoj povodom njezinog tretmana Ukrajinaca i njihovog nacionalnog pitanja.

U vremenu pred izbijanje Drugog šleskog ustanka *Obzor* i *Hrvat* izrazito su kritični prema Poljskoj, čiju politiku prema Rusiji odnosno njezinim bivšim zapadnim dijelovima smatraju imperijalističkom. *Narodna politika* upućuje blažu kritiku Poljskoj, ali i staje na stranu Poljaka kao brane protiv boljševičkog napredovanja. O samom Drugom šleskom ustanku uglavnom se izvještava kroz vijesti, bez davanja značajnijih komentara s mišljenjima.

Tijekom Trećeg šleskog ustanka, izvještavanje *Večeri* uglavnom se svodi na prenošenje vijesti bez uredničkih komentara. Stavovi izneseni u *Obzoru* posebno su zanimljivi, budući da se u tim novinama mogu naći komentari koji idu u prilog bilo jednoj ili drugoj strani, ali i oni koji kritiziraju Nijemce ili Poljake. Opća slika *Obzorovih* gledišta relativno je neutralna, no ipak lagano sklonija poljskoj strani (za razliku od one iz doba prethodnog šleskog ustanka). *Hrvat* donosi nekoliko komentara koji ne zauzimaju jasan stav, za razliku od *Narodne*

politike, kod koje tek u ovome ustanku vidimo puni angažman. Uz bolje praćenje sukoba nego ranijih godina, ona u svojoj pristranosti ide dalje nego što je to dotad učinio bilo koji od razmatranih medija: apsolutno staje na stranu poljske strane, kojoj daje strastvenu i bezrezervnu podršku.

Sve u svemu, zagrebački čitatelj novina u razdoblju od 1919. do 1921. godine mogao je biti relativno dobro obaviješten o osnovnom tijeku zbivanja u Gornjoj Šleskoj. Naravno, iako su postojale vijesti o značajnijim događajima te povremeni novinarski komentari, upitno je koliko je tadašnji čitatelj mogao razumjeti pozadinu i dublji kontekst sukoba. Međutim, praćenje zagrebačkih medija pokazalo se temeljitijim od očekivanoga, s obzirom na to da se radilo o lokalnim sukobima na relativno udaljenom mjestu.

6. Abstract

The overarching aim of this diploma thesis is to take a multifaceted approach to studying the three Silesian Uprisings in the border province of Upper Silesia between 1919 and 1921, and to introduce the subject to Croatian historiography. In the thesis, the validity of the view of the Silesian Uprisings as a binary Polish-German ethnic conflict will be tested through reference to the relevant works of historians who studied the conflicts. Within this wider context and an explanatory overview of historiographical literature on the subject, there is another goal: to research the Silesian Uprisings through the lens of several Zagreb-based newspapers contemporary to them, and to ascertain whether the results verify the diploma thesis author's stated theory on the biases of these media outlets.

7. Bibliografija

7.1. Kratice

Hakata = Njemačko društvo Istočne Marke (njem. *Deutscher Ostmarkverein*)

KPRP = Komunistička radnička partija Poljske (polj. *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski*)

KVP = Katolička narodna stranka (njem. *Katholische Volkspartei*)

POW = Poljska vojna organizacija (polj. *Polska Organizacja Wojskowa*)

PPS = Poljska socijalistička stranka (polj. *Polska Partia Socjalistyczna*)

SDKPiL = Socijaldemokracija Poljskog Kraljevstva i Litve (polj. *Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy*)

Sipo = Sigurnosna policija (njem. *Sicherheitspolizei*)

SND = Nacionalno-demokratska stranka (polj. *Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne*)

SPD = Socijaldemokratska stranka Njemačke (njem. *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*)

7.2. Literatura

Agičić, Damir. *Podijeljena Poljska 1772-1918*. Zagreb: Srednja Europa, 2004.

Campbell, F. Gregory. „The Struggle for Upper Silesia, 1919-1922.“ *The Journal of Modern History*, 42/3 (rujan 1970.): 361-385. <https://www.jstor.org/stable/1905870> (posjet 27. srpnja 2019.)

Harrington, Joseph F. „Upper Silesia and the Paris Peace Conference.“ *The Polish Review*, 19/2 (1974.): 25-45. <https://www.jstor.org/stable/25777197> (posjet 11. lipnja 2019.)

Schattkowsky, Ralph. „Separatism in the Eastern Provinces of the German Reich at the End of the First World War.“ *Journal of Contemporary History*, 29/2 (travanj 1994.): 305-324. <https://www.jstor.org/stable/260892> (posjet 11. lipnja 2019.)

Stepniak, Władysław. „Polish Diplomacy on the Balkans (1918 - 1926).“ *Arhiv* 2/2, (2001.): 96-103. http://www.arhivyu.gov.rs/index.php?download_command=attachment&file_command=download&file_id=9871&file_type=oFile&modul=Core%3A%3AFileManagement%3A%3AcFileModul (posjet 25. srpnja 2019.)

Tooley, T. Hunt. „German Political Violence and the Border Plebiscite in Upper Silesia, 1919-1921.“ *Central European History*, 21/1 (ožujak 1988.): 56-98. <https://www.jstor.org/stable/4546111> (posjet 11. lipnja 2019.)

Tymowski, Michał. *Kratka povijest Poljske*. Prevela s poljskog na hrvatski Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Wandycz, Piotr S. *Cijena slobode: Povijest srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*. Preveo s engleskog na hrvatski Marko Majerović. Zagreb: Srednja Europa, 2004.

7.3. Novine

Hrvat, 1919-1921.

Jutarnji list, 1919-1921.

Narodna politika, 1919-1921.

Obzor (jutarnji), 1919.

Obzor, 1920-1921.

Večer, 1921.

7.4. Prilozi

Karta 1. *Tri podjele Poljsko-Litavske Unije* (str. 12). Posjet 13. rujna 2019. Autor i licenca: Halibutt (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rzeczpospolita_Rozbiory_3.png), „Rzeczpospolita Rozbiory 3“, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>

Karta 2. *Republika Poljska u međuratnom razdoblju nakon stabilizacije granica* (str. 25). Posjet 13. rujna 2019. Autor i licenca: en:user:Halibutt (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rzeczpospolita_1920_captioned.png), „Rzeczpospolita 1920 captioned“, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>

Karta 3. *Upravna podjela Gornje Šleske (narančasto: teritorij dodijeljen Njemačkoj nakon plebiscita; svijetlozeleno: teritorij dodijeljen Poljskoj)* (str. 26). Posjet 13. rujna 2019. Autor i licenca: Ulamm (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oberschlesien_1921.png), „Oberschlesien 1921“, <https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/legalcode>

Karta 4. *Šleska i njezine teritorijalne promjene u 20. stoljeću* (str. 97). Posjet 13. rujna 2019. Autor i licenca: Wim Bosmans (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Silesia_1825-1950.png), „Silesia 1825-1950“, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>

Slika 1. *Aleja Korfantega u Katowicama* (str. 4). Fotograf: Dalibor Zrno.

Slika 2. *Plebiscytowa ulica u Katowicama* (str. 4). Fotograf: Dalibor Zrno.

Slika 3. *Spomenik Wojciechu Korfantyju na Plac Sejmu Śląskiego u Katowicama* (str. 5). Fotograf: Dalibor Zrno.

Slika 4. *Amfiteatar na Góri Świętej Anny* (str. 85). Fotograf: Ivan Zrno (korišteno s dopuštanjem autora). Fotografirano 28. ožujka 2018.

Slika 5. *Spomenik poljskim ustanicima na Góri Świętej Anny* (str. 86). Fotograf: Ewa Zrno (korišteno s dopuštanjem autora). Fotografirano 28. ožujka 2018.